

God. 6, Broj 1, 2016.

ISSN 2217-4958

C I V I T A S

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA

FLV

FAKULTET ZA
PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE
DR LAZAR VRKATIĆ

Izdavač
FAKULTET ZA PRAVNE I POSLOVNE STUDIJE DR LAZAR
VRKATIĆ
Bulevar oslobođenja 76, NOVI SAD, Vojvodina - Srbija
<http://www.civitas.rs>

Za izdavača:
prof. dr Mirjana Franceško

Glavni i odgovorni urednik:
prof. dr Vladimir Njegomir
vnjegomir@useens.net

Redakcija: prof. dr Sanja Đurđić, prof. dr Duška Franeta, doc. dr
Milan Živković, prof. dr Slobodan Marković, prof. dr Vesna Pilipović,
prof. dr Duško Radosavljević, prof. dr Zdravko Skakavac, prof. dr
Aleksandar Vasić, prof. dr Milica Radović, doc. dr Isidora Wattles i
doc. dr Ana Sentov

Sekretari redakcije: Sonja Dragović Sekulić, Marina Ratkov i Zoran
Vavan

Lektor i korektor: Marina Ratkov i Tijana Radnović

Priprema za štampu:
„Tampograf”, Novi Sad

Štampa:
„Tampograf”, Novi Sad

Tiraž:
50

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove i
nijedan njihov deo ne može se reprodukovati bez pismene saglasnosti
Urednika. Rukopisi se ne vraćaju.

Publisher

FACULTY OF LAW AND BUSINESS STUDIES DR LAZAR
VRKATIĆ

76 Bulevar oslobođenja, NOVI SAD, Vojvodina - Serbia
<http://www.civitas.rs>

For the publisher:

Professor Mirjana Franceško

Editor-in-Chief:

Associated Professor Vladimir Njegomir
vnjegomir@useens.net

Editorial Board: Professors: Duško Radosavljević and Slobodan Marković. Associated professors: Sanja Đurđić, Duška Franeta, Vesna Pilipović, Zdravko Skakavac, Aleksandar Vasić and Milica Radović. Assistant professors: Milan Živković, Isidora Wattles and Ana Sentov.

Secretaries of the editorial board: Sonja Dragović Sekulić, Marina Ratkov, Zoran Vavan

Proofreading: Marina Ratkov, Tijana Radnović

Prepress:

„Tampograf”, Novi Sad

Printed by:

„Tampograf”, Novi Sad

Circulation:

50

© Authors transfer to the Journal their copyrights to submitted papers and no part of them can be reproduced without written consent of the Editor. Manuscripts will not be return.

Reč urednika

Poštovani čitaoci, kolege i autori,

Pred vama je prvi broj časopisa CIVITAS za 2016. godinu. Časopis u kontinuitetu, šestu godinu za redom, objavljuje radove koji se bave različitim, aktuelnim pitanjima i problemima iz oblasti prava, bezbednosti, psihologije, filologije i ekonomije, kao i interdisciplinarnim istraživanjima navedenih naučnih disciplina.

Radovi prihvaćeni za objavljivanje, odnosno radovi koji su prošli postupak recenzije, obuhvataju različita pitanja iz domena društvenih nauka. U fokusu ovog broja su radovi koji analiziraju problematiku prevođenja filmova, mogućnosti primene italijanske arije u u nastavi italijanskog jezika i kulture, izazove odbrane vitalnih vrednosti slabih država, ulogu obaveštajnog faktora u borbi protiv terorizma, poziciju i ulogu malog naroda u velikom ratu i problematiku ugrožavanja ljudske bezbednosti destruktivnim nasiljem.

Zahvaljujemo se svim dosadašnjim autorima na pristiglim radovima. Pozivamo sve zainteresovane autore da pošalju radove iz oblasti koje CIVITAS u kontinuitetu od 2011. godine objavljuje.

U Novom Sadu, 1. novembra 2016.

Do sledećeg broja,

prof. dr Vladimir Njegomir

SADRŽAJ

Prof. dr Slobodan Jovanović i Katarina Brnjada	
Prevodilac i njegovi zadaci i postupci pri prevođenju naslova filmova	9
Translator's Tasks And Actions In Doing Translations Of Film Titles	
Prof. dr Slobodan Marković	
Mali narod u Velikom ratu	24
A Small Nation In Great War	
Prof. dr Ljubo Pejanović, dr Mile Rakić i Dragana Peči	
Ugrožavanje kapaciteta sistema bezbednosti: ugrožavanje ljudske bezbednosti destruktivnim nasiljem	42
Threatening Of Security System Capacity: Threatening Of Human Security By Destructive Violence	
MA Jovana Fajgelj	
Italijanska arija – mogućnosti primene u nastavi italijanskog jezika i kulture kao stranog jezika na nivou A2	58
Italian Arias - Possibilities Of Application In Teaching Of Italian Language And Culture As A Foreign Language At The Level A2	
MA Miloš Milenković	
Izazovi odbrane vitalnih vrednosti slabih država u posthladnoratovskom geopolitičkom ambijentu	70
Defense Challenges Of Vital Values Of Weak States In Post- Cold War Geopolitical Enviromenment	
Marko Krstić	
Uloga obaveštajnog faktora u borbi protiv terorizma	94
Role Of Intelligence Factors In Fight On Terrorism	
Uputstvo autorima	117

Prof. dr Slobodan D. Jovanović
Fakultet za pravne i poslovne studije
dr Lazar Vrkatić, Novi Sad
Univerzitet Union, Beograd
jovanovic072@sbb.rs
Katarina Brnjada, master
brnjada.katarina@gmail.com

UDK: 81'255.4:791.2
Originalni naučni rad
Primljen: 06. 08. 2016.
Odobren: 17. 09. 2016.

PREVODILAC I NJEGOVI ZADACI I POSTUPCI PRI PREVOĐENJU NASLOVA FILMOVA

SAŽETAK: Ovaj rad polazi od činjenice da se proces prevođenja naslova ne razlikuje mnogo od onoga što se čini pri prevođenju drugih jezičkih jedinica, makar kada je reč o mentalnim radnjama u mislima prevodioca. Ono što jeste drugačije vidi se u sâmom pristupu prevođenju, u kom je poseban naglasak na stilskim i pragmatičkim aspektima. Odabir ekvivalenta na sintaksičkom i semantičkom planu najčešće nije dovoljan da bi naslov proizveo efekat polazne formulacije. Prevođenje naslova ne dopušta linearan sled određenih radnji, već zadaje nepisana pravila koja su na prvi pogled haotična, ali je pravi zadatak da se upravo ta nesređenost uredi da bi rezultat prevođenja bio svrsishodan. Mnogo je činilaca koji se prepliću u neposrednom uticaju na prevod, a prevodilac mora da ih je svestan i da uloži napor da ih organizuje i uskladi. Iz borbe da se savladaju leksičke prepreke, iz nastojanja da se postigne očekivani dodatni efekat koji pojačava reklamu filmu, iz potrebe da prevod bude u skladu s periodom u kom se film pojavio, nastaju uspeli kreativni prevodni naslovi, naslovi kojima je potrebno izvesno doterivanje, ali i oni s приметnom greškom. Nažalost, ima i onih koji se mogu okarakterisati kao potpuni promašaji, a osnovna svrha ovog rada jeste da pokaže da ih je mnogo u najavama programa u medijima, u bioskopskim repertoarima, pa i u literaturi vezanoj za film.

KLJUČNE REČI: filmski naslov, prevodilac, prevod, greške u prevodu, potpuni promašaji.

Uvod

Prevođenje naslova filmova predstavlja veliki izazov za prevodioce jer su, zbog praktičnog značaja ishoda koji se očekuje, naročito naglašeni stilski i pragmatički aspekti. Opredeljenje za neki ekvivalent, koji je pogodan na sintaksičkom i semantičkom planu, najčešće nije dovoljno da bi naslov preneo poruku originala koju prevodilac kao znalac polaznog jezika inače oseća, ili bi bar morao da oseća. Posle početne borbe s leksičkim teškoćama koje nameću strukture polaznog i ciljnog jezika, prevodilac često ima i zadatak da svoje rešenje prilagodi naslovu nekog poznatog prethodnog ostvarenja kako bi publika bila privučena. U svemu treba voditi računa i o standardima i pomodnostima datog trenutka, što u potpunosti opravdava definiciju prevođenja koju nudi Bugarski (2009: 94): 'Prevođenje [...] nije samo jezička operacija nego je i kulturni čin. U načelu, između svih jezika sveta postoji prevodivost, ali ovaj princip podložan je raznim ograničenjima zbog razlika u kulturama i jezičkim sistemima.' Pri odlučivanju o konačnoj formulaciji prevođa naslova prevodilac, dakle, mora da je svestan svoje uključenosti u jedan prevashodno *kulturni čin*, u kome, kako to naglašava Lajons, stepen prevodivosti zavisi od mere u kojoj se kulture preklapaju (Lyons, 1981).

Prepreke, zahtevi, trendovi...

Što je razlika među kulturama i jezicima veća, prevodiocima je teže da svoj posao obave kvalitetno. Najmanji izazov tu svakako predstavljaju naslovi filmova koje uopšte ne treba prevoditi, kao što su: *21 gram*, *Armageddon*, *Dogma*, *Dracula*, *Gladiator*, *Metro*, *Taxi*, *Titanic*, *Utopia*; isto važi i za naslove u formi vlastitih imena – *Alexander*, *Arsene Lupin*, *Cleopatra*, *Lolita*, *Malena*, *Miranda*, *Rocky*, ili imena država, gradova, geografskih pojmova i različitih objekata – *Australia*, *Casablanca*, *Pearl Harbor*, *Sahara*, *Stalingrad*, *Apolo 13*... Broj ovakvih primera, međutim, sasvim je beznačajan u odnosu na situacije u kojima prevodioci moraju da primene sve svoje znanje, svu domišljatost i iskustvo.

U prevodilačkom radu čest je susret s neprevodivim formama kao što su: idiomi (*The Dark Horse*), primeri slenga (*Friends with Benefits*, *The Hurt Locker*, *Zero Dark Thirty*), igre reči (*Miss Con-*

ception), polisemični izrazi (*Collateral*), gramatičke partije koje postoje u izvornom jeziku ali ne i u jeziku na koji treba prevesti. Vrlo ubedljiv primer koji oslikava ovu teškoću predstavlja nepodudarnost značenja i upotrebe predloga u engleskom i srpskom jeziku (M. Đorđević, 2013), a velike muke donosi prisustvo ili odsustvo tj. izostavljanje određenog ili neodređenog člana, koji kao gramatička pojava ne postoji u srpskom jeziku, tako da su prevodioci prinuđeni da koriste razne reči i/ili konstrukcije kako bi dočarali suštinu poruke. Snažan primer gramatičke prepreke je i odsustvo roda u engleskom, tako da reč ne mora nužno da odredi pol osobe. Tako je romantična komedija *Made of Honor*, s Patrikom Dempsijem u ulozi „kume”, morala da bude prevedena *Kako ukrasti mladu*, pošto u srpskom ne postoji neutralni oblik kojim bi se mogao izbeći rod, već smo primorani da dodamo nastavak kojim ćemo ga odrediti. Ovakve prepreke nije nimalo jednostavno prebroditi, a jasno je da je to ponekad i skoro ili sasvim nemoguće.

Ima situacija kada je naslove svih umetničkih dela, pa prema tome i filmova, potrebno izmeniti kako doslovan prevod ne bi izazvao nepoželjne asocijacije kod konzumenata. Svrha ovakvih promena je da se sačuva funkcija originala, uz potrebu da se on učini primamljivijim. Tako je *A Gun for Sale* (oružje na prodaju) prevedeno na srpski kao *Plaćeni ubica*; *Beyond This Place* (dalje od ovog mesta) – *Povratak u život*; *Scent of Danger* (miris opasnosti) – *Trostruka pravda*; *The Borrowers* – *Mali kućni ljudi*, a naslov šlagera *Devil Woman* (đavolska/vražja/demonska žena) kao *Kobna žena* (Hlebec, 2009: 141).

Osim sâme strukture jezika kao izvora prevodilačkih teškoća, veliki značaj često poprima i željeni *komercijalni efekat* koji zahteva da se naslov učini primamljivim za gledaoce. Ivan Karl, bivši urednik filmskog i serijskog programa RTS (Anđelković, 2010), ističe da je za prevod naslova filma komercijalni efekat najvažniji kad treba iskoristiti popularnost nekog poznatog ranijeg ostvarenja. Tako je, primera radi, naslov filma *Eraser* (1996), s Arnoldom Švarcenegerom u glavnoj ulozi, umesto logičnog *Brisač* dobio prevodni termin *Likvidator* po uzoru na prethodno proslavljenog *Terminatora*. Ista logika primenjena je na naslov *Runaway Bride* (1999; glavne uloge: Džulija Roberts i Ričard Gir) – umesto *Odbegla mlada*, preveden je kao *Zgodna mlada*, ugledanjem na naslov

ranijeg hita slavnog glumačkog para *Pretty Woman* – *Zgodna žena*. Po uzoru na *Kelijeve junake*, film *Ned Kelly* (2003; glavna uloga: Hit Ledžer) nazvan je *Kelijeva banda*, dok se u drugim zemljama on prikazuje pod naslovom *Ned Keli*.

Moda i trendovi su pojam i pojava karakteristični za sve oblasti života, pa i za prevođenje. Autori i prevodioci su uvek pratili aktuelnosti određenog doba, pa se po načinu na koji su neki naslovi prevedeni tačno može raspoznati u kom su periodu nastali. Važeći tokovi se uvek odnose i na stvaranje originala i na prevode naslova. Devedesetih godina prošlog veka izuzetno često je moglo da se nađe da se u adaptacijama klasičnih dela u naslovima pominju njihovi autori – kao u *Bram Stoker's Dracula* (1992), *Mary Shelley's Frankenstein* (1994), *William Shakespeare's Romeo + Juliet* (1996) i u mnogim drugim primerima.

Sedamdesete i osamdesete godine bi se mogle okarakterisati kao „doba slobodnih prevoda”. Tada je vladala težnja da se naslov po svaku cenu približi publici, čak i kada za to nije bilo preke potrebe. Tako je naslov *Kelly's Heroes* (1970) bio preveden kao *Zlato za odvažne*, *Alien* (1979) kao *Osmi putnik*, *Moonraker* (1979) s *Operacija Svemir*, a film *48 Hrs.* (1982) kao *Zavera u San Francisku*. Nasuprot tome, u današnje vreme na delu je manir neopravdanog ostavljanja naslova u originalu, sve i kada postoji mogućnost da se on valjano prevede. Razlog za to je rastuća popularnost engleskog, koji ubedljivo preuzima status „globalnog jezika” (Crystal, 2003), a koji pošto-poto koriste i oni koji ga ne poznaju dovoljno. Tako se *Tomb Raiders* (s već postojećim prevodom *Pljačkaši grobnica*) usled pogrešnog izgovora izokrene u *Tomb Riders*, što u stvari znači *Jahači grobnica*. Umesto *Star Trek* javlja se pogrešno *Star Track*, samo da bi se zaobišao prevod *Zvezdane staze*. Publika se često zgražava nad tobože prevedenim, ili nevešto prenetim naslovima koji samo pokazuju nečije nepostojeće znanje engleskog jezika.

Metode prevođenja

Proces prevođenja naslova razlikuje se od prevođenja ostalih tipova teksta samim time što se obim koji treba prevesti sastoji od jedne do svega nekoliko reči. Od svih metoda koje u svojim klasifikacijama izlažu Njumark (Newmark, 1999) i Mona Bejker (Baker, 2006), pri pre-

vođenju naslova, po prirodi stvari, najzastupljeniji su: *bukvalan prevod* (*literal translation*) – postupak za pretvaranje gramatičkih konstrukcija izvornog jezika u najpribližnije ekvivalente prevodnog cilja u kom se leksičke jedinice prevode zasebno i van konteksta; *adaptacija* (*adaptation*) – verovatno „najslobodniji” vid prevođenja, pri kom prevodilac odstupa od pravila u meri potrebnjoj da se prenesu značenje, atmosfera, opšti i specifičan ton; *slobodan prevod* (*free translation, intralingual translation*) – manje-više slobodna reprodukcija, na neki način parafraziranje originalnog teksta u formi za koju prevodilac misli da je najprikladnija; *idiomatsko prevođenje* (*idiomatic translation*) – način da se reprodukuje poruka originala bez prenošenja njegove forme što prevodiocu omogućava da prevod učini prirodnijim.

U slučaju naslova, prvenstveno se gradacijski određuje koliko je prevod dosledan originalu, odnosno koliko od njega odstupa. Jasno je da se u procesu prevođenja tu često krše sva pravila samo da bi naslov zvučao što upečatljivije i primamljivije i da bi tako izazvao znatiželju publike (M. Jovanović, 1985).

Zadatak i uloga prevodioca

Na prevodiocu je velika odgovornost da odabere prevod naslova pod kojim će se film verovatno zauvek prikazivati. Kako je film zabava za široke mase (Kolev, 2012), predmet posebne pažnje tu moraju da su: ciljna grupa (adolescenti, stariji ljudi, ženska populacija,...), žanr filma, shvatanje namere režisera (da li naslov treba da otkrije nešto o radnji filma ili ne), uz istovremeno poštovanje pravila da treba ostati što dosledniji originalu. Prevodilac mora da pruži naslov koji je upečatljiv, lak za pamćenje, ponekad i intrigantan, što je sveukupno težak zadatak, polazeći makar samo od jezičkih teškoća.

Osnovni preduslov za uspešno prevođenje svakako je dobro znanje oba uključena jezika, pri čemu su pravilan odnos prema sopstvenom jeziku i ispravnost njegovog korišćenja (S. Jovanović, 2015: 221) neophodni za kretanje u proces „premošćivanja jezičkih granica“ (Bugarski, 2009).

Osim poznavanja jezika, od prevodioca se očekuje i da poseduje lične osobine kao što su kreativnost, snalažljivost, domišljatost,

svestranost, opšte obrazovanje na zavidnom nivou, a iz svega toga proisteći će kompetencije za analiziranje i interpretaciju polaznog teksta i shvatanje kulturom označenih nijansi – ‘Dobar prevodilac je senzibilan za razlike u poimanjima kulturoloških pojmova, proisteklih iz neke specifične kulture’ (Stakić i Tanjga-Vidović, 2013: 214).

Pri prevođenju bilo koje vrste prvi zadatak jeste prenošenje informacije, to jest značenja originala, gde, po Leviju (Levi, 1983: 25), ‘prevodilac dešifruje informaciju originalnog pisca sadržanu u tekstu njegovog djela’ i to u tri podjednako važne faze:

Shvatanje originala – početna faza prevođenja naslova, u ovom slučaju naslova filma, podrazumeva gledanje filma radi potpunog razumevanja radnje, njene istorijske i kulturne pozadine. Kao osnovni uzrok grešaka u prevodu navodi se ‘... to što se prvo prevodi naslov, a zatim delo, iako bi trebalo da bude obrnuto: da se prevodilac prvo detaljno upozna s tekstom, prevede ga u celosti, a tek onda da prevede i naslov’ (Zobenica, 2013: 30). Proizvoljno ponuđen prevod može biti kobna greška, kao u primeru naslova filma *Perfect Stranger*, koji je umesto *Potpuni stranac* preveden sa *Savršeni stranac*;

Interpretacija originala – adekvatno prenošenje stilskog i pragmatičkog aspekta naslova iziskuje i dobru upućenost u kontekst, to jest u kulturne, istorijske i društvenopolitičke prilike u kojima je filmsko ostvarenje nastalo. Ova presudna faza sledi gledanju filma i podrazumeva tumačenje *smisla* naslova, odnosno obavljanje temeljnog istraživanja kako bi se došlo do právog značenja. Težina interpretacije zavisi od tipa naslova – što je on složeniji prevodilac će imati više teškoća pri tumačenju.

U fazi interpretacije prevodilac se susreće sa tri mogućnosti. Naslov filma moguće je lako interpretirati kada on u sebi ne nosi nikakva skrivena značenja. Na primer, pošto se odgleda film *Saving Private Ryan*, radnja filma s ratnom tematikom vodi ka tome da će se naslov prevesti metodom bukvalnog prevođenja: *Spasavanje redova Rajana*. Drugi slučaj predstavljaju naslovi čije značenje nije teško rastumačiti, ali problem nastaje kada ne postoji odgovarajući ekvivalent u ciljnom jeziku. Iz naslova romantične komedije *The Other Woman* jasno je da se *the other woman* odnosi na *ljubavnicu*, ali direktan ekvivalent bi u ovom slučaju zvučao neprikladno, tako da je potrebno pronaći drugo

rešenje. Treću, najsloženiju varijantu čine izrazi koji su specifični za kulturu izvornog jezika. Oni nose skriveno značenje, pa je potrebno dodatno istražiti njihov smisao – neophodno je pronaći, često i izmisliti ekvivalent za frazu koja u jeziku cilju ne postoji. Ubedljivi primeri ove vrste su idiomi uzeti za naslov. Naslov *Paint Your Wagon* (*Svi za Eldorado*) jeste idiom čije značenje nije lako dokučiti jer se retko koristi, uglavnom kao lokalni izraz. Ovakvi slučajevi dokazuju tvrdnju Bugarskog (1986) da prevođenje nije samo međujezička već i međukulturna operacija.

Fazi *interpretacije* mora se pristupiti s krajnjom ozbiljnošću da bi se izbegla opasnost da loše prevedeni naslovi zauvek ostanu deo kulturne baštine jednog naroda, pošto im „faktor tradicije” obezbeđuje trajnost i ne daje prostora za naknadnu ispravku koliko god ona bila jezički korektna. Naslov se ne može prevesti bez razumevanja dela i bez saznanja o odnosu naslova i dela, bez poznavanja principa na kojima je zasnovano imenovanje dela čiji se naslov prevodi (M. Jovanović, 1985: 26);

Preizražavanje (prestilizacija) originala – poslednja faza u procesu prevođenja donosi prevodiocu zadatak da smisao otkriven u fazi interpretacije pretoči u reči ciljnog jezika. Zahtevnost ovog poslednjeg koraka prevodiočevog zadatka zavisi od vrste naslova koja određuje traganje za pogodnim ekvivalentom na leksičkom nivou. Pri tom „[prevodilac] se po pravilu ne sme naći samo u poziciji da *prevede* reč, već kao i autor da je u jeziku prevoda *odabere* i upotrebi u onom njenom značenju i obliku koji potpuno ili bar približno potpuno odgovara datoj konkretnoj situaciji na koju se odnosi iskaz“ (S. Jovanović, 2008: 43).

Pri odabiru pogodnog prevoda, prevodilac ne samo da mora da se opredeli za zadovoljavajući ekvivalent, već i da ustanovi ciljnu grupu kojoj je prevod namenjen, u najširem smislu – „primaoci su ne samo oni kojima je autor poruku namenio, već svi koji tekst pročitaju“ (Vidić, 2013: 110). On mora da se stavi na mesto gledaoca jer „prevodilac koji ne bi vodio računa o primaocu izložio bi se opasnosti da njegov prevod ne čitaju ili ga čitaju s negodovanjem i nerazumevanjem“ (Hlebec, 2009: 68). Naravno, postoje i slučajevi kada jezički korektan prevod vrlo malo znači konzumentu, što dodatno komplikuje položaj prevodioca – „valjalo bi da prevodilac, okrećući se ka svom primaocu, predvidi i takve momente kao što je: da li je njegov čitalac spreman da

uloži napor i potraži nepoznatu reč u rečniku ili enciklopediji i, uopšte koliko je otvoren da prihvata njemu strane podatke“ (Hlebec, 2009: 67). To znači da je nekad prosto neophodno iznaći i neko drugo rešenje za koje se smatra da će biti lakše prihvatljivo većem broju očekivanih gledalaca.

Prevod naslova treba da je dosledan original, ali i uz poštovanje opredeljenja režisera – naslov mora da odaje onoliko podataka koliko je autor zamislio. Teškoća je u tome što sredstva koja prevodni jezik poseduje nisu uvek dovoljna da se iznese prava poruka, ali je istina i to da prevodioci ponekad daju sebi previše slobode, pa bez potrebe skoro i preinače naslov. To se dogodilo s filmom *48 Hrs.* koji je svojevremeno prikazivan pod nazivom *Zavera u San Francisku*. Prevodilac je, u stvari, otkrio podatke koje sâm reditelj nije želeo da pruži unapred. U slučaju filma *Kelly's Heroes* naslov je preveden kao *Zlato za odvažne*, što odaje bitnu činjenicu da će heroji doći do zlata i tako kvari doživljaj filma koji je autor publici pozeleo.

Kad je reč o prevazilaženju jezičkih barijera, naslovi koji ne iziskuju temeljna istraživanja i iscrpna konsultovanja rečnika i stručne literature u suštini su retkost, dok je odsustvo kulturnih i leksičkih ekvivalenata jedna od najvećih – „leksički problemi, koji nastaju usled nepodudarnosti u rečnicima dvaju jezika, često potiču od pojmova specifičnih za jednu zajednicu i nepoznatih u drugoj“ (Bugarski, 2009: 95). Najčešći problem predstavljaju naslovi u vidu idioma, slengovskog izražavanja, žargonizama i drugih izraza koji su tipični za kulturu zemlje iz koje potiču. Ali „[...] zadatak je prevodioca da prenese idejno-estetski sadržaj, a tekst je samo nosilac toga sadržaja. Sâm tekst uslovljen je jezikom na kojem je djelo stvoreno, i stoga se pri prevođenju mnogo šta mora izraziti drugačijim sredstvima, koja su svojstvena drugom jeziku“ (Levi, 1983: 28–29). Postoji, dakle, opravdanje kada prevodioci koriste leksički sadržaj koji nema veze sa originalom, a pri tome im se, zavisno od naslova, nude dve mogućnosti. Ukoliko za originalnu frazu postoji pogodan prevodni ekvivalent koji egzaktno prenosi njeno značenje opravdano je iskoristiti ga. Film *A Million Ways to Die in the West* preveden je srpskim izrazom *Ko preživi, pričaće*, koji je poruci naslova mnogo bliži od doslovnog prevoda *Milion načina da se umre na Zapadu*. Druga mogućnost je davanje slobodnog prevoda, potpuno opravdanog

u slučajevima kada za dati izraz ne postoji direktan ekvivalent u jeziku cilju. Kao primer ponovo služi čuveni *Paint Your Wagon*, preveden kao *Svi za Eldorado*, što izražava suštinu idiomatskog izraza u originalu.

Prevođenje najviše komplikuju polisemični izrazi za koje ne postoji ekvivalent u jeziku cilju; ponekad stvarno nije moguće preneti sva značenja, odnosno pronaći ekvivalent koji objedinjuje sva značenja naslova u originalu. U tom slučaju prevodilac mora da odluči koje *intencije* naslova će zadržati, a koje odbaciti, jer „intencije zapravo čine značenje koje se pripisuje određenom tekstu, nezavisno od stvarnih namera, osećanja i želja pošiljaoca“ (Hlebec, 2009: 14).

Inventivnost prevodioca

U nameri da približe naslov publici i pruže adekvatnu zamenu za original, prevodioci su prinuđeni da se snalaze na razne načine. Rešenja za koja se opredeljuju variraju od klasičnijih do vrlo domišljatih. Ponekad zamene mogu da budu vrlo kreativne jer postoje prevodi u kojima se prevodilac dosetio odgovarajućeg izraza ili poslovice čije značenje odgovara originalnom naslovu. Na primer, film *A Million Ways to Die in the West* preveden je izrazom *Ko preživi pričaće*. Ovaj prevod u sebi ne sadrži nijednu reč iz originala, ali savršeno prenosi njegov smisao. Postoje i slučajevi kada maternji jezik prevodioca omogućava da se iskoristi prevod koji zvuči gotovo bolje od originala. Verovatno najpoznatiji primer ove vrste je *Prohujalo s vihorom*, za *Gone with the Wind*.

Osim domišljatosti u jezičkom smislu, prevodioci koriste i druge tehnike kada imaju teškoća s adaptacijom naslova. Tako se ponekad odlučuju na smelije korake poput preuzimanja radnog naslova filma ili, čak, preuzimanja rešenja prevodilaca iz drugih zemalja. Kada prevodioci imaju teškoća s prilagođavanjem naslova srpskom jeziku zato što za njega ne postoji adekvatna zamena, ponekad preuzimaju takozvani *working title* to jest radni naslov filma. Radni naslov je privremeni naziv koji se daje filmu u toku snimanja i to iz dva razloga. On može predstavljati provokativnu verziju naslova koja kasnije biva zamenjena jer se došlo do novog, boljeg rešenja. Drugi daleko zastupljeniji razlog jeste otklanjanje pažnje konkurencije. Režiseri namerno daju filmu nezanimljive naslove kako bi konkurencija stekla utisak da nije reč o nekom

velikom projektu ili kako bi se snimanje odvijalo u tajnosti. Zbog toga je radni naslov popularnog filma *Avengers* glasio *Group Hug*, *Batman Begins* je sniman pod nazivom *Rory's First Kiss*, a radna verzija *Harija Potera i dvorane tajni* bila je *Incident on 57' Street*. Postoje i slučajevi kad se radni naslov ne razlikuje značajno od originala samo što i najmanja razlika može predstavljati veliku olakšicu prevodiocima. Na primer radni naziv filma *The Man from U.N.C.L.E.* je *Code U.N.C.L.E.* što je našim prevodiocima bilo znatno lakše za prevod od originalne verzije –iskoristili su radnu verziju i preveli je kao *Šifra U.N.C.L.E.* A u slučaju da nijedna druga dovitljivost ne pomaže preuzimaju se rešenja prevodilaca iz drugih zemalja. Tako je svojevremeno preuzet naslov *Osmi putnik* za čuveni film *Alien*.

Kompleksnost zadatka i uloge prevodioca ogleda se u činjenici da poznavanje izvornika i prevodnog jezika nije dovoljan preduslov za uspeh. Prevodilac treba da je nadasve „psiholog” koji će s lakoćom dopreti do svesti publike jer, kao i sâm film, njegov prevod treba da ostavi publiku bez daha i prikovanu uz ekran. On mora da je dobar lingvista, ali i svestrana ličnost koja poseduje zavidna znanja iz raznih oblasti, široku kulturu i opštu obaveštenost, uz makar elementarnu nadarenost i sklonost.

Primeri

Uz već pomenute kvalitetne prevode poput *Ko preživi pričaće* za *A Million Ways to Die in the West*, ili *Prohujalo s vihorom* za *Gone with the Wind*, treba istaći činjenicu da su srpski prevodioci filmskih ostvarenja ostavili još sjajnih primera dočaravanja značenja i poruka naslova: *Umri muški* za *Die Hard*, *Petparačke priče* za *Pulp Fiction*, *Goli u sedlu* za *Easy Rider*, *Duhovi u nama* za *The Others*... dok bi jedno od najslobodnijih ali svakako i najkreativnijih rešenja bilo *Ko krije leš u kanti* za *otpatke?* kao prevod originalnog *Men at Work*. Reč je o komediji o dva đubretara koji u kanti za smeće otkrivaju telo gradonačelnika. Uplašeni da bi mogli da budu dovedeni u vezu sa ubistvom, oni odlučuju da sakriju leš dok sami ne razreše zamršeni slučaj. U pitanju je urnebesna komedija, a ovako formulisan naslov odmah i odaje utisak da je u pitanju niz prepletenih smešnih dogodovština. Pri tome u na-

slovu nema netačnosti, jer „posao” glavnih junaka i jeste da otkriju ko je sakrio leš u kanti za smeće. Ponuđeni naslov odmah privlači pažnju i svakako je neuporedivo uspeli nego sasvim neinventivno sročeno *Zaposleni muškarci* ili, recimo, *Muškarci na poslu*.

Mnogo je veći, nažalost, broj primera prevoda naslova koji govore o krajnjem neznanju, nestručnosti ili nestrpljivosti prevodilaca. Potpuni promašaj nastaje kad se prevodilac ne potruži da istraži suštinsko značenje određenog naslova, naročito onda kada uopšte ne poznaje oblast kojom se predmetni film bavi, mada ima i situacija kad prevodilac shvati poruku originala ali pribegne rešenju koje se u suštini kosi sa zdravim poimanjem, kao što je u primeru prevoda *U svemiru i okolini* za *Across the Universe*.

Perfect Stranger je film koji se na repertoarima i u najavama programa pojavljuje pod prevodnim naslovom *Savršeni stranac*, što je potpuni promašaj jednostavno usled činjenice da se prevodilac zaletio – nije se potrudio da proveri moguća značenja prideva *perfect* za koji će svaki iole kvalitetan rečnik da ponudi *savršen*, ali i *potpun*. Reč je, dakle, o nekom ko je *Potpuni stranac*.

Film s ratnom tematikom *The Last Drop* kod nas je dobio naslov *Poslednja kap* što je tipičan primer činjenice da se prevodilac u svom neznanju nije potrudio da shvati suštinu filma ili ga, čak, nije ni pogledao. Reč *drop* ima veoma mnogo različitih značenja, javlja se kao imenica i kao glagol, kao deo velikog broja fraznih glagolskih kombinacija i idiomatskih izraza. Naravno, nije se trebalo povesti za značenjem koje je prvonavedeno u rečniku, koje se nauči „još u trećem osnovne”. U filmu je reč o operaciji spuštanja jedinica iz vazduha u cilju priređivanja iznenađenja neprijatelju. Recimo – *Poslednji desant*.

Moonraker, jedan od kulturnih filmova o slavnom tajnom agentu Džejsmu Bondu, u najavama naših televizijskih programa javlja se pod naslovom *Operacija Svemir*. Prevodiocu, naravno, nije bilo zgodno da kaže „Mesečev grabuljar”, ali činjenica jeste da se radnja filma uopšte ne odvija u svemiru niti predmetna operacija ima veze sa svemirom. Da je ponuđeni prevod bez ikakvog smisla i logike – mišljenje je koje iznosi i Ivan Karl, nekadašnji urednik filmskog i serijskog programa RTS (Anđelković, 2010, para. 16).

Naslov filma *Friends with Benefits* preveden je krajnje pogrešno i neuspelo kao *Prijatelji s povlasticama*. Reč je o bukvalnom prevodu koji ne zvuči prirodno i ne pomaže ni da se nasluti suština. Mnogo bi bilo bolje da je prevodilac odgledao (i shvatio) film, pa bi se možda i dosetio formulacije *Veza bez obaveza*, na primer, ili *Samo drugarski*.

Idiocracy je komedija, fikcija i avantura čiji naslov je ipak najbolje ostaviti u formi *Idiokratija*, po analogiji s *demokratija*, *birokratija*, *aristokratija*... Prevodilac je možda želeo da izbegne reč koja nije srpska, ali je načinio neoprostiv promašaj odlučujući se za *Idioti budućnosti*, što je neadekvatno, sasvim netačno i bez razloga pežorativno tako da izaziva potpuno pogrešne asocijacije.

Mnogo je primera lošeg, nepromišljenog, neuko i brzopleto formulisanog. Najave televizijskih programa, repertoari malobrojnih postojećih bioskopa, tekstovi o filmovima naročito u poslednje vreme pružaju sve veći broj primera potpunih promašaja u prevodenju naslova, materijal koji nikako ne bi smeo da se nudi publici odnosno opštoj kulturnoj javnosti, posebno mladima.

Zaključak

Film je moćna potreba koja popunjava mnoge praznine u ljudskoj svakodnevici. Oдавно je postao neizostavni začim običnog dana, bēg od problema i umora koji prati savremenog čoveka, bez obzira na to koliko godina on ima i čime se bavi. Da se cela ta magija ne bi kvarila, potrebno je pružiti publici i ispravan prevod koji potvrđuje misiju filma. Prilikom snimanja priprema se mnogo materijala, to jest scena od kojih na kraju reditelj uklapa najuspelije. Upravo takav način rada prevodiocima mora biti glavna smernica kada se bave ovim poslom. Svakom građaninu potrebna je prava i tačna informacija kroz naslov filma koji se nudi na nekom programu ili repertoaru. On treba da privuče i zapleni pažnju, a nikako da zavede ili odbije netačnim, nejasnim i nevešt看 rešenjem.

Svrha ovog rada je da ukaže na činjenicu da se pogrešno prevedeni filmski naslovi prekomerno javljaju u najavama programa, u bioskopskim repertoarima i u literaturi vezanoj za film. Istina je da nije jednostavno biti uspešan prevodilac jer to zahteva mnogo truda, rada, često i neprospavanih noći da bi se posao uspešno obavio. U novinama

možda ponekad osvane kratak članak s nekoliko šturih redova pohvale za rad koji je trajao danima ili mesecima. U Srbiji društvo nema sluha da oseti taj trud i da ga nagradi kako dolikuje, pa se i ne treba čuditi pred činjenicom da se mali broj ljudi opredeljuje za ovaj posao.

Prevodioci ne mogu sâmi da poprave situaciju u kojoj se nalaze, neophodna im je podrška kulturne javnosti i države. Upravo država treba da uredi ovu oblast koja uopšte nije marginalna jer prevodioci treba da budu nosioci i prenosioци znanja i kulture, činioci koji neposredno utiču na obrazovanje mladih generacija.

Zasad – javnost je preplavljena netačnim prevodima koje niko ne proverava, pa taj posao obavljaju amateri, ljudi bez potrebnog znanja, zvanja i iskustva. Oni su jeftina radna snaga, pa su kao takvi traženiji. Nema praktično nikakve kontrole, tako da je posao profesionalnog prevodioca ozbiljno ugrožen. Podrška prevodiocima mogla bi da potekne, pre svega, od profesora, znalaca stranih jezika koji vrlo dobro shvataju koliko je ovaj posao ozbiljan i težak. Svaka pomoć zrelih i odgovornih ljudi i svih onih koji imaju kvalifikovanog dodira sa stranim jezicima mogla bi – korak po korak – da dovede do promena.

Literatura

Anđelković, S. (2010). 'Prevedeni prevodi prevodilaca', b92. Preuzeto 28. aprila 2016. sa: http://www.b92.net/kultura/moj_ugao.php?nav_id=425298

Avalić, G. (2015). 'Ko je, bre, prevodio ove filmove', Blic online. Preuzeto 20. februara 2016 sa: <http://www.blic.rs/zabava/vesti/ko-ie-bre-prevodio-ove-filmove/yhk3z3g>

Baker, M. (2006). *In Other Words – A coursebook on translation*. London: Routledge.

Bugarski, R. (1986). *Lingvistika u primeni*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Bugarski, R. (2009). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja štampa.

Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. (2nd ed.) New York: Cambridge University Press.

Đorđević, M. (2013). Typical Difficulties with English Prepositions for Serbian Learners. *Civitas* 5, 24–34. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić”.

- Hlebec, B. (2009). *Opšta načela prevođenja*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Jovanović, M. (1985). O prevođenju naslova. *Prevodilac* 2/85, 23–35. Beograd: Udruženje naučnih i stručnih prevodilaca Srbije.
- Jovanović, S. (2008). *Književnost i reč u jeziku*. Beograd: Univerzitet Braća Karić.
- Jovanović, S. (2015). Prevođenje jednokratno primenjenih leksičkih kreacija – kretanje neugaženom stazom. U: Zbornik *Kultura u ogledalu jezika i književnosti*, 220–234. Beograd: Fakultet za strane jezike Univerziteta Alfa BK.
- Klajn, I. (2012). *Bušenje jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Kolev, D. (2012). Kultura kao sredstvo i prostor psihološke manipulacije. *Civitas* 4, 49–61. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić”.
- Levi, J. (1983). *Umjetnost prevođenja* (Sa češkog preveo dr Bogdan Dabić.). Sarajevo: Svjetlost.
- Lyons, J. (1981). *Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mićeović, I. (2011). 'Sumnjivo znanje prevodilaca u Srbiji', *Večernje novosti online*. Preuzeto sa: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:352298-Sumnjivo-znanje-prevodilaca-u-Srbiji>
- Mićeović, I. (2016, januar). Trčanje za prevodima. *Novosti*, str. 7.
- Newmark, P. (1999). *A Textbook of Translation*. London: Longman, Pearson Education.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. Novi sad: Filozofski fakultet.
- Stakić, R. & Tanjga Vidović, K. (2013). Analiza prevoda kulturoloških pojmova (kulturema) u romanu *Ansichten Eines Clowns*. *Filolog*, 8. doi: 10.7251/fi 11308274s
- Šnajder, S. (2008). *1001 film koji moraš da vidiš pre nego što umreš*. (S engleskog preveo Boris Todorović.) Beograd: Filip Višnjić.
- Venuti, L. (1998). *The Scandals of Translation: towards an ethics of difference*. London and New York: Routledge.
- Vidić, M. J. (2013). Prevod stručnog i naučnog teksta u svetlu interpretativne teorije prevođenja. *Komunikacija i kultura online*, 4. Preuzeto sa: <http://www.komunika-cijaikultura.org/KK4/KK4Vidic.pdf>
- Zobenica, N. (2013). Prevođenje naslova i međunaslova u romanu *Limeni doboš* Gintera Grasa. *Filolog*, 7. doi: 10.7251/FIL1307030Z

Summary

TRANSLATOR'S TASKS AND ACTIONS IN DOING TRANSLATIONS OF FILM TITLES

SUMMARY: This paper starts from the fact that the process of doing translations of titles does not differ much from what one does when translating other language units, at least when mental operations in the translator's mind are concerned. What does make a difference, however, is seen in the concrete approach, which places special emphasis on stylistic and pragmatic aspects. The choice itself of syntactic and semantic equivalents is seldom sufficient for a title to convey the effect produced by the original phrasing. Doing translations of titles does not allow for linear sequencing of certain actions, rather prescribing the unwritten rules instead, the ones that seem to be chaotic at first sight, however the true task being to bring system to that chaos in order to produce an accountable outcome of the whole process. Numerous are the factors interwoven in their immediate influences on the translation offered, and the translator must be aware of all of such, exerting an effort to organize them and bring them to harmony. Out of the struggle to overcome lexical obstacles, after all the striving to produce the expected additional effect enhancing the film promotion, out of the need to have a translation accorded to the period of the exact film production, there appear successful creations, titles in translations that need some polishing, as well as those featuring obvious mistakes. Unfortunately, there are also mistranslations deserving to be labelled total failures, and the genuine mission of this work is to point to the fact that there are too many of such in media programme announcements, in lists of cinema repertoires, also in film related publications.

KEY WORDS: *film title, translator, translation, mistranslations, total failures.*

Slobodan I. Marković, profesor
Doktor iz multidisciplinarne oblasti
političkih, pravnih i tehničkih nauka¹
slomark@gmail.com

UDK: 94(497.11)''1914/1918''
Originalni naučni rad
Primljen: 05. 10. 2016.
Odobren: 20. 10. 2016.

MALI NAROD U VELIKOM RATU²

Uvod

Ako je istorija „učiteljica života“, postavlja se pitanje o čemu i kako nas je učila kada je reč o Velikom ratu. Uloženi su veliki naponi naučnih radnika, održane brojne rasprave i ostvarena korisna saznanja o svetlijoj i manje vedroji strani fenomena koji bi trebalo da nam *ilustruje uzroke, tok i posledice rata*. Novija saznanja, na osnovu različitih pristupa ovom fenomenu, ukazuju da je u tom ratu i posle njega, pored ljudskih i materijalnih žrtava, žrtvovana i sama naučna istina. Iako ta naučna saznanja nisu takva da bi se mogla menjati stvarna istorija, nove ili manje poznate činjenice u tim saznanjima – tumačenjima stvaraju potrebe za stalnim preispitivanjem našeg odnosa kako prema stvarnim događajima, tako i prema interpretacijama tih događanja.

Dakle, preispitivanje odnosa prema „učiteljici života“ podrazumeva preispitivanje ranijih saznanja i tumačenja na bazi novootkrivenih i dostupnih izvora. Neka od ovih tumačenja potvrđuju da još uvek nije do kraja razjašnjena diplomatska, ekonomska i vojna pozadina balkanske politike velikih sila kako u vremenu koje je

¹ Univerzitet Union, Beograd; Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

E-mail: info@fpps.edu.rs www.fpps.edu.rs

² Rad u Zborniku radova – u štampi sa međunarodne konferencije u Gorici – Italija, održanoj povodom obeležavanja stogodišnjice Prvog svetskog rata na temu: *L'Italia nella Prima Guerra Mondiale tra storia e diritto: guerra, diplomazia e politica*, Gorizia, 18/19 settembre 2015.

prethodilo Velikom ratu, tako i tokom njegovog trajanja. Uvid u stvarne interese, ciljeve i namere velikih i moćnih sila, posebno onih u sponu ekonomske i imperijalne moći, pokazuje njihove stvarne odnose za čiji račun su žrtvovani interesi i sudbine slabijih i malih naroda i država.

Stara i nova saznanja potvrđuju da je oružje progovorilo a Veliki rat počeo kada je začutala diplomatija, a međunarodno pravo i sporazumi pogaženi.

Nova saznanja, sto godina posle završetka Velikog rata, ozbiljno potresaju i našu a i čitavu evropsku savremenu historiografiju.

Kao posebno interesantne i po svemu značajne, ukazujem i na u novije vreme publikovane istraživačke radove koji ruše teze o saveznicima i prijateljima Srbije – pre i tokom Prvog svetskog rata. Otkrivaju se iluzije i zablude, upire prstom u one koji su od samog napada Austrougarske na Srbiju 1914. godine svesrdno radili na uništenju Srba i srpske države. Saznaje se istina o dobrovoljcima, češkim i italijanskim. Istina o italijanskim dobrovoljcima koji su prvi stupili u redove srpske vojske malo je poznata, kao i istina o stvarnim spasiocima srpske vojske pri povlačenju preko Albanije, kao i o onima kojima se to spasavanje neosnovano i dugo pripisivalo.

Iako je reč o temi koja zahteva potpuna i obimna istraživanja, namera mi je da u ovim okvirima podsetim i ukažem na osnovna kako poznata, tako i novosaznata ekonomska i politička obeležja vremena i odnosa koji su uzrokovali pokretanje ratne mašinerije. Posebno želim skrenuti pažnju na nezaboravnu hrabrost italijanskih dobrovoljaca u prvim danima rata na planini Cer³. Spasilačke akcije mornarice Italije kod povlačenja srpske vojske preko Albanije su dosad, nažalost, nedovoljno istraživane i poznate.

³ Od 16. do 20. avgusta 1914. godine vođena je bitka na prostoru planine Cer u kojoj je srpska vojska izvojevala protiv austrougarskih trupa svoju prvu (i savezničku) pobedu u Prvom svetskom ratu.

Cerskoj bici prethodile su borbe srpskih predstražinih odreda na Drini i Savi koji su puna četiri dana, od 12. do 15. avgusta hrabro odolevali nadiranju znatno brojnijih i jačih austrougarskih trupa.

Gonjenjem neprijatelja do Drine i završnim borbama kod Šapca 21–24. avgusta 1914. godine okončana je tzv. cerska operacija. Detaljnije videti u: Slobodan V. Ristanović, *Cerska bitka*, Kosmos, 2003.

Veliki rat i mali narod?

Drugu polovinu XIX veka karakteriše brz i skokovit rast proizvodnje. Zahvaljujući značajnim naučnim i tehničkim pronalascima dolazi do usavršavanja i razvoja proizvodnih snaga u svim granama industrije. Početkom tog razdoblja Velika Britanija postaje vodeća industrijska i trgovačka sila sa velikim kolonijalnim posjedima. Sledila ju je Francuska čija se industrija počela razvijati nešto kasnije i sporije. Nemačka je do sedamdesetih godina XIX veka bila u početnoj fazi industrijskog razvoja kao i SAD. Međutim, neravnomeran razvoj industrije i proizvodnje sirovina već krajem XIX veka dovodi do promene odnosa među velikim državama. SAD i Nemačka, u kojima se industrija počela znatno brže razvijati, ugrožavaju primat Velike Britanije, pa i Francuske.

Početkom XX veka u sve većoj meri preovlađuje izvoz finansijskog kapitala nad izvozom industrijskih i drugih roba. Bankarske korporacije i velike banke raspolažu sve većim finansijskim kapitalom, a povezane sa industrijom finansiraju monopolističke organizacije u zemlji i van nje. Finansijski kapital proizvodi pojačane ekspanzionističke težnje najrazvijenijih država, pa se zaoštrava borba finansijskog kapitala za tržišta i sfere uticaja. Borba za prevlast na tržištu pretvara se u borbu i za teritorije. U toj borbi male države i narodi predstavljaju problem za sebe, a velike države, u kojima u sve većoj meri jača finansijski kapital, samo prepreke na putu do ciljeva.

Definisan kao društvena pojava, rat je teorijski i naučno sporna konstrukcija. Rat obično nastaje u društvenim procesima velikih geopolitičkih i geoeonomskih previranja u kojima velike sile razrešavaju svoje sukobljene interese, bez obzira na žrtve. Interesi, po mom sudu, uvek su „ključ“ rata i mira. Iako dosadašnja naučna istraživanja potvrđuju utemeljenost ovog stanovišta, nažalost, istorija se ponavlja. Drugim rečima, naučna saznanja ne nalaze odraze na dalji tok istorijskih događaja.

Fenomen rata vezan je za državu kao takvu. Od Vestfalskog sporazuma (1648), pa do danas, samo država ima suvereno pravo da vodi rat ne zalazeći u legitimitet njegovog vođenja. Pominjanjem ovog sporazuma želim da ukažem na zaokret u političkom „redu stvari“.

Dotadašnja papinska vlast svedena je uglavnom na crkvene funkcije, a suverene države, u osnovi jednake, postaju subjekti međunarodnih odnosa.

Uspostavljen je tzv. *Hobsovski svet* iz teorije prirodnog stanja, za razliku od nepodnošljive nesigurnosti iz prošlosti koja je – po Hobsu – vodila u rat svih protiv svih. Uspon moći Velike Britanije kao velike pomorske sile i napore Londona na uređenju funkcionisanja međunarodnog tržišta posebno dovodi u pitanje projekat izgradnje železnice od Berlina do Bagdada za koji su koncesiju dale turske vlasti grupi nemačkih industrijalaca i bankara. Engleska se, prema dosad raspoloživim dokazima, aktivno angažovala na rušenju tog projekta.

U novonastalom „Gordijevom čvoru“ Srbija se kao mala balkanska država našla kao prepreka na raskrsnici sukobljenih interesa moćnih država.

Mala država – žrtva sukoba interesa velikih

Vestfalskim sporazumom načelno je stvoren sistem međusobno ravnopravnih, suverenih država. Međutim, nesporno je da su uspon i uloga Velike Britanije kao velike pomorske sile do početka XVIII veka stvarno veoma naglašene. Velika Britanija je imala ne samo nadzor nad morima, nego i mogućnost da bira trenutak i opseg kada će se i u kojoj meri uključiti u zbivanja na kontinentu u ulozi arbitra, voditi „brigu“ o prevlasti nad morima, pa čak i biti garant održavanja ravnoteže snaga u Evropi. „Sve do izbijanja Prvog svjetskog rata Engleska je imala ulogu onoga tko održava ravnotežu. U europskim ratovima sudjelovala je kao dio različitih kombinacija država... Nakon sklapanja Vestfalskog mira u Europi su postojale dvije ravnoteže sila: sveukupna ravnoteža sila, s Engleskom u ulozi čuvara, jamčila je opću stabilnost, a druga u središnjoj Europi kojom je u najvećoj mjeri upravljala Francuska, čiji cilj je bio spriječiti da se ujedinjena Njemačka nađe u položaju u kojem bi mogla postati najmoćnija država na kontinentu. Više od dvije stotine godina te su dvije ravnoteže sprečavale razaranje Europe, kao što se to dogodilo za vrijeme Tridesetogodišnjeg rata; te ravnoteže nisu sprečavale izbijanje ratova, ali su ograničavale njihove učinke, a ne

općenita teritorijalna osvajanja.⁴ Međutim, u ravnoteži snaga i u lancu odnosa zemalja grupisanih oko imperija toga doba, male države poput Srbije nisu mogle igrati značajnu ulogu. Na njih se, uglavnom, gledalo kao na prepreke za ostvarivanje interesa velikih.

U analizi međunarodnih odnosa u vezi sa izbijanjem Velikog rata ne iznenađuje to što je katastrofu svetskih razmera izazvala kriza koja je bila mnogo jednostavnija od mnogih što su do tada prevaziđene, već to što se na njegovo izbijanje toliko dugo čekalo. Do 1914. godine konfrontacija Nemačke i Austrougarske sa silama Antante⁵ zaoštrila se do maksimuma. Zaoštavanje ukrštenih interesa velikih sila potvrđuju svi analitički pravci – politički, ekonomski i vojni.

Državnici iz svih vodećih zemalja, umesto da su tražili rešenja za prevazilaženje kriza, učestvovali su u stvaranju diplomatskih tenzija koje su svaku narednu krizu činile sve komplikovanijom. Vojni vrhovi svih tih zemalja uvećavali su opasnost i razrađivali nove strateške planove koji su skraćivali vreme potrebno za donošenje odluka. Imajući u vidu da su vojni planovi zavisili od brzine, a da je diplomatska mašinerija funkcionisala svojim tradicionalnim, ležernim tempom, izlaženje iz krize pod žestokim pritiskom vremena postalo je nemoguće. Da bi stvari bile još nepovoljnije dok su ekonomski interesi postajali sve uticajniiji na odnose među državama, pri čemu dominiraju interesi finansijskih korporacija i vojnoindustrijskog kompleksa, vojni planeri su sledili ove interese. Sve države, velike i male, rukovođene su nastojanjem da poraze svoje protivnike, otklone pretnje i opasnosti po svoje državne interese.

Diplomatske aktivnosti i strateški planovi vojnih vrhova predstavljali su svojevrstan rat ekonomiji oko strateških projekata i osvajanja tržišta. Poseban značaj predstavljaju planovi vezani za realizaciju projekta „Železnicom od Berlina do Bagdada“. Interesi Velike Britanije kao još uvek dominantne pomorske sile, s jedne strane, i Nemačke sa druge strane, sve više se konfrontiraju u uslovima sve snažnijeg uspona industrijske i finansijske moći. Vilijam Engdahl ističe da je još „godine 1889. jedna skupina njemačkih industrijalaca

⁴ Henry Kissinger, op. cit. str. 35–36.

⁵ Velika Britanija, Rusija i Francuska. Silama Antante kasnije su se pridružile brojne druge države od kojih su najvažnije bile Italija (1915) i SAD (1917).

i bankara, na čelu koje je bila *Deutsche Bank* (Njemačka banka), dobila koncesiju od osmanlijskih vlasti za gradnju željeznice kroz Anadoliju. Taj je ugovor proširen deset godina kasnije, 1889., kad su otomanske vlasti dale toj njemačkoj skupini odobrenje za sljedeću fazu provedbe projekta poznatog pod imenom 'Projekt za izgradnju željeznice Berlin–Bagdad' [...]“⁶. Bilo je to vreme važnog uspona bilateralnih odnosa između Nemačke i Turske. Osloncem na unapređenje ovih odnosa, Nemačka se primarno opredelila za izgradnju čvrstih ekonomskih odnosa s Turskom kao pretpostavku za razvoj potencijalno velikih novih tržišta na Istoku i izvoz nemačkih industrijskih proizvoda. Željeznica Berlin–Bagdad je zamišljena kao okosnica te sjajne i ostvarive privredne strategije⁷. Ovaj veliki strateški privredni projekat vezivao se za naftna bogatstva i naftu kao važan resurs, posebno značajan za prevlast na moru od nemačkih brodova s dizel-motorima i većim brzinama od brodova na parni pogon Velike Britanije. Velika Britanija je to prepoznala kao pretnju svojoj dominaciji na morima i usprotivila se projektu. Prema istom autoru, „više od dve decenije pitanje izgradnje moderne željeznice koja bi povezivala kontinentalnu Evropu s Bagdadom bilo je predmet razdora u središtu njemačko-engleskih odnosa [...]“⁸. Prema proceni direktora Nemačke banke (*Deutsche Bank*), Karla Hilferajha (Karl Helfferich), koji je u to vreme bio nadležan za pregovore oko projekta bagdadske željeznice, nijedno drugo pitanje nije dovelo do tako velikih napetosti između Londona i Berlina tokom razdoblja od jedne i po decenije koje je prethodilo 1914. godini kao što je bila činjenica o rastućoj moći nemačke pomorske flote i mogućnosti za transport nafte kopnenim putem – željeznicom⁹.

Bagdadska željeznica je za Englesku predstavljala višestruki problem, a u analizi onoga što je prethodilo početku Velikog rata, značajno pitanje. U Londonu se pravom procenjivala uloga željeznice,

⁶ William Endgahl, *Stoljeće Rata – Anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, prevod sa engleskog jezika, „AGM“, Zagreb, 2004., str. 57.

⁷ Isto.

⁸ Isto. Str. 58.

⁹ Helfferich, Frank C.: *The Secret War*, The John Day & Co., New York, 1934.

pored kopnenog robnog transporta sa Evropom i u privrednom povezivanju različitih delova Otomanskog carstva u unutrašnjosti Azije. U daljem se procenjivalo da će, kada železnička linija dođe do Bagdada i malo dalje do Kuvajta, to biti najjeftiniji i najbrži transport nafte za nemačku industriju.

Za englesku stranu u tome je bila suština problema, na što je upozoravao i tadašnji stariji vojni savetnik pri srpskoj vojsci R. G. D. Laffan. „Ako se projekt ‚Berlin–Bagdad‘ ostvari, ogromno je područje, koje proizvodi gospodarska bogatstva svih vrsta i koje se ne može napasti s mora, biće ujedinjeno pod njemačkom vlasti. Rusija će time biti odsječena od svojih zapadnih prijatelja, Velike Britanije i Francuske. Njemačkoj i turskoj vojsci bit će na dometu naši interesi u Egiptu, a iz Perzijskog će zaljeva biti ugroženo naše indijsko carstvo. Luka Alexandretta i kontrola u Dardanelima ubrzo će Njemačkoj omogućiti ogromnu pomorsku moć na Mediteranu.“¹⁰

Ključno pitanje u ovom radu za Srbiju predstavlja njena geopolitička pozicija koja je u odnosima velikih sila shvaćena kao prepreka na putu. O tome detaljnije govori Vilijam Endgal (Wilijam Engdahl) u pominjanoj studiji *Stoljeće rata*, u poglavlju „Počinje globalna bitka za kontrolu nafte“. Pozivajući se na Laffana (Laffan) i britansku strategiju sabotiranja pruge Berlin–Bagdad, on kaže: „Samo jednim pogledom na zemljovid svijeta vidi se lanac zemalja koji se prostire od Berlina do Bagdada. Njemačko Carstvo, Austro-Ugarsko Carstvo, Bugarska, Turska. *Samo jedan mali komad zemlje presijeca taj put i sprječava spajanje dvaju krajeva tog lanca. Taj mali komad zove se Srbija, mala ali prkosna, stoji na putu između Njemačke i velikih luka Carigrada i Soluna i drži vrata za Istok* 'Srbija je uistinu bila prva crta obrane naših istočnih posjeda. Ako bude poražena ili uvučena u sustav Berlin – Bagdad, naše će veliko carstvo uskoro osjetiti udar njemačkog prodora na Istok'¹¹. U deceniji pre 1914. godine, nemire i ratove na Balkanu podupirala je engleska ruka, pre svega, s ciljem uništenja saveza između Berlina i Carigrada i prekida izgradnje železnice Berlin–Bagdad.

¹⁰ Laffan, R.G.D-: *The Serbs: The Guardians of the Gate*, 1917. Navedeno prema: W. Endgahl, Isto. str. 59.

¹¹ W.Engdahl, op.cit. str. 59.

Nakon što je Britanija učvrstila svoju strategiju okruživanja Nemačke i njenih saveznica – strategiju trojne Antante, u „mekom trбуhu“ centralne Evrope, na Balkanu je potaknut niz regionalnih kriza i ratova. „U takozvanom Prvom balkanskom ratu iz 1912. godine, Srbija, Bugarska i Grčka, uz tajnu potporu Engleske, objavile su rat osmanlijskoj Turskoj. Kao rezultat toga rata, Turska je ostala bez većine svojih poseda na prostoru Evrope.“¹² Usledio je 1913. godine Drugi balkanski rat koji se vodio oko ratnog plena iz Prvog balkanskog rata u koji je ušla i Rumunija da pomogne u slamanju Bugarske, a zapravo se pripremao teren za veliki „britanski rat u Evropi“¹³.

Bilo je to vreme u kome je Evropa uveliko jurila u propast. „Mesto u kojem je izbila kriza što će dovesti do Prvog svetskog rata bilo je beznačajno“¹⁴ za odnose snaga u Evropi, a povod slučajan isto onoliko koliko je diplomatija koja mu je prethodila bila neefikasna.

Austrija je 1908. godine ishitreno anektirala Bosnu i Hercegovinu, što je pokrenulo čitavu lepezu otpora. Time je stvoren „novi“ evropski „Gordijev čvor“ koji se u daljem neslavno razrešavao. Vodeći političari su „abdicirali“, niko nije pokušao čak ni da sazove nekakav evropski kongres na kome bi se pronašlo neko rešenje, kao što je to činjeno većim delom XIX veka. Evropski političari su predvideli sve mogućnosti, izuzev vremena neophodnog za diplomatsko rešenje. Oni su zaboravili na Bizmarkovu maksimu: „Teško državniku čiji argumenti na kraju rata nisu isto onako uverljivi kao što su bili na početku.“¹⁵

Kraj Velikog rata rezultirao je velikim žrtvama od 20 miliona ljudskih života, nestankom Austrougarske monarhije, padom s prestola tri od četiri dinastije koje su ušle u rat – nemačke, austrijske i ruske, a održala se jedino britanska kraljevska kuća. Na kraju rata bilo je teško i prisetiti se šta je izazvalo sukob. Svima je jedino bilo jasno da su se na zgarištu našle promašene politike, neuspešne diplomatije i raspaljene strasti iscrpljenih naroda.

¹² Isto, str. 72.

¹³ Isto.

¹⁴ Henri Kisindžer, *Diplomatija I*, op.cit. str. 174.

¹⁵ Detaljnije videti: Henri Kisindžer, *Diplomatija I*, VERZALpress, Beograd, 1999., str. 181.

Kao žrtva u sukobu interesa velikih sila, Srbija je jedina među saveznicama, neutralnim i neprijateljskim državama, morala da veći deo rata vodi izvan zemlje, na tuđoj teritoriji. U tako teškim uslovima, donedavno, srpska pa ni italijanska javnost nisu bile upoznate o pet meseci epopeje srpske vojske tokom prelaska Albanije i problema oko njene evakuacije, najpre u Italiju, a potom na Krf i u Bizertu. Prema novim, nedavno obelodanjenim izvorima, tu veliku a po mnogima i najsloženiju humanitarnu intervenciju u istoriji obavila je italijanska mornarica. Pored obima i karaktera, ova intervencija je važna i zbog toga što se u dotadašnjoj istoriografiji ova operacija izvlačenja srpske vojske iz Albanije pripisivala Francuskoj i Engleskoj.

Malo poznato ili nepoznato u Velikom ratu – dobrovoljci i vojnici

O odbrani prava na pravdu, patriotizmu i smislu žrtvovanja za ljudsku slobodu napisani su brojni radovi. Svaki rad ima svoju vrednosnu orijentaciju, zahvata izvesni prostor i određeno vreme.

O stogodišnjici Velikog rata, na različitim skupovima i promocijama novih saznanja i umetničkih ostvarenja – filmova, izložbi i sl. mogao se zapaziti različit naboj – intelektualni i emocionalni. Ukratko, vizija slike o stogodišnjici Velikog rata zavisila je od izoštrenosti optika njihovih autora u sagledavanju stvarnih uzroka, prirode interesa velikih sila, humanosti građana i samih odnosa među saveznicima u ratu.

Naknadne studije će pokazati da li su i u kom obimu i danas svi izvori bili dostupni i analizirani, ciljevi sagledani, pravni aspekti ugovornih odnosa saveznika i prava na rat izučeni, a humanitarni odnosi i ljudska pomoć priznati. Iz većine rečenog i na različite načine zabeleženog, ovde želim da ukažem na jedan deo malo poznatih ili nepoznatih detalja iz istorije tog velikog rata. To je deo koji se odnosi na pokušaj ugnjetavanja jednog malog naroda koji je bez suda proglašen krivim i o nezaboravnoj pomoći koja mu je pružana u ratu.

Na otvaranju ovog segmenta malo poznatih ili nepoznatih detalja vezanih za Srbiju i njen narod, navodim primer Đuzepea Garibaldija, čoveka koji je pomagao borbu naroda za slobodu iako nije imao vojsku. Garibaldi je svojim idejama hrabrio mlade ljude koji su, kao njegovi legionari, pružali pomoć narodu u opasnosti. Tako su

se, u simboličnom broju, na samom početku rata sedmorica hrabrih italijanskih mladića uputila i pod izuzetno teškim uslovima su uspjeli da preko Grčke dođu u Srbiju i u redove njene vojske. Iako je to bila mala ekspedicija, sa malo stvarnih mogućnosti da uspe u Velikom ratu, za srpsku vojsku i njen narod je i ovaj simboličan broj od sedam boraca predstavljao značajan gest i potvrdu tradicije sledbenika Garibaldijevih ideja prema ugroženim narodima.

U povodu obeležavanja stote godišnjice Velikog rata, zahvaljujući dokumentima iz rimskih i londonskih arhiva, biblioteka i muzeja saznalo se više detalja o ekspediciji garibaldinskih dobrovoljaca, a doktor nauka, istraživač i italijanski artiljerijski oficir, Antonino Zarccone ovim dobrovoljcima je posvetio jednu studiju pod nazivom „*I Precursori – volontariato democratico italiano nella guerra contro l’Austria: repubblicani, radicali, socialisti riformisti, anarchisti e massoni*“. U ovoj studiji, objavljenoj u Rimu septembra 2014. godine, on kaže: „Neposredno posle delikta u Sarajevu i ultimatumu kojeg je Austrija dala Srbiji, 28. jula 1914. godine, republikanac i mason, Ćesare Kolica (Cesare Colizza) ‘iz porodice imućnih zemljoposjednika iz Marina, starih i uglednih patriota’ sa starijim bratom Mario Korvizieri (Mario Corvisieri), odlučio je da formira malu grupu, da se s njom uputi u Srbiju i bori protiv Austrije.“¹⁶ Put ih je vodio od Rima i Sicilije, od Kastelmare i Salerna, od Marina, Sutrija i starog Kastel Madama do Niša, Kragujevca, Užica i Višegrada, do Drine i Cera na grudobran srpske vojske. Bili su to Mario Korvizieri, braća Ćesare i Ugo Kolica, Arturo Reali, Nikola Goreti, Francesko Konforti, Mario Korvisieri i Nicola Goreti.

Obeležavanje stote godišnjice Velikog rata doprinelo je da se javnost podseti na neke poznate činjenice ali i da se upozna sa nekim malo poznatim ili nepoznatim saznanjima. Primera radi, poznato je da je u Beču 1882. godine sklopljen Trojni savez između Italije, Austrije i Nemačke i obnavljan svake pete godine sve do 1912. Međutim, manje je poznato da je sporazum o tom savezu u nacionalnoj istoriji Italije ostao kao sramotan čin, prvo zbog svojevrsnog političkog podaništva, drugo zbog svog imperijalističkog karaktera i treće zbog nejasnih klauzula koje

¹⁶ Antonino Zarccone, „*I Precursori – volontariato democratico italiano nella guerra contro l’Austria: repubblicani, radicali, socialisti riformisti, anarchisti e massoni*“ ANNALES edizioni, Roma, 2014., str. 43.

su sputavale Italiju da definitivno ostvari nezavisnost njenih severnih pokrajina (Trentino; Alto Adide, Friuli Venecija Đulija; Trst), koje su posle ujedinjenja zemlje (1870) ostale pod austrijskom dominacijom. Nepoštovanje klauzula Trojnog sporazuma, aneksija Bosne i Hercegovine na štetu Srbije (1908) pobuđivali su revolucionarni duh visokomoralnih garibaldinaca, a posle Sarajevskog atentata (28. jun 1914. godine) i neprihvatljivog ultimatum austrijskog prestolonaslednika za Srbiju (23. jul 1914. godine), ovi odvažni dobrovoljci uputili su se u redove srpske vojske da joj pomognu u borbi za nezavisnost njenog naroda.

Italijansko-srpska saradnja u Velikom ratu malo je poznata. Međutim, novija istoriografska građa je osvetljava. Ona rasvetljava Garibaldijevu mudrost, snagu volje dobrovoljaca, a u odsudnom vremenu po srpsku vojsku i humanitarnu ulogu italijanske mornarice. Manje je poznato da su Garibaldijevi dobrovoljci učestvovali u borbama na Drini, kod Višegrada, na brdu zvanom Babina glava, a – donedavno i nepoznato da su se za slobodu Srbije italijanski dobrovoljci borili u čuvenoj bici na Ceru, kao i to da su petorica od njih večno ostali u Srbiji. Zahvalan srpski narod ne zaboravlja ove dobrovoljce i njihovo delo. U Tekerišu na planini Cer, mestu gde je vođena legendarna bitka, podignuta je spomen-kosturnica za sve borce koji su u ovoj borbi ostavili živote (vidi: slika 1). Na istom spomeniku postavljena je spomen-ploča ovim dobrovoljcima na kojoj piše da su je podigli *zahvalni srpski narod, porodice izginulih dobrovoljaca i ambasada Republike Italije u Beogradu*¹⁷.

Svih sedam dobrovoljaca srpska vlada je odlikovala zlatnim medaljama za vojnu hrabrost, a srpska vojna misija 9. septembra 1917. godine u Italiji je uručila medalje njihovim porodicama.

Povodom stogodišnjice Cerske bitke promovisan je projekat za izgradnju velikog komemorativnog parka na Ceru uz nesebično zalaganje sveštenika šabačke crkve, Vojislava Petrovića i podršku srpske vlade. U Rimu su objavljene knjige „I Precursori“ autora dr Antonina

¹⁷ Spomen-ploča palim dobrovoljcima podignuta je na Ceru i na italijanskom groblju u Beogradu. Na jednoj i drugoj ploči ispisana su njihova imena i dvojezična posveta:

„Il XX agosto MCMXIV Dispersa la spoglia mortale sia perenne il ricordo del loro sacrificio/ Italijanski dobrovoljci viteški poleteli u redove srpske vojske, pali, boreći se na Babinoj glavi 20. avgusta 1914. Večito sećanje na njih neka zameni izgubljene posmrtno ostatke i neka bude spomen njihovog požrtvovanja“. S.I.M. i te

Slika 1 – Spomen-kosturnica palim borcima u mestu Tekeriš na planini Cer.

Slika 2 – Spomen-ploča italijanskim dobrovoljcima na Ceru.

Zarkonea i „Za srpsku vojsku – jedna zaboravljena priča“ istraživača i novinarke televizije RAI i srpskog porekla, Mile Mihajlović¹⁸. Istovremeno je u Beogradu promovisan dokumentarni film „Sedmorica sa Drine – I sette morituri“.

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=gunOKLHEuAI>

Uz nezaboravan gest i ulogu mladih dobrovoljaca manje su poznate (donedavno i nepoznate) činjenice o ulozi i akcijama italijanske mornarice u spasavanju srpske vojske pri povlačenju sa teritorije Srbije¹⁹.

Naime, u događajima koji su sledili posle bitke na Ceru srpska vojska je imala težak i iscrpljujuć put. On je bio posebno naporan u povlačenju sa svoje teritorije preko Albanije ka saveznicima i toplom moru. Posle jednog veka, o ovoj sudbonosnoj fazi istorije srpskog naroda, njene vojske i inteligencije, u istraživanju se došlo do novih i važnih saznanja. Naime, iz sadržaja nedavno pronađenog dokumenta Specijalne kancelarije Ministarstva kraljevske mornarice Italije, pisanog 1917. godine u Milanu za potrebe Vlade, saznaju se činjenice o spasilačkim akcijama ove mornarice a relativizuju ranija saznanja o savezničkoj pomoći u toj srpskoj golgoti tokom Prvog svetskog rata²⁰.

Pomenuti dokument, zapravo, dovodi u pitanje stvarnu pomoć srpskoj vojsci od strane ratnih prijatelja Francuske i Engleske, otkriva da su srpsku vojsku spasili Italijani i brodovi mornarice Italije, a ne Francuske. Na probleme istorijske istine uopšte iz Velikog rata ukazao je i akademik dr Dragoljub Živojinović u knjizi *Nevoljni ratnici, velike sile i Solunski front*²¹. I jedna i druga saznanja nameću potrebe za preispitivanjem istorijskih činjenica ali i uticaja politike, propagande i interesa moćnih na sama dosadašnja istraživanja. Primera radi, akademik Živojinović u pomenutoj knjizi otkriva nova saznanja i definiše ih kao srpske iluzije i zablude o Englezima kao svojim saveznicima. On, čak, dovodi u pitanje i njihov prijateljski odnos prema Srbima od samog napada Austrougarske na Srbiju 1914. godine. Na osnovu sprovedenih istraživanja u Londonu, Živojinović saopštava da je Engleska, iako saveznik Srbije, radila protiv interesa srpskog naroda i države... Pored ovih saznanja veliku pažnju i publicitet u srpskoj javnosti pobudilo je i saznanje do kojeg je 2014. godine došla književnik i novinar istraživač italijanske državne televizije RAI, Mila Mihajlović.

¹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=fT92yoZm2rQ>

²⁰ Dokumentat je javnosti predstavila istraživač i novinar italijanske TV RAI, Mila Mijailović u knjizi „Zaboravljena istina“, 2014.

²¹ Dragoljub R. Živanović, *Nevoljni ratnici – velike sile i solunski front (1914–1918)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Kao priređivač knjige „Za srpsku vojsku – jedna zaboravljena priča“, ona otkriva detalje o ponašanju srpskih saveznika, Engleske i Francuske tokom prelaska srpske vojske preko Albanije, izvlačenja sa albanske morske obale i prebacivanja na grčko ostrvo Krf. Ova autorka tvrdi da je dokument koristan za srpsku, italijansku i evropsku historiografiju jer otkriva da je Italija, tom prilikom, obavila najveću i najsloženiju humanitarnu intervenciju u istoriji. U znak potvrde i zahvalnosti za njeno sprovođenje 22. februara 1916. godine, predsednik srpske vlade, Nikola Pašić, sa ostrva Krf uputio je pismo italijanskoj vladi u kojem piše: „Po završetku transporta Srba iz Albanije, izražavam najiskreniju zahvalnost Kraljevskoj vladi za momentalnu i efikasnu intervenciju Kraljevske mornarice Italije, kao i za rad svih organa vlasti, hvala što se evakuacija izvršila brzo i na najbolji mogući način.“²²

Prema istom autoru, u tom dosad nepoznatom podvigu italijanske mornarice „od 12. decembra 1915. pa do 29. februara 1916. godine, italijanska mornarica je iz Albanije evakuisala blizu 300.000 srpskih vojnika i izbeglica, 24.000 austrijskih vojnika – zarobljenika srpske vojske, 10.153 konja, 68 topova i 300.000 tona hrane i materijala. Sa vojskom je evakuisana i srpska vlada, vojni vrh, parlament, inteligencija, velika količina zlata i srebra i gotovog novca, arhive, kralj Petar I Karađorđević i regent Aleksandar. Obavljeno je 248 plovidbi i upotrebljeno 350 lađa. Čitava operacija obavljena je uz ogroman rizik od potapanja brodova od strane nemačkih podmornica. U istoj operaciji, evakuisano je i 6.000 crnogorskih vojnika, dobrovoljaca iz Hercegovine i Boke, i kralj Nikola Prvi Petrović sa porodicom“²³.

O ovom spasavanju srpske vojske, pomenuti dokument Specijalne kancelarije Ministarstva kraljevske mornarice Italije sadrži još jedan važan detalj, prema kojem „[...] sa obala mora Albanije, srpski vojnici nisu prebacivani odmah na grčko ostrvo Krf, nego su prvo prebacivani u Italiju radi oporavka, pa tek onda na ostrvo Krf. Iako su Englezi i Francuzi preuzeli obavezu izvlačenja srpske vojske iz Albanije, oni su smatrali da je srpska vojska izgubljena za sva vremena i da se mrtvacu

²² Mila Mihajlović, svedok011.blogspot.rs , 05. 09. 2016.

²³ Mila Mihajlović, svedok011.blogspot.rs , 05. 09. 2016.

ne može pomoći tako da im se nije ni žurilo²⁴. Praktično, u ovom ratu Srbi su bili osuđeni na propast od strane agresora i od strane saveznika, navodi na zaključak sadržaj ovog dokumenta, po Mili Mihajlović.

Privodeći kraju ovo razmatranje, u nizu ovde nezahvaćenih pitanja, dodatnu pažnju zaslužuju bar dva. Prvo pitanje se odnosi na (ne)očekivanu zabludu male države da posle rata i ona postane velika ujedinjenjem naroda u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca i stvaranje velike Jugoslavije, a drugo se tiče odnosa Italije prema Srbiji u Velikom ratu.

U historiografiji Srbije, po završetku Velikog rata, nezaobilazno se polazi od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. od kada je nova zajednica ušla u razdoblje burnih odnosa sa silama koje su doživele poraz u tom ratu. Posle pobjeda u toku ratova 1912–1918. godine Srbiji se pripisuju „zasluge“ da je stvorila veliku Jugoslaviju. Međutim, ne ulazeći u interese velikih sila u njenom priznavanju, nesporno je da je ideja jugoslovenskog jedinstva nikla i razvijala se u ograničenim krugovima intelektualne elite, posebno omladine i da je bila strana širokim narodnim slojevima nove države. Istorijske, verske, civilizacijske razlike tih naroda doprinele su međusobnoj otuđenosti. Primera radi, vreme je potvrdilo da većinski narodi – Srbi i Hrvati nisu bili spremni za zajedničku državu. Hrvati su u novu zajednicu usadili otpor državi i tražili su priznanje svoje posebnosti. Srbi su preneli u Jugoslaviju svoju homogenu centralizovanu državu smatrajući hrvatske zahteve prikrivenom težnjom za otcepljenjem²⁵.

Kada je reč o pitanju odnosa Italije prema Srbiji u Velikom ratu, u kontekstu ovog rada, taj odnos zaslužuje da se istakne zbog napada Austrije na Srbiju imajući pri tom u vidu savez Italije sa Nemačkom i Austrougarskom. S tim u vezi, citiram italijanskog istoričara, Antonino Zarkone, koji kaže da je „napad Austrije na Srbiju izvršen bez konsultacija sa Italijom čime je prekršen član 7 Ugovora o savezništvu sa Italijom, pri čemu se Italija našla u situaciji da samostalno i slobodno zauzme stav prema starom savezniku“²⁶.

²⁴ Isto.

²⁵ Dimitrije Đorđević, istoričar u emisiji Radio Beograda „Dogodilo se na današnji dan“, 10. 09. 2016. u 21:01h.

²⁶ Antonino Zarccone, Op.cit. str. 27

Zaključak

Brojni historičari i političari napisali su tomove knjiga da bi dokazali da se Prvi svetski rat vodio u cilju nove imperijalističke podele sveta. Nema sumnje da su u tom čvorištu njegovi osnovni uzroci, pa i posledice, ali bi se položaj i sudbina svake zemlje koja je učestvovala u tom ratu, svojom voljom ili zbog toga što je u njega bila uvučena, morali posebno ispitivati da bi se ustanovilo u kojoj je meri bio u pitanju njihov ekspanzionizam ili odbrana gole egzistencije.

U svemu tome naša „učiteljica života“ doprinela je da se, u interesu novih odnosa, zadržimo na saznanjima koja upućuju na izvesne paralele sto godina posle Velikog rata.

Mali narodi su ponovo u čvorištu strateških tenzija i ratovanja za tuđe interese. Na to upućuje priroda balkanskih mentaliteta i odnosa, a posebno događanja iz novije istorije ratovanja između još uvek postojećih moćnih interesa jako udaljenih od Zagreba, Sarajeva, Prištine i Beograda. S tim u vezi sto godina ranije o „učiteljici života“, citat iz predgovora studiji *Stoljeće rata* Vilijama Endgahla kaže: „Ubojstvo habzburškog nadvojvode Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. godine, obično se u većini povijesnih knjiga pokazuje kao djelo usamljenog zaludenog fanatika. Međutim, pomno istraživanje pozadine Gavrila Principa otkriva njegova tajna putovanja u London i Pariz u tjednima prije toga ubojstvo a koje je pokrenulo cijeli lanac događaja poznatih pod nazivom Prvi svetski ili samoveliki rat. Godine 1914 Balkan je bio pijun u daleko većoj šahovskoj igri globalnih centara moći“²⁷. Vraćajući se na napred pomenute paralele, vredi podsetiti na danas već davne devedesete kada su britanska premijerka i francuski predsednik udruženim snagama pokušali da ospore ujedinjenje dve nemačke države. Ubrzo posle toga eksplodiralo je „bure baruta“ na Balkanu i pretvorilo se u skoro neprestano ratovanje.

Kako shvatiti neuspeh onih koji su mogli da zaustave eksplozije u „buretu baruta“? Svakako, ne može se reći da je reč o nerazumevanju problema, pogotovo ako se setimo prve decenije XX veka i možda nedovoljno poznatog engleskog geografa koji je osnovao disciplinu

²⁷ Op.cit.: W. Engdahl, str.11.

nazvanu geopolitika, a zatim i njenih doktrina koje već dugo godina usmeravaju tokove političkih događaja, uključujući Veliki rat i „igru“ sa malim narodima.

Svodeći razmišljanja o temi Velikog rata na zaključak, bez pozivanja na vojne operacije, ofanzive i različite akcije, za shvatanje pozicije malog naroda u njemu, potrebno je uzeti u obzir njegovu političku, diplomatsku i ekonomsku pozadinu. Mislim da je to važno jer se potvrđuje da su *celokupne operacije uvek podsticane ili određene stvarnim ili umišljenim dobitima, ciljevima i interesima*. Bez obzira na njihovu prirodu, da li su bile motivisane spoljnopolitičkim ili unutarpolitičkim razlozima i obzirima, u odnosima posle Velikog rata to se potvrdilo i *kroz izgubljena ili neostvarena predratna obećanja i kroz nefunkcionalnu ratnu dobit – poput one o stvaranju velikih država malih naroda*.

Popis literature – korišćene i konsultovane

1. Antonino Zarcone, „*I Precursori – volontariato democratico italiano nella guerra contro l'Austria: repubblicani, radicali, socialisti riformisti, anarchiti e massoni*“ ANNALES edizioni, Roma, 2014.
2. Dragoljub R. Živanović, *Nevoljni ratnici – velike sile i solunski front (1914–1918)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.
3. Jovan Ristić, *Diplomatska istorija Srbije – za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost*, „Prosveta“, Beograd, 1896.
4. Ranko Petković, *Jedan vek odnosa Jugoslavije&SAD*, Beograd, 1992.
5. Henri Kisindžer, *Diplomatija I i II*, VERZLpress, Beograd, 1999.
6. Helfferich, Frank C.: *The Secreet War*, The John Day & Co., New York, 1934.
7. Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica & Romanov Banja Luka, 2001.
8. William Engdahl, *Stoljeće rata – anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, AGM, Zagreb, 2004.
9. Dž.P.Guč & J.M.Jovanović, *Diplomatska istorija moderne Evrope 1878–1919.*, „Izdavačka knjižnica Gece Kona“ Beograd, 1933.

Internet stranice i radio-stanice

1. <https://www.youtube.com/watch?v=gunOKLHEuAI>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=fT92yoZm2rQ>
3. Mila Mihajlović, svedok011.blogspot.rs , 05. 09. 2016.
4. Dimitrije Đorđević, istoričar, u emisiji Radio Beograda „Dogodilo se na današnji dan“, 10. 09. 2016.

Dr Ljubo Pejanović, vanredni profesor

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar

Vrkatić, Novi Sad

Univirzitet Union Beograd

E-mail: pejanovicljubo@gmail.com

Dr Mile Rakić, viši naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd

E-mail: rakicmile@hotmail.com

Dragana Peći, asistent

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad

Univirzitet Union, Beograd

UDK: 343.3/.7(497.11)

Originalni naučni rad

Primljen: 25.09.2016.

Odobren: 25.10.2016.

UGROŽAVANJE LJUDSKE BEZBEDNOSTI DESTRUKTIVNIM NASILJEM

SAŽETAK: Rad ukazuje na problematiku koja se odnosi na neke pretnje nasiljem kojim pribegavaju određene destruktivne skupine ili pojedinci u državi. Svako destruktivno ugrožavanje kapaciteta sistema bezbednosti države i njenih građana predstavlja stalnu i veliku pretnju i bezbednosni rizik za državu i društvo u celini. Posledice ugrožavanja se najčešće manifestuju na zdravlje i život ljudi, imovinu i druge vrednosti građana, kao i kapacitete države. U lepezi navedenih oblika i vrsta ugrožavanja ljudske bezbednosti najčešće se ispoljavaju oružane pretnje, agresija, terorizam, obaveštajne aktivnosti, zločinačko udruživanje, organizovani kriminalitet, korupcija, destruktivne sekte, huliganstvo i druge kriminalne aktivnosti. Destruktivno nasilje je uvek usmereno na pretnju i nanošenje straha, motivisano ilegalnim sticanjem finansijske dobiti koja se usmerava na produkciju daljih oblika ugrožavanja kroz finansiranje terorističkih i kriminalnih organizacija, nabavku savremenog oružja, plaćanje raznih usluga itd. Oružane pretnje i intervencije usmerene su na dominaciju, okupaciju ili uticaj na žrtvu – pojedinca, grupu ili državu. Terorističke akcije najčešće su usmerene na ostvarivanje određenih političkih ciljeva kroz pretnje i izazivanje straha, ali i ljudske i materijalne gubitke. Specijalne obaveštajne aktivnosti usmerene su na otkrivanje relevantnih podataka i informacija u cilju spre-

čavanja oblika nasilja prema državi i njenim građanima.¹ Zločinačka udruženja predstavljaju veliku pretnju za bezbednosni sistem države, u ovom slučaju Republike Srbije, jer primenjuju različite oblike i metode delovanja – pljačke, iznude, prinude, ucene i likvidacije određenih ličnosti sa ciljem izazivanja straha kod vlasti i stanovništva, sticanja materijalne koristi i uticaja na vlast u državi. Organizovani kriminalitet predstavlja pretnju izvršenjem različitih oblika kriminalnog nasilja koje je primenom koruptivnih radnji ili aktivnosti usmereno na vrednosti pojedinaca ili države. Danas smo svedoci i kriminalnih aktivnosti destruktivnih sekti koje uz terorističke akcije sprovode nasilje i nad svojim članovima, kao i članovima njihovih porodica. Huliganstvo, takođe, kao društvena pojava novijeg doba predstavlja veliku pretnju po celokupan sistem bezbednosti države. Metodom uporedne analize sadržaja dokumenata relevantnih za oblast nasilja i ugrožavanja bezbednosti došlo se do zaključka da su vrste nasilja i destruktivno ugrožavanje bezbednosti države u stalnom porastu.

KLJUČNE REČI: bezbednost, destrukcija, ugrožavanje, nasilje, terorizam, kriminalitet, država, kapacitet, sistem bezbednosti, državna politika, institucije.

1. Uvodna razmatranja

Nasilničko i destruktivno ponašanje, a naročito oružano nasilje, ima zabrinjavajuće tendencije rasta u drugoj polovini XX i na početku XXI veka. U većini zemalja u svetu, na Balkanu, pa i kada je reč o Republici Srbiji, ono predstavlja osnovne bezbednosne i društvene probleme. Svaka vojna intervencija (na primer agresija NATO na Republiku Srbiju ili vojna intervencija u Republici Srpskoj), s druge strane, ima za posledicu veliki broj žrtava, uništenje materijalnih, kulturnih i drugih vrednosti, kao i ugrožavanje životne sredine. Savremeni terorizam kao svetski fenomen, takođe, nanosi velike posledice po bezbednost ljudi

¹ Ovome mogu poslužiti otkrivene obaveštajne aktivnosti i organizovanje kriminalnih grupa tokom oktobra 2016. godine na prostoru Republike Srbije i njihova veza sa akcijama u Crnoj Gori.

i njihove imovine, kao i kapaciteta bezbednosti uopšte. Njime su pogođene mnoge zemlje i celokupna međunarodna zajednica. Pored destruktivnih pretnji i rizika po bezbednost, teroristi su uključeni u razne inkriminisane radnje – pljačke, organizovani kriminalitet, trgovinu ljudima, narkoticima, oružjem (nuklearnim, biološkim), medicinskim i farmaceutskim otpadom i sl. Ugrožavanje bezbednosnog sistema države često se javlja i nezavisno od određenih ciljeva. Terorizam danas predstavlja pretnju svetskom miru i bezbednosti i predstavlja problem celokupne međunarodne zajednice. Teroristički napad na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001. godine i napad na aerodrom „Domodedov” u Rusiji koji se dogodio 2011. godine potvrđuju da od terorizma i kriminaliteta više niko nije pošteđen niti je u potpunosti zaštićen. Savremeni terorizam je često zbog sličnih motiva i zajedničkih interesa u koordinaciji sa nasiljem. Politička društva u većini država nisu iznašla odgovarajuće metode da spreče i suzbiju terorizam i organizovani kriminalitet, pa se on učvrstio i predstavlja ogromnu opasnost po ekonomski i bezbednosni sistem. Iz tog razloga su neophodne nove metode suprotstavljanja radi očuvanja bezbednosti na nacionalnom i svetskom nivou. Radi utvrđivanja uzročno-posledičnih veza između međunarodnog terorizma i kriminaliteta, antiterorističkih i antikriminalnih mera, kao i osnovnih elemenata sadržaja, sve više dolazi do ugrožavanja bezbednosti državnih kapaciteta sistema i svih nacionalnih i društvenih vrednosti.² Pojedine obaveštajne službe svojim aktivnostima sve više ulaze u državne strukture. Upravljanjem određenim državnim institucijama, a sve u cilju kontrole i nadzora, dolaze u posed interesantnih zaštićenih i značajnih podataka. Mnoge zemlje, naročito nerazvijene ili one u razvoju, postale su laka meta obaveštajnih službi koje dolaze u posed značajnih informacija i zaštićenih podataka preko nevladinih organizacija, pomoći državi, finasiranjem korumpiranih grupa i pojedinaca. Destruktivne sekte, kao posebna nevladina udruženja na religijskim osnovama, čine jedan od oblika destruktivnog delovanja i njihove pretnje i aktivnosti plod su pojedinačnih i grupnih interesa i pohlepe

² Najnoviji primer terorističkog akta desio se 24. 01. 2011. na međunarodnom aerodromu „Domodedov“ u Rusiji - samoubistvo teroriste iz sastava čečenske terorističke grupacije prilikom čega je 35 lica poginulo, a oko stotinu je povređeno. Ovaj akt nasilja potvrđuje postojanost i povećanje terorističkih pretnji društvu, ljudima i aviosaobraćaju uopšte.

za sticanjem nelegalnih materijalnih vrednosti koje se pod prinudom ustupaju članovima udruženja. Međutim, često se događa da su članovi navedenih udruženja prinuđeni da vrše pritiske na članove svojih porodica, kao i da se odreknu svoje imovine u korist ovih organizacija.

1.1. Pojmovno određenje i definisanje destruktivnih pretnji

„Destrukcija (lat. *destructio* rušenje) – u opštem smislu rušenje, razaranje, uništavanje nekog dobra”³ i „destruktivan (lat.) razoran, razarajući, opasan, poguban, štetan, rušilački, uništavajući, smrtonosan i suprotno konstruktivan”⁴ predstavljaju svaku opasnu, štetnu i rušilačku delatnost kojom se vrše ubistva ljudi, razara sistem bezbednosti i uništavaju društvene vrednosti. S tim u vezi, destruktivne organizacije, skupine, grupe, snage i pojedinci su u savremeno doba postali pretnja većem delu međunarodne zajednice, a naročito zemljama izvan blokova, društvima koja nemaju potpunu kontrolu nad destruktivnim skupinama i državama koje su česta meta navedenih organizacija ili skupina, pa i pojedinaca.

1.2. Oružana agresija ili intervencija

„Oružana agresija (lat. *aggressio*, od *aggredi* – napasti, pristupiti), međunarodni krivični delikt – zločin protiv mira, jedan od najdestruktivnijih oblika ugrožavanja bezbednosti države i njenog stanovništva, međunarodne i globalne bezbednosti; napad s ciljem teritorijalnog osvajanja uz upotrebu sile (v. *Zločin protiv mira*).”⁵ Pod destruktivnim aktivnostima ili aktima nasilja sa oružanom agresijom podrazumava se jedan od najrazornijih oblika nasilja – ispoljavanje ratnih dejstava.

³ Milo Bošković (2015). *Kriminološki leksikon*, Matica srpska, Novi Sad, str. 90–91.

⁴ Ljubo Mićunović (1988). *Savremeni rečnik stranih reči*, Književna zajednica, Novi Sad, Univerzitetska reč, Novi Sad, str. 128–129.

⁵ Milo Bošković (2015). *Kriminološki leksikon*, Matica srpska, Novi Sad, str. 350–351.

Ratna dejstva često obuhvataju jednu ili više država, a agresija, u širem smislu, podrazumeva protivustavni upad oružanih snaga na tuđu, suverenu teritoriju uz upotrebu vatrenog oružja. Često se pribegava okupaciji i uspostavljanju vlasti, kao što se to dogodilo u Avganistanu, Libiji, Iraka itd. U bezbednosnom smislu, svaka destruktivna vojna agresija ili intervencija predstavlja najdrastičniji oblik opasnosti i donosi masovne žrtve, materijalnu štetu i razaranje društva.

1.3. Politički motivi terorizma

Iako se za pojam terorizma vezuje oko 600 predloženih definicija, a skoro toliko i za oblast kriminaliteta, još uvek ne postoji jedinstvena definicija kojom bi se objasnile ove pojave. Ako pođemo od jedne definicije, koju je prihvatio Komitet ministara Saveta Evrope, pod terorizmom „[...] kao radnjom krivičnog dela smatraju se: napad na život koji može prouzrokovati smrt osobe, napad na fizički integritet, otmica i uzimanje talaca, nanošenje štete državnim i javnim objektima, transportnim sredstvima, infrastrukturnim objektima, uključujući i informativni sistem.“⁶ „Terorizam je metod smišljene i sistematske upotrebe akta nasilja radi sejanja straha prema vlastima i ljudima od državnih organa ili organizovanih skupina da bi se ostvarili određeni politički ciljevi.“⁷ Prema tome, terorizam kao destruktivni oblik nasilja motivisan je političkim pobudama radi nanošenja straha, panike, žrtava i uništenja materijalnih vrednosti. Odlikuje se dobrom organizovanošću, brzinom, disciplinom, surovošću, faktorom iznenađenja i željom za postizanjem cilja putem strahovlade i uticaja na vlast. Terorističke aktivnosti sa političkim motivima i aktima nasilja destruktivno deluju na žrtvu. Kad je u pitanju kriminalni motiv terorističke skupine, on se uglavnom zasniva na sticanju velikih materijalnih sredstava radi održanja i daljih aktivnosti organizacije. Sticanje finansijskih sredstava ostvaruje se ilegalnom trgovinom zabranjenih sredstava, kao i finansiranjem od strane pojedinih vlada ili korporacija. Teroristi na ovaj način žele politički uspeh,

⁶ Milo Bošković (2015). *Kriminološki leksikon*, Matica srpska, Novi Sad, str. 529–530.

⁷ Obren Đorđević (1986). *Leksikon bezbednosti*, Partizanska knjiga, Beograd, str. 382–383.

populaciju i dobit, a kriminalitet skrivanje od javnosti i brzo napuštanje mesta izvršenja akta nasilja uz sticanje materijalne koristi.

1.4. Teroristički kriminalitet

Budući da su terorističkim organizacijama neophodna finansijska sredstva za opstanak i političku borbu, one pribegavaju i kriminalnom nasilju. Pojedine terorističke grupacije se bave trgovinom oružja, naftnih derivata, narkotika, ljudi, samostalno ili u kooperaciji sa drugim kriminalnim skupinama ili organizacijama.⁸

Terorističko-kriminalno ili kriminalno-terorističko nasilje, zahvaljujući upotrebi savremenih metoda, spada u najrasprostranjenije nasilje i ono je u današnje vreme neprekidan pratilac savremenog društvenog uređenja. Sa ovom pojavom susreću se istraživači iz više naučnih oblasti, kao što su: sociologija, filozofija, psihologija, etnologija, psihijatrija, medicina, pravo, istorija, kriminologija itd. Cilj ovog rada jeste ukazivanje na povezanost i međusobne odnose između terorizma i organizovanog kriminaliteta i njigovo ugrožavanje bezbednosti, ali i kriminološko sagledavanje kriminalno-terorističkog nasilja u savremenom društvu. Terorizam kao oblik kriminaliteta podrazumeva organizovanu akciju pojedinaca, pojedinih grupa, kao i koordinaciju dve ili više grupa u zemlji i izvan granica određene države. Određene grupe, skupine ili organizacije, bilo da su terorističke koje se bave i kriminalitetom, ili kriminalne koje se bave terorizmom, ugrožavaju sistem bezbednosti i bezbednost uopšte. Kapacitet sistema bezbednosti ugrožava se terorističkim i kriminalnim nasiljem u cilju, recimo, dolaska na vlast ili obaranjem postojeće vlasti ili režima i sticanja materijalnih vrednosti tj. bogaćenja na račun društva (ukoliko nisu na vlasti postavljanjem različitih ultimatumata trenutnoj vladi). Terorističko-kriminalne skupine uvek su motivisane i teže tome da ovladaju određenim društvom, da imaju uticaj na njega, ili da imaju svoje predstavnike u vlasti kako bi lakše mogle ostvariti svoje političke i kriminalne ciljeve.

⁸ Primer Islamske države u Iraku i Siriji gde se vrši trgovina svim navedenim slučajevima, naročito prodaja nafte. Ova teroristička skupina stekla je zahvaljujući tome izuzetno velika finansijska sredstva.

U zakonodavstvu Republike Srbije, delo terorizma određeno je kao *opšteopasna* radnja ili akt nasilja. Zakon navodi i druge akte i oblike nasilja, kao što su: požari, eksplozije, otrovi, otrovni gasovi (opasne materije), zračenja itd. kao radnje opšteopasnih aktivnosti. Zakonom su definisane protivzakonite radnje i aktivnosti koje čine terorističke, kriminalne i narko-grupacije putem nasilja. Osnove kriminalnog terorizma proističu iz pretnji, stvaranja opasnosti i dela kojima se ugrožavaju ljudski životi i materijalne vrednosti.

1.5. Organizovano kriminalno nasilje

„Ako analiziramo pojedine definicije kriminaliteta i njegove karakteristike, a opšti pojam kriminaliteta podrazumeva, organizovane radnje, metodi i sredstva izazivanja straha i nesigurnosti kod građana, sistematskom upotrebom nasilja radi ostvarivanja određenih, prvenstveno kriminalnih ciljeva.”⁹ U tom smislu, kriminalno nasilje je uvek motivisano i usmereno ka nekom krajnjem cilju. Najčešći cilj destruktivnog i kriminalnog nasilja jeste ilegalno sticanje finansijskih i materijalnih sredstava tj. naglo bogaćenje (bez rada) onoga ko se bavi kriminalitetom. Organizovani kriminalitet je negativna i protivzakonita pojava koja se ispoljava organizovanim aktivnostima – pretnjom, zastrašivanjem, ucenama, iznudama i prisvajanjem tuđih, uglavnom, visokih novčanih sredstava. Organizovani kriminalitet se ispoljava i u materijalno-finansijskim malverzacijama u kojima učestvuju kriminalci ili grupa kriminalaca u sadejstvu, saradnji ili prikrivanju i prećutkivanju o izvršenim protivzakonitim delima od strane pojedinih korumpiranih predstavnika vlasti. Organizovane kriminalne grupe se bave i oružanim pljačkama, ubistvima i atentatima i terorizmom. Politička korist stečena kriminalnim aktima ima za cilj ostvarivanje povoljnih pozicija unutar vlasti radi sticanja materijalne dobiti ali i zaštite od progona i kazne nadležnih državnih institucija. Kad je reč o organizovanoj kriminalnoj grupi zločinačkog karaktera, pored navedenog, ona se bavi i

⁹ Milo Bošković, Zdravko Skakavac (2009). *Organizovani kriminalitet*. Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, str. 267–268.

terorističkim aktivnostima, kao što je, na primer, „sabotaža (franc. *sabotage*) ometanje rada, u opštem smislu, opstrukcija, namerno rđavo obavljen posao, svesno nanošenje štete onesposobljavanjem sredstava za proizvodnju ili samih proizvoda.”¹⁰ Dakle, sabotaža kao prikriveni i osmišljeni akt delovanja pojedinaca ili grupe ima za cilj nanošenje materijalne štete onome ko nije ispunio određeni zahtev. Kao primer može se navesti predaja novca u zamenu za oteti avion, putnike, neko lice ili druge vrednosti i sredstva,¹¹ a ukoliko se zahtevi ne ispune, stradaju i putnici i avion.¹² Rušenje aviona sa putnicima postavljanjem eksploziva istovremeno predstavlja pretnju za ljude i objekte koji su u blizini pada letelice. Sabotaža se koristi i za napad na aerodrome i kompletnu infrastrukturu – uređaje za navigaciju i sl. Ovakvim i sličnim aktima nasilja izaziva se krizna ili vanredna situacija, kako u avio-kompaniji koja je vlasnik otegotog aviona, tako i u državi iz koje je avio-prevoznik.

2. Narko-terorizam

Narko-terorizam, kao nova pojava terorističkog akta nasilja savremenog doba, predstavlja poseban problem u društvu i u vazдушnom saobraćaju. Sa njime su se suočile sve zemlje sveta, a ponikao je na tlu Latinske Amerike puštajući korene i na drugim kontinentima, naročito u Aziji. Povezivanja kriminalno-terorističkog podzemlja usmerena su u pravcu mrežnog kanalisanja i organizovanja proizvodnje, prometa, prevoza i isporuke narkotika koji donosi veliki profit za dalje finansiranje terorističkih organizacija. Jedna od dobro organizovanih mreža za rasturanje droge smeštena je u verskoj prestonici Sika, Amricaru, koji je oko četrdesetak kilometara udaljen od vazdušne luke Lahore što pred-

¹⁰ Milo Bošković (2015). *Kriminološki leksikon*. Matica srpska, Novi Sad, str.457–458.

¹¹ Avion kompanije „Delta Airlines“ otela je 1. 8. 1972. na liniji Detroit–Majami grupa od deset muškaraca i šest žena. Oni su ucenjivali vlasti zahtevajući milion dolara u zamenu za taoce i avion.

¹² U periodu od 1920. do 2003. godine desilo se 36 različitih eksplozija vazduhoplova u kojima je oko 1.087 lica izgubilo život.

stavlja direktnu vezu sa Amerikom i Evropom¹³. Proizvodnja i promet narkotika najrazvijeniji su u Avganistanu, Pakistanu, Kolumbiji, Meksiku i drugim afričkim i azijskim zemljama. Tako je, na primer, u samo jednoj raciji policije, maja 1985. godine u Njujorku uhapšeno petoro Sika, a u njihovom hramu zaplenjena droga u vrednosti od četrdeset miliona dolara. U jednoj kontroli indijske policije otkriveno je i zaplenjeno 2,5 tona belog praha (heroina), a takvih i sličnih zaplena je mnogo u svetu. Narko-tržište je postalo ključni i najveći izvor finansiranja terorizma jer se od sredstava stečenih prometom narkotika kupuje i prodaje oružje. Na taj način se finansirala i teroristička organizacija OVK na Kosovu i Metohiji, kao i sve druge organizacije iza kojih stoje narko-mafije sa destruktivnim aktima nasilja. Novembra 1987. godine u Francuskoj su pomorske vlasti zaplenile brod sa 150 tona oružja namenjenog terorističkoj organizaciji IRA a koje je plaćeno sredstvima stečenim prometom narkotika. Stoga, može se pretpostaviti da nije mali broj otetih aviona koji su poslužili u iste svrhe, a naročito otmica gde otmičari nikada nisu izručeni na zahteve vlada državama čiji su oni građani. Narko-kriminalni terorizam danas dostiže vrhunac kako u tehnologiji izvođenja akcija, atentatima, tako i u krijumčarenju nedozvoljenih sredstava. Vazdušni saobraćaj ugrožen je i prevozom narko-dilera i narko-terorista. „Prvi akt otmice vazduhoplova iz kriminalnih pobuda desio se 1920. godine u Americi, kada je avion dvosed skrenut sa redovne linije prevozeći zlato iz rudnika u drugom pravcu, uz pretnju pištoljem.”¹⁴ Navedeni incident ukazuje da je kriminalno nasilje nastalo istovremeno kada i civilni vazdušni saobraćaj. Bekstvo izvan državne granice oteim avionom veoma je česta pojava u istoriji otmica vazduhoplova a nastaje iz kriminalnih pobuda čiji je cilj bekstvo u drugu državu i sticanje materijalne koristi.

¹³ Vladan Vasiljević (1987). *Terorizam seme zla*, VINC, Beograd, str. 4–48.

¹⁴ Halo – 92, RMUP, Avio-promet, htm l 02/04/00

3. Nuklearno-kriminalni terorizam

Nuklearno-kriminalni terorizam podrazumeva krađu nuklearnog otpada i njegovu prodaju. Njega, po mišljenju pojedinih istraživača, između ostalih i Katarine Tomaševski u radu „Izazov terorizma”, treba razlikovati od političkog terorizma. Po našem mišljenju, oni imaju puno zajedničkih osobina, jer, recimo, upotrebu nuklearnog tj. biološkog i hemijskog oružja prate politički motivi, a posledica je masovno uništenje stanovništva. Nabavka i krijumčarenje biološkog i hemijskog oružja odvija se između mafijaških i terorističkih organizacija, a te radnje bi se mogle definisati kao aktivnosti zločinačko-kriminalnih udruženja. U drugoj polovini XIX veka nije se moglo ni pretpostaviti da bi nuklearno oružje moglo da se koristi u svrhe terorizma. Naredni vek je doneo drastičan uspon i tehnološki razvoj oružja, između ostalog, nuklearnog naoružanja, a paralelno s tim i ekspanziju terorizma koji danas, na početku novog milenijuma, preti čitavom čovečanstvu. Razvoj biotehnologije povećava proizvodnju i stavljanje u promet biooružja koje izmiče svakoj kontroli zbog prodaje na crnom tržištu. Raspadom Sovjetskog Saveza došlo je do krađe i prodaje velike količine otpadnog nuklearnog materijala i žive čime su se stekli uslovi za izradu opasnog oružja u nekim državama, a koje može doći u ruke fanatičnih kriminalaca i njihovih organizacija i time pogubno za ceo svet. Tako su, na primer, planovi japanske sekte AMU Širniko, na čelu sa Šjoko Asaharom, bili da izrade biološko oružje i unište japanski narod i druge i to su i pokušali masovnim trovanjem na železničkoj stanici u Tokiju. Ovaj slučaj ukazao je na opasnost od bioterorizma, kao i izrade i upotrebe biološkog i nuklearnog oružja. Opasnost od upotrebe ovog oružja za masovna uništenja od strane pojedinih država i terorističkih organizacija postaje realnost, a pretpostavke gube na svom značenju. Upotreba opasnog oružja može se očekivati i kod destruktivnih verskih sekti koje su u svojim programima planirale terorizam, dok većina terorističkih organizacija, bar zasad, nema takve planove.

Da se predviđa opasnost od upotrebe biološkog ili hemijskog oružja, govore podaci i izveštaji Ef-Bi-Aja još iz leta 1996. prema kojima neke terorističke grupe tragaju za određenim sirovinama i otpadnim

materijama kako bi samostalno proizvodile opasno oružje.¹⁵ Naročito se mora imati u vidu da terorističko-kriminalne organizacije obezbeđuju stručnjake za biološko oružje iz bivšeg Sovjetskog Saveza i drugih istočnih zemalja. U prilog tome, govore mnogobrojni primeri. Naime, „otkrivena je priručna laboratorija ‘Frakcije Crvene brigade’ u Parizu, zatim kanali rasturanja toksina i racina u Londonu, koji se pripisuju tajnoj službi Simon tokom 1977. godine, kao i napadi sarinom u Tokiju i dr.“¹⁶ Ako se uzme u obzir da su vođe pojedinih verskih sekta umno poremećene osobe, fanatici i zanesenjaci i da olako posežu za sredstvima za ubijanje ljudi, jasno je kakvu opasnost takve sekte predstavljaju za čovečanstvo. U nemogućnosti da samostalno izrade nuklearno, hemijsko i biološko oružje, terorističke grupe i neke verske sekte svoje name-re mogu ostvariti upotrebom bioloških agensa napadima na vodovode, životne namirnice i životinjski svet.

4. Bioterrorizam

Bioterrorizam je novi pojam u praksi, a rasturanje i krijumčarenje sastojaka i sadržaja biooružja postalo je atraktivno zbog sticanja velikih finansijskih sredstava do kojih dolaze trgovci narko-kriminalnih organizacija, naročito kada su kupci, pojedini predstavnici vlasti i terorističke vođe koji vode ratove, visokomotivisani da do tih sastojaka dođu. Zbog toga je ova vrsta terorizma posebno naglašena na početku ovog milenijuma i borbi protiv ove pošasti treba posvetiti posebnu pažnju.

Nasilje, pored terorističkih i kriminalnih grupa, čine i pojedinci koji ne pripadaju pomenutom miljeu već psihički bolesna lica tzv. avanturisti. Ova lica su motivisana na činjenje nedozvoljenih radnji željom da se dokažu u javnosti da i oni postoje i da su sposobni za izvršenje i ovakvih dela. Terorističke akcije uvek su motivisane politikom i sa ciljem da se ostvari politička korist – bilo da je reč o podršci vladajuće

¹⁵ Islamska država je okupirala fabriku hemijskog oružja u Siriji zbog čega se strahuje da su ga već koristili u sukobima, kao i da je velika količina već prenesena u Evropu.

¹⁶ Matjaž Kotnik (2000). *Bioterrorizam*. VPŠ, Ljubljana, str. 205.

strukture ili da se obori postojeća vlast i na njeno mesto dovede druga. Kriminalni motivi se posmatraju isključivo kroz sticanje materijalne koristi, bogaćenje bez rada i lagodan život u kojem su na raspolaganju ogromna finansijska sredstva.

Terorističko-kriminalne aktivnosti proističu iz mogućnosti zarade velike količine novca pomoću kojeg se finansiraju nove aktivnosti terorističke organizacije, nabavka oružja itd. Otuda povezanost terorizma i organizovanog kriminaliteta za koje ne postoje prepreke ni u ratom zahvaćenim područjima. Trgovina oružjem, opasnim napravama, drogom, belim robljem, automobilima, duvanom i drugom traženom robom povezuje kriminalce i teroriste da razmenjuju robu za robu. Trgovina se organizuje u jednoj državi ili regionu, roba se krijumčari i transportuje u druge države ili drugi region, te se na taj način i vrši razmena između kriminalnih i terorističkih grupa, a i razvija međunarodni organizovani kriminalitet uopšte.

Korupcija u kriminološkom smislu i kao vid organizovanog kriminaliteta predstavlja jedan od najopasnijih oblika i vidova privrednog kriminaliteta. Karakterišu je prikriveni i osmišljeni akti koji predstavljaju opštu društvenu opasnost, a rasprostranjena je i učvršćena u svim segmentima društva. Korupciju prati prikrivenost, pa se često vrlo teško otkriva i dokazuje.

5. Organizovano kriminalno delovanje pojedinih sekti

Da bi se destruktivne sekte bavile organizovanim kriminalitetom moraju ostvariti veze sa predstavnicima vladajućih slojeva, partija na vlasti, policijskim i sudskim organima i kriminalnim organizacijama. Kada destruktivne sekte, recimo nevladine organizacije, steknu navedene uslove, ostvare saradnju i zadobiju podršku navedenih subjekata, moguće je izvršenje ilegalnih aktivnosti tj. organizovani kriminalitet. Da bi organizovani kriminalitet funkcionisao u ovim smislu, neophodno je učešće pojedinih predstavnika vlasti u ilegalnim aktivnostima. Pored ilegalnih aktivnosti predstavnici vlasti učestvuju u organizovanom kriminalitetu i kroz podršku, prikrivanje i uklanjanje kontrole nad delovanjem ovih skupina. Kada je reč o protivzakonitim aktivnostima,

članovi ovih udruženja i sami su meta iznuda i prinuda koje se ogledaju kroz ustupanje nekretnina u korist organizacije. Terorističke akcije koje sprovode članovi ovakvih udruženja su i likvidacije ali i navođenje lica na samoubistvo.

Mnogobrojni su primeri aktivnosti sekti. Na primer sekta „Raj-neesh“ je 1984. godine u američkoj državi Oregon zarazila hranu distribuiranu po restoranima salmonelom uzrokujući epidemiju enterokolitisa – 741 osoba je obolela. Cilj ovog akta bio je da se utiče na rezultat lokalnih izbora. U Japanu je sekta „Amu Shinrikyo“ (vrhovna istina), pored incidenta koji je izazvala u metro stanici u Tokiju kad je od posledica raspršivanja otrovnog gasa sarina umrlo 12 osoba a mnogo njih obolelo, u tri navrata upotrebljavala i biološke agense poput antraksa, srećom bez posledica jer soj nije bio virulentan. Ova sekta je pokušala do dođe i do uzročnika Q-groznice i virusa Ebole u Africi. Još uvek je nerazjašnjen bioteroristički akt distribucije praha sa antraksom u SAD u jesen 2001. godine. Tada su zabeležena dva epidemijska talasa uzrokovana poslatim zaraženim pismima na određene adrese 18. septembra i 9. oktobra 2001. godine. „Usled ovog akta nasilja, obolelo je 22 osobe, od kojih 11 od kožnog antraksa i 11 od plućnog oblika oboljenja. Dakle, od navedenog broja obolelih osoba njih 5 je umrlo.“¹⁷

6. Obaveštajna delatnost

Ova vrsta delatnosti može postati i destruktivna. Naime, zlo-upotrebom otkrivenih, dobijenih ili otkupljenih podataka obaveštajne službe vrše i protivzakonite radnje – razaranje i demoliranje sistema bezbednosti drugih država sa ciljem preuzimanja kontrole vlasti i državnih institucija.¹⁸

¹⁷ Organizovani kriminal, biološko i hemijsko oružje, Bezbednost, Protekt, Beograd, 2010. str. 48-52

¹⁸ Otkrivene grupe pripadnika službi bezbednosti u oktobru 2016. kao i drugih špijuna od ranije predstavljaju dokaze kako i na koji način „cure“ zaštićeni podaci i informacije R Srbije.

7. Zaključno razmatranje

Oružana agresija ili intervencija, sa svim dostupnim sredstvima za masovna uništenja, u današnje vreme predstavlja jednu od najvećih pretnji, jer donosi nesagledive posledice po ljude, materijalne vrednosti i bezbednosni sistem u celini. Avionske bombe koje sadrže hemijska, biološka ili radioaktivna sredstva imaju velike razorne moći. Ove naprave mogu izazvati posledice i vekovima kasnije ukoliko su, recimo, punjene osiromašenim uranijumom i plutonijumom.¹⁹

Terorizam kao svetski fenomen i problem današnjice nosi sa sobom žrtve – nedužne ljude koji nemaju veze sa politikom. Česta meta su i predstavnici vlasti kada predstavljaju prepreku terorističkim organizacijama u realizaciji njihovih ciljeva. Nalazimo se u vremenu u kojem je terorizam u usponu u islamskim zemljama, naročito u onima gde se strane države mešaju u unutrašnju politiku tih država. Vojne intervencije ekonomski razvijenih država izazivaju dodatni teror – povećavaju broj žrtava usled osveta terorista, a živote svesno gube i teroristi u samoubilačkim napadima.

Organizovani kriminalitet kao pojava postoji još od nastanka čoveka i uspostavljanja proizvodnih odnosa, a kao fenomen savremenog doba predstavlja jednu od najvećih pretnji po društvo u celini, kako po brutalnosti, metodama delovanja, tako i po masovnosti i velikom broju ljudskih žrtava. Postojanje organizovanog kriminaliteta i korupcije kontinuirano i sigurno nagrizi i razara svako društvo u kojem je postojan ovaj oblik ilegalnog delovanja. Terorizam kao oblik kriminaliteta je, takođe, našao utočište na nacionalnom i međunarodnom planu. Kao fenomen savremenog sveta, predstavlja pretnju, opasnost i rizik jer donosi ogromne i nenadoknadle ljudske i materijalne gubitke.

Veza terorizma i organizovanog kriminaliteta kao fenomen savremenog doba, umnožio je pretnje i opasnosti sa dva različita i veoma opasna pravce delovanja. Teroristički akti kao pretnja ljudskim životima, materijalnim vrednostima i vladajućim slojevima, doveli su među-

¹⁹ Agresija na Republiku Srpsku usmrtila je oko 400 lica, a na Republiku Srbiju oko 3.000 života. Stvarne posledice bombardovanja i bolesti koje će se javljati, mogu se samo nagađati.

narodnu zajednicu i mnoge države pojedinačno pred svršeni čin. Dovođenjem društva pred svršeni čin je stanje u kojem dato društvo nije iznašlo adekvatne mere i metode za adekvatno sprečavanje i suzbijanje ove vrste nasilja u sledećem:

- u prvom planu njegovo sprečavanje,
- i drugom planu njegovo suzbijanje.

Da su mnoge države postale nemoćne pa i međunarodna zajednica ukazuju mnogobrojni primeri atentata, ubojstava, otmica, sabotaža i oružanih napada na ljude i objekte, a koje pretnje se ne smanjuju.

Međunarodna zajednica još uvek nije iznašla odgovarajuće metode sprečavanja i suzbijanja terorizma, korupcije i kriminaliteta, zbog velikog neslaganja predstavnika pojedinih država delegiranih u organe međunarodne zajednice. Neslaganja između ekonomsko-razvijenih i nerazvijenih država u najvećoj meri su upravo u pogledu na terorizam i organizovani kriminalitet. Što je za jedne terorizam to ne znači da je i za druge, ti drugi ga tretiraju kao oslobodilački i gerilski oblik delovanja za oslobođenje od dominacije. Zatim što je za jedne bezbednost za druge je to ne-bezbednost i slični nesporazumi. Slična su viđenja oko organizovanog kriminaliteta, a to je upravo zbog učešća jednog broja predstavnika vladajućih struktura u organizovanom kriminalitetu, a koji ga i štite.

Kad se budu iznašla rešenja oko neslaganja i različitih pogleda na ove fenomene, tada će se iznaći odgovarajuća rešenja i metode za sprečavanje i suzbijanje terorizma i organizovanog kriminaliteta. Kad se spreči i suzbije oružano nasilje, terorizam, organizovani kriminalitet, i drugi oblici destruktivnog ponašanja, tada će se stvoriti uslovi za bezbednost i smanjenje rizika na najmanju moguću meru.

8. Literatura

Knjige:

1. Dragan Simeunović (1989). *Političko nasilje*. Poslovna politika, Beograd.
2. Dragan Jovašević, Mile Rakić (2007). *Terorizam*. Institut za političke studije, Beograd.
3. Grupa autora, Jović, U. i dr. (2004). *Teški oblici kriminaliteta*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i VŠUP, Beograd.
4. Ljubo Pejanović, Milorad Bejatović (2009). *Avio-terorizam*, ABM Ekonomik, Novi Sad.
5. Matjaž Kotnik (2000). *Bioterorizam*. VPŠ, Ljubljana.
6. Milan Milošević (1990). *Otmica*, Dečije novine, G. Milanovac.
7. Mića Bošković, Organizovani kriminalitet, Policijska Akademija, Beograd, 1998.
8. Milo Bošković, Zdravko Skakavac, Organizovani kriminalitet, Fakultet za pravne i poslovne studije, Novi Sad, 2009.
9. Mile Rakić, Duško Vejnović, Sistem bezbednosti i društveno okruženje, Udruženje defendologa Republike Srpske, Banja Luka, 2006.
10. Vladan Vasiljević, Terorizam seme zla, VINC, Beograd, 1987.

Zbornici:

1. Đorđe Ignjatović, Kriminološki aspekti delikta nasilja, Zbornik radova, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2002 .

Leksikoni:

1. Grupa autora, Marković i dr. Vojni Leksikon, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.
2. Ljubo Mićunović, Savremeni rečnik stranih reči, Književna zajednica, Novi Sad, 1988.
3. Milo Bošković, Kriminološki leksikon, Matica srpska, Novi Sad, 2015.
4. Obren Đorđević, Leksikon bezbednosti, Partizanska knjiga, Beograd, 1986

b) časopisi

1. Časopis Halo – 92, RMUP, Avio-promet, htm l 02/04/00
2. Časopis Bezbednost br. 2. Protekt, Beograd, 2010.

Jovana Fajgelj, master
Fakultet za pravne i poslovne studije
dr Lazar Vrkić

UDK: 811.131.1
Pregledni naučni rad
Primljen: 28. 9. 2016.
Odobren: 18. 10. 2016.

ITALIJANSKA ARIJA – MOGUĆNOSTI PRIMENE U NASTAVI ITALIJANSKOG JEZIKA I KULTURE KAO STRANOG JEZIKA NA NIVOU A2

APSTRAKT: Rad se bavi predlozima nastavnih aktivnosti za učenje italijanskog jezika kao stranog na nivou A2 kroz melodramu. Operaska arija je polazna tačka za vežbe gledanja/slušanja, čitanja, za diskusije i gramatička vežbanja. Na primerima parafraziranih tekstova arija na savremeni italijanski jezik studenti su u mogućnosti da uče jezik, ali i da budu u dodiru sa bogatim kulturnim nasleđem Italije. Upotrebom opere–filma, kao autentičnog didaktičkog materijala, studenti postaju deo italijanske kulture, što pozitivno utiče na njihovu motivaciju da razvijaju svoju komunikativnu kompetenciju kao i interkulturnu kompetenciju.

KLJUČNE REČI: opera–film, autentičan materijal, didaktika, kulturna kompetencija, komunikativna kompetencija.

Iskusio sam najveće zadovoljstvo u kontaktu sa operom. Ispunjavala me je srećom koju ne uspevam nigde drugde da pronađem.

Albert Ajnštajn

Uvod

U ovom radu probaćemo da prikazemo kako melodrama može da bude korisno didaktičko sredstvo za upoznavanje studenata, čije jezičko znanje odgovara nivou A2, sa italijanskom kulturom. Slušajući

muziku, gledajući filmove snimljene na osnovu libreta, studentima su obezbeđena sredstva za upoznavanje sa jezikom i gramatičkim pravilima, kao i sa kulturnom i istorijskom baštinom Italije.

Sa didaktičke strane gledišta, upotreba filmskog materijala pokazuje se kao vrlo korisno sredstvo za razumevanje teksta uz pomoć slike, a studenti ujedno sagledavaju i jednu širu estetiku i kulturu, upoznaju se sa različitim nivoima izražavanja i postaju deo interakcije između teksta, muzike i filma.

1. Opera kao amblem italijanskog jezika i kulture

Kada je reč o melodrami, postoje ne samo brojni video-zapisi snimljeni u najpoznatijim svetskim pozorištima već i bogata i zanimljiva filmografija od 1900. godine pa sve do danas. Na taj način se otvorila jedna nova mogućnost širenja italijanske kulture u inostranstvo. Osim toga, činjenica je da je filmska industrija, i to ne samo italijanska, oslobodila veliki prostor za melodramu, prepričavajući, interpretirajući, parafrazirajući i šireći je po celom svetu.

Italijanski pevači, naročito tenori, postali su simboli i arhetipi italijanske muzike. Lirski repertoar, od melodrame sve do nedavnih kancona i pesama, raširio se sa druge strane okeana zahvaljujući migrantskim talasima čitavih italijanskih zajednica osamstotih godina. U velikom egzodusu iz Italije, koji je vodio ne samo u Sjedinjene Američke Države već i u Latinsku Ameriku i Australiju, muškarci, žene i deca preneli su, uz svoje kofere, i svoj jezik i kulturu. Italijanski jezik, kultura i identitet proširili su se tako po svetu, ostvarujući, sa jedne strane, zajednički život sa zemljom domaćinom, a sa druge strane, čvrsto su i nostalgичno prenosili budućim generacijama autentičan italijanski duh. Odatle nam stižu ukusi i mirisi italijanske kuhinje, pesme najpoznatijih arija italijanskih opera, glas Enrika Karuza i Frenka Sinatre i drugih italijansko-američkih izvođača.

Poslednjih nekoliko decenija radi se na popularizaciji italijanskog jezika i kulture u svetu kroz otvaranja instituta, kroz kongrese, naučne skupove, međunarodne forume, kurseve za učenje jezika na dal-

jinu... Ujedno je, na jedan proporcionalan način, rasla i svesrdna podrška lirskom italijanskom repertoaru: od melodrame i njenih najpoznatijih izvođenja (Mocart, Rosini, Verdi, Pučini itd.) do velikih koncerata (*concertoni*) koji se prenose u celom svetu (u izvođenju tenora svetske slave, poput Pavarotija, Dominga, Karerasa itd.). Tako je italijanska opera danas najveći pozorišni izvoz (*esportazione teatrale*) (Balboni, Daloiso, 2007), a poruka koja se šalje kroz melodiju i belkanto oslikava čitav nacionalni identitet Italijana. Stoga možemo reći da nema učenja stranog jezika bez učenja strane kulture.

2. Interkulturni pristup u nastavi jezika

„Sva kultura je stvorena zahvaljujući jeziku, kroz jezik, a u velikoj meri i u jeziku“ (Bugarski, 1997: 245). Nastava stranog jezika danas podrazumeva i učenje o kulturi drugog. Jezik i kultura su neodvojivi tokom učenja stranog jezika jer učenik treba da razvija svoja znanja i o kulturi drugog. Interkulturni pristup je samim tim sve više prisutan u nastavi jezika.

Komunikativna metoda je počela da se razvija 60-ih godina jer se jezik više nije posmatrao kao sistem jezičkih formi, nego kao aspekt ljudske komunikacije, a od 80-ih godina učenje stranog jezika obogaćuje se sve više interkulturnim pristupom. Stoga, cilj nastave stranog jezika ne bi trebalo da bude samo sticanje lingvističkih kompetencija, već razumevanje kulturnog okvira i prihvatanje normi kulture u kojoj se ciljni jezik koristi kao maternji (Krasner, 1999). Na taj način je interkulturna kompetencija¹ uzročno-posledično vezana za komunikativnu kompetenciju.

Balboni (1994) upućuje na to da kada se predaje *kultura* ili italijanska civilizacija (*civiltà*) treba se pozvati na dva antropološka pojma: kulturu koja se odnosi na celo nasleđe kulturnih modela koji se tiču ishrane, porodičnog jezgra, društvenog organizovanja itd. i civilizaciju koja se odnosi na one kulturne modele koji su prikazani u svetu kao primeri i rešenja na koja su Italijani ponosni: umetnost, melodrama, neorealizam, ravnopravnost polova, sloboda štampe,

¹ „Interkulturna kompetencija je veština stvarne interakcije sa ljudima koji potiču iz različitih kultura“ (Byram, navedeno u Vučo, 2013: 373).

ukidanje smrtne kazne itd. Prema istraživanju Vinjucija, želja da se prate pozorišni i melodramski komadi na italijanskom jeste prva motivacija za učenje stranog jezika (19,4%), a na petom mestu je želja da se prate italijanski radio i televizija (8,2%) (navedeno u Balboni: 109).

„Nastavnici, autori udžbenika više nisu ambasadori kulture drugoga, posmatrane kao statične, same sebi dovoljne i strane, već je njihova uloga u tome da uvažavaju i primene interaktivnu prirodu i društvene, političke i etičke implikacije učenja i nastave o kulturi“ (Vučo, 2013: 373). U okviru nastave italijanskog jezika kao drugog stranog jezika pred nastavnikom je težak zadatak da izdvoji ono što bi njegovim učenicima upotpunilo i proširilo znanje iz stranog jezika i kulture. Savremeni udžbenici italijanskog jezika prate nove tendencije u okviru interkulturnog pristupa. Kao dodatni materijal savremenim udžbenicima italijanskog jezika za strance navešćemo *L'italiano all'opera – attività linguistiche attraverso 15 arie famose* (Carresi, Chiarenza, Frollano, 1998). Dela koja se ovde obrađuju predstavljena su, sa jedne strane, kroz istorijsko-kritički osvrt, sa kritičkim i biografskim podacima o libretistima i kompozitorima, a sa druge strane ponuđene su vežbe za morfološku i sintaksičku analizu poznatih delova italijanskih opera.

3. Italijanska arija – autentičan didaktički materijal

„Strana kultura učenicima najčešće nije dostupna kao objektivna realnost, već kao slika ili njena predstava, u čijoj izgradnji nastavnik ima važnu ulogu“ (Vujović, 2007: 663). Pored nastavnika, didaktički materijal jeste taj koji bi trebalo da pruži korisne informacije o stranoj kulturi i civilizaciji. Uz to, možemo studentima uvesti autentičan materijal² u vidu snimljenih filmova po libretima poznatih melodrama, slušanja muzike, što vodi ka memorisanju jezika, gramatičkih pravila, upoznavajući ih istovremeno sa muzičkom kulturom Italije. Sa druge strane, čuju

² Pravi se podela na autentičan materijal za odrasle i za decu. Prvoj kategoriji kojom se bavi ovaj rad pripadaju:

„snimci originalnih delova italijanskih filmova, snimci originalnih televizijskih prenosa, snimci originalnih italijanskih radio-emisija, književni odlomci, novinski članci, tekstovi pesama, pozorišni tekstovi, pisani murali, reklame, fotografije, vinjete, snimci razgovora, telefonskih poziva i razgovora uživo, konferencije, televizijske i radio debate, odlomci lirskih opera, poezija itd.“ (Comodi, 1995: 7).

se glasovi kritike koji podsećaju da autentični jezički materijali mogu da budu frustrirajući jer zahtevaju lingvistička znanja i predznanja iz kulture, što učenici često nemaju (Harrich, 2011). U takvim situacijama nastavnik ima obavezu da učenika uputi u zadatak koji treba da uradi i da objasni da ne treba da ga ometa kompleksnost teksta.

„Razvoj sposobnosti slušanja jeste naročito važan jer između slušanja i govora postoji odnos međusobne zavisnosti, to jest bez slušanja ne postoji komunikacija“ (Harrich, 2011: 322). Ako učenik nije bio u dodiru sa autentičnim jezikom, razočaranje koje će osetiti kada se susretne sa izvornim govornikom, filmom, radio-emisijom ili muzikom biće veliko, stoga je neophodno da od početnog nivoa bude u kontaktu sa autentičnim jezikom.

3.1. Važnost upotrebe autentičnog materijala u nastavi italijanskog jezika kao stranog jezika

Pri prelasku na komunikativan pristup učenju jezika autentičan materijal postaje predmet velikog interesovanja zato što osim jezika oslikava aspekte „žive“ kulture sakupljene u svojoj dinamičnosti i u različitim aspektima sociolingvistike (Caon, 2011). Materijal se može smatrati autentičnim ako se radi o tekstu koji nije namenjen stranim studentima, već je, naprotiv, namenjen izvornim govornicima (Bonvino, 2004). Takvi materijali sami po sebi nisu imali didaktički cilj, već su bili rezultat korišćenja maternjeg jezika. Brojni su razlozi za primenu autentičnih audio-materijala, ali ćemo izdvojiti sintezu koju je napravio Kaon:

- 1) može da poboljša memorisanje leksike i strukture zahvaljujući „lakšem“ ponavljanju slušanog, bez bojazni da se zapadne u dosadu ili u demotivisanost;
- 2) mogućnost da se uči o sociolingvističkim aspektima (žargon, kolokvijalizmi...);
- 3) mogućnost da se rade vežbe iz morfosintakse i fonetike;
- 4) mogućnost da se uči kako se nešto kaže i izrazi;
- 5) razvoj kulturnih znanja;
- 6) razvoj interkulturnih znanja;
- 7) razvoj interdisciplinarnih znanja.

Može se reći da su autentični lingvistički materijali neprocenjiva riznica zbog svoje primenljivosti u nastavi, a na nastavniku je zadatak da pažljivo izabere materijal koji će dovesti do razvoja komunikativnih kompetencija.

Komodi ističe da su video-materijali, u odnosu na tekstove koji su samo audio ili su samo napisani, obogaćeni jezikom pokreta, što omogućava učeniku da „percipira jedan globalni smisao poruke i da usvoji pragmatičko-funkcionalnu kompetenciju italijanskog jezika“ (1995: 14). Možemo se složiti sa Konvertinijem da je film „jedna vrsta otvorenog prozora ka kulturi“ (2006: 1). Učenici su na taj način izloženi prijatnom otkriću italijanskog jezika i kulture. „Video vodi, [...] unutar multidimenzione stvarnosti koja bi se inače teško mogla simulirati na času, stvarnosti u kojoj bivaju izloženi beskonačnosti komunikativnih situacija i primaju veliki broj stimulansa, kako jezičkih tako i kulturnih, koji sigurno mogu potpomagati ne samo njihov proces učenja već i njihovo aktivno učešće na času i pre svega njihovu motivaciju da uče jezik“ (Puntil, 2001/02: 7).

U prilog tome ide neurološka priroda čoveka. Balboni (1994) u svojoj knjizi *Didattica dell'italiano a stranieri* navodi da 83% informacija koje stižu u mozak dolazi kroz vizuelne kanale, dok samo 11% dolazi kroz slušne. Ukazuje i na to da postoji rizik da se na taj način razume više kroz gledanje nego kroz uloženi jezički napor, te da je zarad didaktičkih ciljeva možda bolje insistirati na slušanju, barem u početnim fazama upotrebe govornog teksta (Isto).

Autentični audio-vizuelni materijali postaju „most između jezika u učionici i realnih jezičkih situacija“ (Harrich, 2011: 321) i samim tim odlično sredstvo da se učenicima približi lingvistička i sociokulturna stvarnost Italije. Italijanska melodrama predstavlja jedan od najinteresantnijih doprinosa italijanskoj kulturi i sasvim je prirodno da se italijanskom jeziku može približiti upravo kroz operu. Snimljeni filmovi po poznatim melodramama jesu autentični audio-vizuelni materijali koji će biti korišćeni u nastavi italijanskog jezika kao drugog stranog jezika. Operska arija je, dakle, početna tačka za aktivnosti slušanja/gledanja, čitanja, diskusije i gramatičkih vežbanja.

4. Predlozi nastavnih aktivnosti: didaktičko-metodička primena filma–opere

Opere „Don Đovani“ i „Seviljski berberin“ izabrane su jer predstavljaju primere dveju različitih vrsta italijanske opere koje se mogu primeniti u nastavi italijanskog jezika kao stranog jezika. Uvodna faza gledanja filma ima za cilj da podstakne motivaciju studenata, znatiželju i empatiju prema drugoj kulturi. Pre gledanja važno je dati kratak sadržaj i što više informacija o filmu (o radnji, reditelju, glumcima/pevačima), kulturni, istorijski, prostorni i jezički kontekst jer se na taj način olakšava razumevanje filma–opere. Krenućemo od originalnog teksta, zatim ćemo preći prvo na parafrazirani tekst, koji možemo pojednostaviti upotrebljavajući objašnjenja arhaičnih termina ili težih idioma, a potom i na čitanje i objašnjenje originalne verzije, sa predlozima za vežbe i objašnjenja gramatičkih pravila, te ćemo doći do gledanja filma i naposljetku do vežbi konverzacije.

4.1. „Don Đovani“, muzika Mocart, libreto Da Ponte, režija Louzi

I Faza – pre slušanja/gledanja filma –

- Nakon što su studenti upoznati sa kontekstom opere i sa nastavnim ciljem, nastavnik u ovoj fazi može pokazati plakate prvog izvođenja opere, može koristiti muzičke isečke najpoznatijeg dela opere, kartice sa ključnim rečima koje mogu da im posluže za smišljanje kratke priče itd.
- Studentima se zatim deli materijal sa parafraziranim tekstom originalne opere koji je uzet kao primer ne samo zbog svoje opštepoznatosti i izvanredne muzičke lepote već i zbog svoje jednostavne strukture. Tekst izgleda kao katalog, kao lista u kojoj dominira parataksična struktura.

Madamina, questo è il catalogo
Delle belle che amò il mio padrone;
Questo è un catalogo fatto da me,
osservate, leggate con me.
In Italia sono seicentoquaranta,
In Inghilterra sono duecentotrentuno,

Cento in Francia, in Turchia novantuno,
Ma in Spagna sono già milletré...
Fra queste ci sono contadine,
Cameriere, cittadine,
ci sono contesse, baronesse,
marchese, principesse,
e ci sono donne di ogni ceto
di ogni tipo, di ogni età (Carresi, Chiarenza, Frollano, 1998: 23).

- Sledeća vežba koju možemo izvesti na parafraziranom tekstu jeste postavljanje pitanja na koja studenti treba da odgovore sa tačno/netačno. Na primer: Il catalalogo è stato scritto da Don Giovanni? / Le donne amate in Inghilterra sono milletré? / Don Giovanni si innamora soltanto di donne aristocratiche?

II Faza – slušanje/gledanje filma – gde se traži od studenata da se skoncentrišu na slušanje muzike pokušavajući da što više razumeju tekst. Prelazi se zatim na čitanje i objašnjavanje originalnog teksta, a potom na novo slušanje kada im se zadaje jedna ili više vežbi:

- Prva moguća vežba jeste popunjavanje praznih mesta ispravnim glagolima. Na primer: Madamina, questo ... il catalogo / Delle donne che il mio padrone...
- Druga vežba može biti da se napišu antonimi prideva i imenica iz teksta. Na primer: contadina/cittadina, bionda/bruna, giovane/vecchia, bella/brutta...
- Treća vežba može biti ponavljanje gramatičkih pravila za upotrebu brojeva (osnovnih i rednih) u italijanskom jeziku, polazeći od brojeva koji su navedeni u ariji i povezujući ih sa nastavnim sadržajem koji prati znanje studenata na A2 nivou.
- Četvrta vežba može biti popunjavanje tabele traženim informacijama: mesto odvijanja radnje, imena aktera, vreme dešavanja radnje...

Nakon ove druge faze prelazi se na novo slušanje/gledanje filma pri čemu studenti mogu da pokušaju da pevaju ariju.

III Faza – nakon gledanja/slušanja filma – nastavnik može da uvede studente u diskusiju postavljajući pitanja: Da li ste primetili sinhroniju između muzike i filmske sekvence? / Šta mislite o filmskoj scenografiji? / Šta mislite o glumcu koji je ujedno i pevač? / Šta mislite o filmu u kojem se peva od prve do poslednje sekvence?

U ovoj fazi se razvija veština govora preko diskusija o likovima ili o radnji opere, a može se sprovesti i vežba opisivanja predivne osobe koju je student upoznao. Radi razvoja veštine pisanja, studenti mogu u paru ili u grupi da napišu sastav do stotinu reči o najsimpatičnijem liku i da objasne zbog čega su se upravo za njega opredelili.

4.2. „Seviljski berberin“, muzika Rosini, libreto Sterbini, režija Kosta

Tekst iz Figarove arije dosta je jednostavan tako da ne zahteva autentično parafraziranje. I ovde je, kao i u Mocartovom „Don Đovaniju“, sintaksička struktura regularna, parataksična, glagoli su u prezentu, a logička struktura je vrlo jednostavna, što pogoduje izvođenju nastave za studente A2 nivoa. Ono što zahteva objašnjenja jeste jezička igra, to jest upotreba latinskog za reči poput *factotum* (*fac* za *facis*+*totum* = *far tutto*) ili drugih termina, danas neupotrebljavanih, kao što su *vaglio* za *valgo* (vredim), *bottega* za *negozio* (prodavnica) itd.

I Faza – pre slušanja/gledanja filma – čitanje parafraziranog teksta:

Largo al factotum
 Della città
 Presto in negozio
 Che è già alba.
 Ah, che bella vita,
 Che piacere, che felicità
 Per un barbiere
 di qualità!
 Bravo Figaro,
 Bravo, bravissimo;
 Sei davvero fortunato.
 Pronto a fare tutto,
 Sia la notte che il giorno

Sei sempre intorno,

in giro (Carresi, Chiarenza, Frollano, 1998: 29).

- Prva aktivnost može biti vežba zasnovana na pitanjima sa više ponuđenih odgovora: Figaro è: 1. molto contento, 2. triste, 3. annoiato; Figaro parla: 1. di se, 2. del Conte, 3. di Rossina; Figaro è: 1. un servitore, 2. un pittore, 3. un barbiere.
- Druga aktivnost koja može da se uradi tokom ove faze jeste komparacija opisnih prideva i apsolutni superlativ. Od studenata se može tražiti da naprave apsolutni superlativ u sledećim primerima: bello, buono, gentile, cattivo, severo, brutto...

II Faza – slušanje/gledanje filma – studenti prvo slušaju i gledaju film, a zatim je moguće zadati nekoliko aktivnosti:

- popunjavanje, tokom drugog slušanja, praznih mesta adekvatnim terminima. Na primer: Ah che bel... / che bel piacere / per un barbiere di...! / Pronto a ... tutto / la notte e il... / sempre d'intorno / in giro...;
- prepoznavanje i izdvajanje predloga u tekstu: Figaro qua, Figaro là, / Figaro su, Figaro giù, stavljajući ih uz odgovarajući prilog za mesto, na primer: vicino/qua; lontano/là (Carresi, Chiarenza, Frollano, 1998: 30);
- ispravljanje pogrešno otkucanih stihova: umesto zadatih – Tutti mi cercano / Tutti mi trovano... treba napisati – Tutti mi chiedono / Tutti mi vogliono;
- pravilno raspoređivanje izmešanih stihova;
- izdvajanje iz teksta termina u vezi sa zanatom berberina.

Nakon ove druge faze prelazi se na novo slušanje/gledanje filmskog isečka. Studentima se pružaju nove kritičke informacije o filmu, a pozivaju se i da o njemu iznesu svoja razmišljanja.

III Faza – nakon gledanja/slušanja filma – nastavnik uvodi studente u diskusiju postavljajući im pitanja: Šta mislite o pozorišnom aspektu ovog filma? Da li i koliko muzika prati sliku filma? Može se voditi razgovor i o Figaru i njegovoj ulozi, studenti mogu sami zamisliti i napisati kraj arije, a mogu i neki deo arije da otpevaju (što često izaziva osmehe na njihovim licima, ali na taj način „udišu“ italijansku kulturu i jezik).

Zaključak

U savremenim udžbenicima italijanskog jezika prisutni su kulturni i civilizacijski sadržaji u sklopu nastavnog programa, ali u velikom broju udžbenika nisu prisutne italijanske opere kao autentičan didaktički materijal. Postoje pojedine teškoće u primeni takvog materijala u nastavi, ali izborom odgovarajućeg dela operne arije i odgovarajućeg didaktičkog materijala prilagođenog nivou znanja studenata, poteškoće se mogu svesti na minimum. U takvom slučaju, parafrazirani stihovi italijanskih arija u velikoj meri olakšavaju rad na tekstu, a kombinovani sa vežbama slušanja/gledanja na času omogućuju studentu da unapređuje svoju kulturnu i komunikativnu kompetenciju. Sa pedagoške strane gledišta film umanjuje distancu između studenta i nastavnog sadržaja i pokazalo se da studenti imaju mnogo više motivacije za diskusiju o temama koje su im približene filmom. Pored toga, italijanska muzika smanjuje psihološke barijere pri učenju stranog jezika. Stoga je potrebno istaći koliko je korisno pravilno upotrebiti autentičan materijal, naročito na početnim nivoima, kako bi se stekla što šira lingvistička i sociokulturna znanja iz italijanskog jezika i kulture.

Literatura

Balboni, P. E. (1994). *Didattica dell'italiano a stranieri*. Roma: Università per stranieri di Siena, Bonacci.

Balboni, P. E., Daloiso, M. (2007). *Civiltà Italia*. Percorsi di cultura e civiltà italiana per stranieri. Perugia: Guerra Edizioni.

Bonvino, E. (2004). *I materiali didattici per l'insegnamento dell'italiano L2: criteri di selezione*. ICON.

Bugarski, R. (1997). *Jezik u kontekstu*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Caon, F. (2011): *L'italiano parla Mogol: imparare l'italiano attraverso i testi delle sue canzoni*. Perugia: Guerra Edizioni.

Comodi, A. (1995). *Materiali autentici: selezione e uso nella didattica dell'italiano come lingua straniera*. Perugia: Guerra Edizioni.

Convertini, T. (2006). *Insegnare lingua con il cinema: una prospettiva alternativa*. Italica 83, 1, pp 22–23.

Carresi, S., Chiarenza, S., Frollano, E. (1998). *L'italiano all'opera*. Attività linguistiche attraverso 15 arie famose. Roma: Bonacci.

Krasner, I. (1999). *The Role of Culture in Language Teaching*. Dialogue on Language Instruction, 13(1-2): 79-88.

Harrich, K. (2011). *Il notizario ovvero l'importanza dell'uso di materiali autentici nell'insegnamento-apprendimento linguistico*. Italiano LinguaDue, 2.(2), 321.

Puntil, D. (2001). *L'utilizzo didattico del video nella classe di italiano L2: un'unità didattica basata sul film Le fate ignoranti di Ferzan Ozpetek*. Università degli studi di Bologna.

Vujović, A. (2007). *Obrazovanje profesora stranih jezika u oblasti strane kulture*. Pedagogija, 62(4), 657-666.

Vučo, J. (2013). *O nekim specifičnostima interkulture razmene u savremenij nastavi stranih jezika*. u: Jezici i kulture u vremenu i prostoru (II/1), ur. S. Gudurić i M. Stefanović (Novi Sad: Filozofski fakultet): 273-379.

L'ARIA ITALIANA - CONSIGLI PER LE ATTIVITÀ DIDATTICHE NELL'INSEGNAMENTO DELLA LINGUA E DELLA CULTURA ITALIANA COME LINGUA STRANIERA PER LIVELLO A2

RIASSUNTO: Il presente lavoro si occupa dei consigli per le attività didattiche nell'insegnamento dell'italiano come lingua straniera per livello A1/A2 attraverso il melodramma. L'aria è il punto di partenza per attività di ascolto/visione, di lettura, di discussione e di esercizi grammaticali. Negli esempi di parafrasi del testo dell'aria in italiano contemporaneo gli studenti hanno possibilità di apprendere la lingua e anche di essere a contatto del ricco patrimonio culturale di Italia. L'utilizzo dell'opera-film, come il materiale autentico didattico, gli studenti fanno parte della cultura italiana che influenza positivamente la motivazione degli studenti per arricchire la loro competenza comunicativa e la loro competenza interculturale.

PAROLE CHIAVI: opera-film, materiale autentico, didattazione, competenza culturale, competenza comunicativa.

Miloš Milenković – master menadžer
bezbednosti
Doktorand na Fakultetu bezbednosti
milos.d.milenkovic@gmail.com

UDK: 327::911.3
Stručni rad
Primljen: 20. 05. 2016.
Prihvaćen: 28. 10. 2016.

IZAZOVI ODBRANE VITALNIH VREDNOSTI SLABIH DRŽAVA U POSTHLADNORATOVSKOM GEOPOLITIČKOM AMBIJENTU

REZIME: Suštinsko pitanje svake države jeste kako da na odgovarajući način štiti i neprekidno razvija, organizuje, oblikuje i jača sve svoje vitalne vrednosti. Iz dosadašnjeg ponašanja država i srazmerno retkih izričitih iskaza državnika i teoretičara, može se zaključiti da se pod vitalnim vrednostima, koje su zajedničke svim državama, podrazumevaju opstanak (države, nacije, fizičko samoodržanje), teritorijalni integritet i suverenitet, a u posthladnoratovskom geopolitičkom ambijentu sve više i kvalitet života pripadnika političke zajednice i njen ugled u međunarodnoj zajednici. Odbrana ovih vitalnih vrednosti predstavlja najdublji smisao državne organizovanosti svake konkretne zajednice. Stoga, predmet istraživanja ovog rada biće složenost uslova u kojima egzistira država u posthladnoratovskom geopolitičkom ambijentu, određivanje njenih vitalnih vrednosti kao i izazovi sa kojima se suočava u odbrani istih.

KLJUČNE REČI: *posthladnoratovski geopolitički ambijent, vitalne vrednosti, opstanak, teritorijalna celokupnost, suverenitet, kvalitet života, ugled države, odbrana.*

Uvod

U središtu pažnje geopolitike kao posebne naučne discipline jeste država kao geopolitička zajednica i geopolitički organizam, prostranstvo i njen geopolitički položaj, državne granice i političko-teritorijalne promene u državi, geopolitički ambijent, geopolitičko ponašanje, projekti i ciljevi država, kao i drugi pojmovi i principi koji se odnose na geopolitičku stvarnost i praksu. Pred istraživačkim poljem geopolitike nameću se kao najvažnija pitanja nastanka i opstanka, razvoja i napretka, ali i razaranja i nestanka države kao geopolitičkog organizma i zajednice.

Stoga, važan deo predmeta istraživanja geopolitike jesu vitalne vrednosti države kao glavne geopolitičke jedinice, bez kojih bi se teško mogao zamisliti razvoj i napredak, pa čak i njen opstanak. Posebno što u toj skupini vitalnih vrednosti značajno mesto zauzimaju i oni koji se definišu terminima geopolitike, te je stoga u njihovom sveobuhvatnom promatranju (identifikovanje, definisanje, razvoj, promena, uzroci ugrožavanja itd.) neophodan geopolitički pristup.

Iz dosadašnjeg ponašanja država i srazmerno retkih izričitih iskaza državnika i teoretičara, može se zaključiti da se pod vitalnim vrednostima koje su zajedničke svim državama podrazumevaju opstanak (države, nacije, fizičko samoodržanje), teritorijalni integritet i suverenitet, a u posthladnoratovskom geopolitičkom ambijentu sve više i kvalitet života pripadnika političke zajednice i njen ugled u međunarodnoj zajednici. Odbrana ovih vitalnih vrednosti predstavlja najdublji smisao državne organizovanosti svake konkretne zajednice.

Stoga, predmet istraživanja ovog rada biće *složenost uslova u kojima egzistira država u posthladnoratovskom geopolitičkom ambijentu, izazovi sa kojima se suočava u očuvanju svojih vitalnih vrednosti i naponi koje treba preduzeti sa ciljem njihove odbrane*. Pri tom se misli na male i slabe države, odnosno nerazvijene ili zemlje u razvoju koje se nalaze u podređenom, a neke od njih i u neokolonijalnom položaju, za razliku od velikih i bogatih zemalja koje imaju privilegovan položaj u postojećem geopolitičkom ambijentu i nastupaju sa pozicije nosioca geopolitike hegemonizma i neokolonijalizma.

Geopolitička stanovišta vitalnih vrednosti države

Postojeći geopolitički poredak i geopolitički odnosi zasnivaju se prvenstveno na sili i moći, interesima i privilegijama, a ne na međunarodnom pravu, pravdi i dobrim običajima. Stoga, u geopolitičkom ponašanju nekih velikih sila preovladavaju snaga i moć, nasilje i „pravo jačeg“, borba za prevlast, geopolitičko preuređenje sveta i nametanje novih „poredaka“. Umesto teritorijalnim osvajanjem i širenjem državne teritorije na osnovu oružane sile, karakterističnih za period imperijalnih ratova i kolonijalnih osvajanja, prevlast se stiće novim, sofisticiranijim modelima kontrole baziranim na kombinaciji različitih sredstava, pre svega vojnom kontrolom i ekonomskom dominacijom.

Dakle, države nosioci geopolitike proširenja (neokolonijalizma) prodiru u pravcu najmanjeg otpora, a to su male i „slabe“ zemlje ili prostor na kome je nastao „bezbednosni ili geostrateški vakuum“ ili „vakuum sile i moći“, nastojeći da uredi međunarodni sistem u skladu sa svojim interesima, potrebama i ciljevima. Male države se u geopolitici velikih sila tretiraju kao tvorevine od kojih se zahtevaju pokornost i poslušnost vladajućim krugovima svetskih moćnika koji ne poštuju prava i vitalne vrednosti slabijih država. Tako sudbina tih zemalja veoma često zavisi od interesa i političke volje jedne supersile ili grupe velikih sila, a očuvanje njihovih vitalnih vrednosti (pre svih suverenitet, teritorijalni integritet i politička samostalnost) večna su težnja i utopija.

S obzirom da živimo u „svetu koji odlikuju večna nesloga i razdor, pošto se nacionalni interesi neizbežno nalaze u koliziji, te otuda sveopšta prožetost sveta nadmetanjem, sukobima i ratom“ (Volc, 2008: 118), države se suočavaju sa stalnim osećajem nebezbednosti i potrebom zaštite svojih vitalnih vrednosti. Pri tom se misli na očuvanje opstanka i nezavisnosti, teritorijalnog integriteta, suvereniteta i ugleda u međunarodnoj zajednici, kao i na ekonomski napredak odnosno na poboljšanje kvaliteta života njenih građana.

Opstanak

Opstanak predstavlja prirodnu potrebu svakog društvenog sistema, političke zajednice i jedinice. Veliki broj teoretičara je prepoznao ovu vrednost države najvitalnijom i smatra je najvažnijom u prepozna-

vanju motiva delovanja aktera u geopolitičkim odnosima. Prema Nikolasu Spajkmanu, države svu svoju delatnost preduzimaju da bi preživele, dok za Šumana samoodržanje je konačni cilj države, a Rejmon Aron smatra da svaka politička jedinica teži, pre svega, da preživi (Dimitrijević, 1973). Ipak, pažljiva analiza pokazuje da se pod opstankom ne podrazumeva samo zadržavanje statusa posebne države, već i tzv. nacionalni i fizički opstanak (Dimitrijević, Stojanović, 1996: 223).

Opstanak države. Država opstaje i funkcioniše kao poseban i specifičan društveni organizam, mehanizam i životna zajednica. Svi njeni konstitutivni elementi (stanovništvo, teritorija i državna vlast) podložni su brojnim i raznovrsnim promenama i preobražajima, a nestanak neke države s istorijske pozornice je stalna i izvesna mogućnost. Suočene sa ovom opasnošću, države opstanak izdižu na nivo najvažnije vitalne vrednosti. Pri tom se misli na opstanak države kao (geo)političke zajednice različite od drugih takvih tvorevina u međunarodnom sistemu.

Država nastoji da kao sistem organizovane vlasti, kao samostalni subjekt međunarodnog prava, kao akter u međunarodnim i geopolitičkim odnosima, ne izgubi svoj identitet i ne postane ili deo neke druge ili više drugih država, ili se ne raspadne na više novih država od kojih nijedna neće biti isto što i dotadašnja (Dimitrijević, 1973). O značaju opstanka države, Ciceron, kao osnivač Rima, je zapisao: „Ne postoji ništa po čemu je ljudska savršenost bliža božjem upravljanju nego što je osnivanje nove države ili očuvanje već osnovane“ (Arent, 1995: 54).

Očuvanje države, kao najvećeg dostignuća ljudskog uma, pokazala je istorija, zna da bude veoma teško. Nastanak, opstanak, uspon i nestanak države su složeni i dinamični procesi integracije i dezintegracije na ekonomskom, geopolitičkom, kulturnom, političkom, vojnom i drugim poljima. Opadanje snage i moći, unutrašnja dezintegracija i propast neke države nastaju usled radikalnih promena u međunarodnim odnosima, velikih teškoća i izazova, dubokih unutrašnjih sukoba i kriza i razornog dejstva dezintegracionih snaga i njihovih spoljnih pomagača. Dakle, slabljenju i propadanju države doprinose brojni međunarodni i unutrašnji geopolitički činioci.

Geopolitički razlozi slabljenja i moguće propasti jedne države su brojni i raznovrsni: izuzetno osetljiv, nepovoljan i važan geopolitički položaj države; nepovoljan oblik, mala površina i malobrojno stanov-

ništvo; granica sa mnogo koridora i enklava; prostorna i komunikajska nepovezanost; razdvojenost i vertikalni rascep u državi između geografski podvojenih delova i zajednica. Opstanak države može biti doveden u pitanje usled teritorijalnog ili političko-teritorijalnog rasparrčavanja zemlje, tj. pogrešne administrativne podele zemlje koja izaziva i podstiče sukobe, nacionalni i regionalni separatizam, secesionizam i otepljenje pojedinih administrativnih jedinica i periferinih oblasti.

U vojnoj geopolitici ili geostrategiji naglašava se da vojni činioi slabljenja mogu, u sprezi sa ostalim nepovoljnim okolnostima i dezintegracionim silama, biti odlučujući za opstanak jedne države. U vojne činioce te vrste spadaju: „izrođavanje vojske, radikalna promena njene etno-nacionalne strukture na štetu državotvornog naroda, slabljenje njene moralne snage i nestanak oduševljenja za ciljeve države i nacije; vojnička nesposobnost i vojni haos izazvani neumećem, nebrigom, nesposobnošću rukovodstva i starešinskog kadra; pogrešna vojna politika, doktrina i strategija i oslanjanje na nepouz dane saveznike“ (Zorić, 2001: 170).

Država može postepeno da oslabi i propadne u toj meri da nestane sa istorijske pozornice. Navedeni razlozi ili uzroci opadanja snage i moći i nestanka jedne države usko su povezani i razorno i rušilački deluju. Geopolitika, kao praktična naučna disciplina i iskustvo, veština i umeće državištva, treba da doprinese učvršćivanju stabilnosti i jačanju snage i moći, otpornosti i opstanku države tako da odoli najtežim spoljnim udarima i unutrašnjim krizama i sukobima, da postoji trajno ili, bar, što je moguće duže, te da razvije sve svoje potencijalne mogućnosti i sposobnosti i sve izvore državne i nacionalne snage i moći.

Nacionalni opstanak. Postoje mnogobrojni primeri gde se nacionalna jedinica ne poklapa sa državnom i gde se teži ka formiranju nacionalne države, kao jednom od najvažnijih činilaca koji može da se protivi opstanku države koja u potpunosti ne zadovoljava taj zahtev. Stoga je važno razlikovati nacionalni i državni opstanak. Ravnodušnost prema tome hoće li nacija opstati ili će nestati izrođavanjem ili asimilacijom, mnogo je manja od one koja se može osetiti prema državi koja se ne poklapa s nacionalnim idealom.

Vojin Dimitrijević primećuje da su „ranije postojali primeri sklonosti ka gubljenju nacionalne svesti kod viših klasa, naročito u nerazvijenim društvima, gde se prelazak u redove kulturnije i ekonomski

razvijenije nacije drži za znak emancipacije. „Ponemčivanje“ i „mađarizacija“ u našim krajevima pod habzburškom vlašću predstavljale su pojave te vrste, i time se mogao objasniti postupak i ne malog broja južnih Slovena koji su pokazivali takve sklonosti. Oni su u opstanku svoje nacije pretpostavljali opstanak dvojne monarhije“ (Dimitrijević, 1973: 22).

Iako je danas ovakva vrsta opasnosti po opstanak nacije malo verovatna, nju su nadomestile neke druge. U današnjim uslovima, najveća opasnost po opstanak nacije jeste nacionalna dezintegracija. Dobar istorijski primer, prema Vojinu Dimitrijeviću, daje Severna Irska, gde se dezintegracija odvijala na verskoj i ekonomskoj osnovi. S druge strane, prilikom odvajanja Belgije od Holandije, s katoličkim Valoncima krenuli su i Holanđanima etnički i jezički sasvim srodni Flamanci. U modernoj Belgiji, međutim, verski momenat izgubio je značaj, dok nacionalne, odnosno jezičke razlike između flamanskog i valonskog dela stanovništva, umesto da nestaju, sve više dolaze do izražaja (ibid.: 22).

Kao pretnja opstanku nacije, pored ovih tradicionalnih, u post-hladnoratovskom geopolitičkom ambijentu sve više se, od strane mnogih autora, naglašava deteritorijalizacija kulture, odnosno planetarna masovna kultura sa svojim pratećim pojavama poput kulture bogate globalnim informacijama, homogenizacije životnih stilova, uniformnosti prostora i sl. Ove tendencije sve više ukidaju nacionalne razlike i kulturne osobenosti između nacija i dovode do izravnjavanja kultura. Usled toga dolazi do erozije nacionalne kulture i nacionalnih identiteta putem tzv. inkulturacije, pod kojom Hejvud podrazumeva „proces u kojem se strana dobra i običaji prihvataju tako što se prilagođavaju lokalnim potrebama i uslovima“ (Hejvud, 2004: 269).

Nastojanja jakih da ostvare kulturnu dominaciju nad slabijim, nametanjem svog vrednosnog sistema i kulturnog obrasca, predstavljaju, pre svega, pretnju nacionalnom identitetu. Ovom dominacijom nastoji se stvoriti osnova za ostvarivanje političke i ekonomske dominacije. „Ugrožavajući nacionalni identitet kulturna dominacija podriva socijalnu i političku integraciju društva bez koje nije moguće postići visoke standarde bezbednosnog i odbrambenog organizovanja“ (Kilibarda, 2009: 83–84). Razaranjem nacija, smatraju globalisti, iz (geo)politike bi nestalo ono što se zove nacionalni identitet, a ostali bi samo interesi koji se mogu urediti prema racionalnoj računici.

Identitet bi bio redefinisani proširenim kontekstom tako što bi na mesto nacionalnog identiteta došao širi identitet, umesto npr. francuskog, nemačkog ili italijanskog došao bi evropski identitet. Konstantin Leontjev, u skladu s tim, primećuje „da bi se srušili poslednji ostaci ranijeg državnog uređenja Evrope nisu potrebni ni varvari, ni neka invazija sa strane; dovoljno je dalje širenje i jačanje one bezumne religije eudemonizma, koja je za svoj moto proglasila: *‘Le bien-etre materiel est moral de l’ humanite’*“ (Leontjev, 1994: 127).

U svom stremljenju ka jedinstvenom svetskom društvu, jedinstvenoj veri, jeziku i kulturi, Lajbnic će izjaviti: „Ja sam ravnodušan prema nemačkom ili francuskom, jer stremim samo onome što predstavlja dobro za celo čovečanstvo.“ Stojeći na ramenima Sen-Simona, Marks pruža izuzetno smelu sliku globalne kulture. „To je svet u kome razlike između nacija nestaju, kao i sve druge „lokalne“ privrženosti, uključujući i veru, svet u kome vlada jedinstven, univerzalan jezik, svetska literatura i jedinstvena kosmopolitiska kultura, svetsko tržište i sveopšta međuzavisnost nacija“ (Pečujlić, 2002: 80–81).

Može se reći da je globalizacija donela izvesna pomeranja u smislu jednakosti različitih nacija, ali istovremeno ovaj koncept nije doveo do prevazilaženja koncepta nacije i nacionalnog identiteta. „Ljudi ne žive samo sledeći hladne interese i kalkulacije, zavodljive pozive potrošačke kulture. Oni ne mogu racionalno delati ako ne definišu vlastiti identitet: ko sam, gde pripadam. Na to suštinsko pitanje individue odgovaraju tako što se identifikuju verom i jezikom, vrednošću i običajima, što se poistovećuju sa kolektivitetima: etničkim grupama, nacijama i, na najvišem nivou, civilizacijama“ (ibid.: 80–81). Lokalne i nacionalne kulture ne pokazuju samo vitalnost, već i novu snagu. Borbe za nacionalni identitet, etnički i nacionalni sukobi rasplamsavaju se novim intenzitetom, i postaju glavni sukobi koji karakterišu posthladnoratovski geopolitički ambijent.

Fizičko samoodržanje. Pored nacionalnog i državnog opstanka kao treći vid opstanka Vojin Dimitrijević ističe fizičko preživljavanje grupe ljudi, bilo da su to stanovnici jedne zemlje ili pripadnici jedne nacije (Dimitrijević, 1973). Dakle, misli se na fizičko preživljavanje postojeće generacije stanovništva od opasnosti uništenja oružjem, izgladnjivanjem ili nestankom usled delovanja prirodnih faktora. Prisustvo

oružja za masovno uništenje i sve teže dimenzije koje poprma problem ishrane svetskog stanovništva pokazuju da je i ova opasnost po opstanak aktuelna, dok podizanje nivoa mora može da dovede do nestanka nekih ostrvskih država i njenog stanovništva.

Opasnost od ugrožavanja opstanka prisutna je u ljudskoj svesti još od vremena kada su se ratovi vodili radi eliminisanja ili porobljavanja pobeđenih (kao konkurenata u borbi za opstanak), preko kolonijalnog osvajanja (koje nije značilo samo negaciju državnosti i nacionalnosti) pa do sprovođenja Hitlerovih planova, koji su podrževali masovno i sistematsko „čišćenje“ osvojenih prostranstava, ubijanjem, sterilizacijom i spuštanjem ljudskih bića na životinjski nivo (ibid.)

Savremena oružja za masovno uništavanje aktualizuju ovo shvaćanje opstanka. Jer i u slučajevima gde se pomišlja na upotrebu takvih sredstava radi postizanja „ograničenih“ ciljeva, u smislu pokoravanja političkoj volji, podrazumeva se i ne može se izbeći fizičko uništenje znatnog dela, pa i celog stanovništva. Sve ovo čini da se i srazmerno blagi zahtevi, praćeni ovakvim pretnjama, doživljavaju teže od ugrožavanja opstanka države kao geopolitičke jedinice.

Nuklearno oružje nagovestilo je mogućnost da se rat pretvori u odlučujuću bitku jednog udara koji bi u jednom trenutku odlučio sudbinu nacije. To je rat u kojem poraz ne bi bio samo poraz, već i nestanak. Ova činjenica nametnula je brojna pitanja, pa i pitanje: može li nacionalna država garantovati bezbednost nacionalne teritorije i naroda koji ga nastanjuje? I, ukoliko ne može, da li je, samim tim, izgubila svoju vrednost i postala istorijski prevaziđena forma političkog organizovanja?

Na kraju, velikom broju ostrvskih država pretilo samoodržanje ukoliko se nastavi trend rasta nivoa mora. Među najugroženijima su Republika Kiribati, Fidži, Maldivi, Palau, Mikronezija i Zelenoortska Ostrva. Premijer Tuvalua na svetskom samitu posvećenom održivom razvoju 2002. godine rekao je: „Mi želimo da ostrva Tuvalua, naša nacija, trajno i zauvek opstane, a ne da bude potopljena zbog čiste pohlepe i samoživosti industrijalizovanog sveta. Zbog toga smo predložili od samog početka pravno obavezujući okvir koji bi postavio ciljeve i rokove za obnovljivu energiju uzimajući u obzir direktnu vezu između energije i klimatskih promena“ (Ejdus, 2012).

Teritorijalna celovitost

Druga grupa vrednosti vezana je za teritoriju države i naziva se teritorijalnom celovitošću ili integritetom. Postoje brojni razlozi zašto je teritorija podignuta na nivo vitalne vrednosti koju je država zainteresovana da štiti. Pri tom, u prvom planu se izdvaja dvostruko simboličan značaj teritorije. S jedne strane, ona je prostor na kome je živela i razvila se nacija, odnosno nacije, koja sačinjava stanovništvo države. Za to tle vezana je istorija države i na njemu se nalaze spomenici ili mesta za koja su vezana kolektivna sećanja i imaju veliku afektivnu vrednost. Otuda se gubitak takve teritorije ne doživljava samo kao gubitak materijalne vrednosti, već kao poniženje i narušavanje nacionalnog identiteta. I takva sporenja, pa ako je u pitanju i mala teritorija, spadaju u red teško rešivih problema koji lako mogu da prerastu u konfliktna stanja visokog bezbednosnog rizika.

Pored pomenutog značaja teritorije u simboličnom smislu, ona za državu ima i realan značaj i mogućnost. Osnovna obeležja teritorije države kao subjekta međunarodnih i geopolitičkih odnosa su veličina, kvalitet i geografski položaj. Naime, veličina državne teritorije znatno određuje snagu i moć, mesto i ulogu i geopolitički položaj države u svetskom geopolitičkom sistemu kao i organizaciju države i državno uređenje i oblike vladavine. Takođe, kvalitativne vrednosti državne teritorije značajan su činilac snage i moći i geopolitičkog položaja države (Zorić, 2001). Ove vrednosti naročito dolaze do izražaja u trenutku kada sirovine, energetika i životne namirnice, kojih je nekada bilo u relativnom višku, sada postaju resursi, koji su relativno deficitni i čija je vrednost počela brzo rasti, što niko nikada nije predvideo.

Postavlja se pitanje: kuda vodi relativni deficit energije, sirovina i namirnica? Odgovor je da on, neminovno, vodi ka tome da teritorija ponovo postaje važan resurs, kako u (geo)politici, tako i u (geo)ekonomiji. Samo do pre 10, 20 ili 30 godina se smatralo da je teritorija sve nevažniji resurs u svetskoj ekonomiji, kao i za pojedine države, a sada, očigledno, počinje potajno, još i borba za teritorije. Pojavio se novi „neokolonijalizam“, iako se naravno, ovaj termin izbegava u političkim krugovima. Ali kako se može nazvati politika Kine i arapskih država koje zakupljuju stotine hiljada hektara zemlje u Africi i Latinskoj Americi

zarad proizvodnje namirnica, kao što zakupljuju, u velikoj meri, i sirovinске resurse (Karaganov, 2009).

Geopolitički položaj jedne države značajno utiče na njenu unutrašnju i spoljašnju politiku i u velikoj meri određuje njen položaj u novom geopolitičkom ambijentu i poziciju u geopolitičkom poretку. Označava geopolitičku ocenu postojećeg državnog područja i geoekonomskeg prostora. Ta ocena može biti dobra ili loša, ali nikada nije statičnog karaktera. Geopolitički položaj je dinamičan, jer se njegova vrednost i društveni značaj stalno menjaju zavisno od ekonomskog i tehnološkog napretka, teritorijalno-političkih, etnonacionalnih promena u državi i u okruženju, povećane uloge energenata i pitke vode, izmena odnosa snaga u geopolitičkom poretку, teritorijalnih i graničnih promena i mnogih drugih činilaca i elemenata.

Na kraju, teritorija ima odbrambenu stratešku funkciju, i sposobnost države da je čuva netaknutu svedoči o njenoj opštoj sposobnosti da se stara o sebi. Otuda se ovo može shvatiti u smislu Kjelenovog teritorijalnog jezgra, čiji gubitak znači i prestanak postojanja države (Dimitrijević, Marković, 1970: 39). Značaj teritorije potvrđuje Fridrih Racel tvrdeći da je „teritorija fundamentalna, nepromenljiva datost oko koje se vrte interesi naroda i da se država oblikuje iz teritorijalnog reljefa i razmera i njihovog poimanja od strane naroda“ (Dugin, 2004: 39). U skladu s tim, uzimajući u obzir važnost teritorije, uspešno odupiranje stranim teritorijalnim zahtevima, najočiglednija je proba odbrambene moći jedne države. I svaki teritorijalni ustupak oseća se kao slabljenje bezbednosti, tj. povećana opasnost za druge vrednosti.

Srazmerno povećanju značaja koje teritorija pridobija u novom geopolitičkom ambijentu, raste i rizik od eventualnog ugrožavanja. Tako, geopolitički položaj države značajno utiče na geoekonomske i geopolitičke interese i ponašanje velikih sila i blokova, susednih i nekih daljih država prema njoj. U tom pogledu, i dobar i loš geopolitički položaj primorava jednu državu da vodi računa o svom teritorijalnom integritetu i preuzima aktivnosti za njegovo očuvanje, posebno da uzme u obzir nove oblike ispoljavanja teritorijalnih pretenzija.

Suverenitet

Suverenitet shvaćen kao vrhovna vlast države da ostvaruje svoje funkcije unutar države i u međunarodnim odnosima, nezavisno od bilo koje druge vlasti nesumnjivo predstavlja geopolitičku tvorevinu. Posebno jer se neizostavno dovodi u vezu sa prostorom, tako da se može govoriti o jedinstvu teritorije i suvereniteta. Naime, suverenitet znači vrhovnu moć prinude na određenoj teritoriji, odnosno pravo države na suverenitet predstavlja pravo na vlast u granicama svoje teritorije. U skladu sa tim, suverenitet se najčešće definiše kao „pravo država na slobodnu akciju unutar svojih teritorijalnih granica, bez neovlašćenog mešanja drugih država ili organizacija u takve akcije“ (Bartoš, 1954: 174), odnosno „pravo da na svom području vrši isključivo gospodarstvo i sudbenost nad osobama i stvarima“ (Andrasi, 1954: 48) ili kao „vrhovna moć prinude na određenoj teritoriji“ (Dugin, 2004: 109). Dakle, kada se govori o suverenitetu sa aspekta geopolitike misli se na teritorijalni suverenitet, te kao takav predstavlja osnovu suvereniteta države, odnosno državnog suvereniteta.

Veliki broj teoretičara, diplomata i državnika danas smatra da je Vestfalsko shvatnje suvereniteta države jedno zastarelo, pa čak i pogrešno shvatanje. Još u 19. veku je suverenitet predstavljao ideal, jer su se države tokom istorije *de facto* stalno mešale u poslove drugih država, a tek kada se uzmu u obzir karakteristike postojećeg geopolitičkog ambijenta, jasno je da suverenitet predstavlja samo apstrakciju. Iako je nekada shvatan kao apsolutno pravo države, suverenitet je u praksi uvek bio ograničen u korist drugih, isto tako suverenih država. Zato možemo govoriti o različitim aspektima ograničavanja suvereniteta, pri tom o dva dominantna: o prinudnom (spolja nametnutom) ograničenju i o samoograničavanju suvereniteta.

Velike sile određuju sudbinu manjih država isključivo prema načelu sopstvenih interesa. Jasno je da „ekskluzivni“ suverenitet imaju države koje se nalaze u vrhu hijerarhijske lestvice geopolitičkog poretka. Te države, na čelu sa Sjedinjenim Državama, preuzele su ulogu sprovođenja vlasti međunarodne policije koja deli pravdu u ime svetskog prava i mira, u ime „širenja demokratije“ i „zaštite ljudskih prava“. Ovi razlozi, pojačani univerzalizovanom i odobrenom dozvolom „za svetski

lov protiv teroriste“, postali su osnova za grubo mešanje u unutrašnje poslove drugih zemalja.

Vojna doktrina SAD, koja podrazumeva njihovo pravo na vojnu intervenciju protiv država koje smatraju pretnjom, opravdava se kao legitimna samoodbrana. Neokonzervativci SAD ističu da njeni interesi mogu biti ugroženi na bilo kojoj tački na planeti, te otuda imaju „pravo“ da ih štite. U sprovođenju ovog projekta države bivaju označene kao neprijatelji (npr. Irak, Avganistan), a njihov suverenitet biva ukinut. Ove intervencije mogu da se smatraju kao instrumentalizovanje kosmopolit-ske retorike, retorike mira, ljudskih prava i svetske pravde, u svrhu nacionalne hegemonije, dok Bek osujećuje ovu zloupotrebu kosmopolitske misije i naziva je „lažni kosmopolitizam“ (Ćirić, 2008: 212).

Pravi razlozi ovakvog geopolitičkog ponašanja su sasvim različiti od onih koji se prikazuju javnosti. Jedan od njih, a svakako najvažniji, jeste tzv. „crno zlato“. Konstantin Simonov sa zebljom upozorava da će suverenitet zemalja koje poseduju glavne rezerve svetskog ugljovodoni-ka biti doveden u pitanje. Zemlje potrošači će nezaobilazno formulisati, a može se reći da to već i čine, ideološku opravdanost ideje internacionalne eksploatacije na teritoriji zemalja isporučilaca i to potkrepljuju naučnom koncepcijom o tome kako su teritorije bogate resursima vlasništvo celog čovečanstva. Energetska glad će neizostavno izazvati udar na nacionalni suverenitet zemalja bogatih energetskim resursima (Rusija, Bliski istok i Afrika), a kao opravdanje za novi „demokratski krstaški pohod za resursima“ će im poslužiti unošenje „svetlih“ demokratskih vrednosti u „mračne“ zaostale narode. (Simonov, 2007: 66–67).

Posledica ovakvog geopolitičkog ponašanja velikih sila nužno podrazumeva značajno ograničavanje suvereniteta drugih država bez njihove saglasnosti. Države kojima je otet deo suvereniteta primorane su da prihvate takvo stanje kao privremeno ili trajno rešenje. Za razliku od ovog prinudnog odricanja od izgubljenog dela suvereniteta, država to može, pod određenim uslovima, da učini dobrovoljno. Onda je reč o samoograničavanju suvereniteta kroz neku vrstu sporazuma sa drugim državama ili naddržavnim subjektima.

Jasno je da formalno priznata jednakost suvereniteta ne odgovara realnosti, jer suverenitet nije samo stvar prava nego i moći. Iz teorija velikih autora (Hobs, Spinoza) učimo da bez moći nema suvere-

niteta, a bez suvereniteta nestaje i pravo države i prava njenih građana. Granice moći su granice suvereniteta, a kraj moći je kraj suvereniteta. Ako država nema moć unutar svojih teritorija ona nije suverena ni na međunarodnom planu.

Možda je previše radikalno govoriti o kraju politike, o kraju države, njene teritorije i suvereniteta, ali je očigledno da je suverenitet države u krizi i da ga treba ponovo ispitati. Ne treba ispitati ograničenost suvereniteta koja dolazi usled kršenja međunarodnih normi od strane moćnih država. U tom pogledu, suverenitet je kao koncepcija i kao politička praksa uvek bio ograničen. Treba ispitati da li je pojam suvereniteta prevaziđen i koje su transformacije neophodne da bi on mogao da se uzdigne na visinu činilaca koji deluju iznad nacionalnih sistema i granica.

Kvalitet života

Pozivanjem na opstanak države, njenu teritorijalnu celovitost i suverenitet ne iscrpljuje se spisak vrednosti za čiju zaštitu je zainteresovana država. Vojin Dimitrijević stiče utisak „da prethodni pojmovi nisu ispunjeni pozitivnom sadržinom i da pripadnicima jedne nacije, odnosno stanovnicima jedne države, leži na srcu i kvalitet života u okviru njihove zajednice, čiji se opis ne može iscrpiti pozivanjem na pravna pravila i ustanove“ (Dimitrijević, 1973: 28). Prema tome, dok se prve tri grupe vrednosti vezuju za osnovne attribute države i u krajnjoj liniji služe njenom opstanku, četvrta se tiče samog načina i kvaliteta života u zajednici kao vrednost koja se štiti.

Postoji tendencija da se pod ovom vrednošću podrazumevaju samo ekonomska dobra, ali, ne poričući njihovu važnost, mora se naglasiti da kvalitet života podrazumeva kompleks ekonomskih, političkih i kulturnih vrednosti, koji čine bitan sadržaj života u jednoj zajednici. Ako se kvalitet života, kao što se to često čini, izjednači samo sa životnim standardom, specifičnosti zajednice počinju da se gube, društvo postaje dezorijentisan i obespravljen skup potrošača, a život gubi punoću i svrhu. Otuda s pravom konstatacije „da je čovek savremenog doba mnogo više nesrećan nego čovek plemenske zajednice“ (Milivojević, 2011: 122).

Privredni razvitak i osamostaljenje su nesumnjivo preduslovi

za postizanje i očuvanje boljeg kvaliteta života. To podjednako važi za razvijene zemlje i zemlje u razvoju. Dok je kod prvih naglašena želja za očuvanjem stečenog, naročito kada se radi o prednosti ili privilegiji nastaloj usled neravnopravnosti u svetskoj privredi, kod drugih postoji želja za otvorenjem nesmetanog puta u poboljšanje. Otuda dolazi do sukoba između ove dve grupe zemalja. Ako je visok životni standard građana jedne zemlje delimično zasnovan na jeftinim koncesijama za eksploataciju prirodnih bogatstava drugih zemalja, a dobijenim od strane ranijih tamnošnjih vlada, onda će svaki pokušaj da se takvi ugovori raskinu i izvrši nacionalizacija stranih preduzeća biti u razvijenoj zemlji protumačen kao kršenje stečenih prava i kao napad na kvalitet života njenog stanovništva. Tako je nacionalizacija naftnih aktiva na svojim teritorijama zemalja OPEK-a, 70-ih godina protumačena na Zapadu kao ugrožavanje nacionalnih interesa, a vojna intervencija je izostala samo zbog velike moći koje su pokazale zemlje OPEK-a uvođenjem naftnog embarga saveznicima Izraela.

U svakom slučaju, kvalitet života kao vrednost treba veoma ozbiljno uzeti u obzir, smatra Vojin Dimitrijević. „Ima znakova da se u razvijenim društvima, u kojima se nacionalizam iživeo, kvalitet života shvata kao najvitalnija vrednost i da se akutni osećaj mogućnosti štete i ugrožavanja nalazi baš na tom polju. Prednost koja se daje ovakvim vrednostima istovremeno objašnjava spremnost da se žrtvuju neke od ranije nabrojanih. Za ljude koji ne veruju u mogućnost oružane agresije, koji sasvim razumljivo ne očekuju da budu nacionalno asimilirani, pretnje u ovoj oblasti izgledaju sasvim logično i poprimaju do sada nepoznate pojavne oblike, kao što su strah od ekonomske usamljenosti, preteranog useljavanja, bekstva stručnjaka, itd.“ (Dimitrijević, 1973: 28).

Sve ovo ukazuje na značaj kvaliteta života kao vrednosti o kojoj država treba da vodi računa ako ne više onda podjednako kao i prema ostalim vrednostima. Prema geoekonomici postoje brojni (geo)ekonomski činioци koji dovode do pogoršanja kvaliteta života u državi, a time i do opadanja moći, pa čak i propasti te države. Pored ekonomskog iscrpljavanja i zaostajanja u razvoju, to mogu biti prevelika javna potrošnja, neproaktivne investicije i ogromni vojni rashodi i militarizacija društva. Zatim, prezaduženost i velika zavisnost od inostranstva, što predstavlja problem i našoj zemlji, ekonomska kriza i privredno propa-

danje, pogrešna makroekonomska i monetarno-finansijska politika. Posebno razorno deluju međunarodne ekonomske blokade i druge sankcije, velika nezaposlenost i socijalna kriza i dr. Veoma često, nepovoljni geoekonomske položaj zemlje može uticati na kvalitet života u jednoj zemlji.

Uzimajući u obzir navedeno, može se zaključiti da je nastojanje na očuvanju kvaliteta života i slobodnog ekonomskog, političkog i kulturnog razvitka, vrednost koju cene i kojoj teže sve države. Ovo je stremljenje priznato kao legitimno i svojstveno svim državama, te se mora uzeti u obzir prilikom određivanja vitalnih vrednosti koje su države spremne da štite.

Ugled države

Vrednost koja u 21. veku sve više dobija na značaju i koju je država posebno spremna da gradi, čuva i brani jeste njen ugled u međunarodnoj zajednici. Analogno pojedincu i kompaniji, može se reći da je i državi ugled najdragocenija imovina i zato je treba pažljivo izgrađivati. Unapređenje ugleda države treba posmatrati kao ulaganje koje će doneti bolju budućnost. Pri tom, ugled države najčešće se definiše kao sveukupnost opisanih, informativnih i činjeničnih uverenja i saznanja o državi koja neko poseduje (Martin, Eroglu, 1993). Takođe, ugled države se može predstaviti kao „skup svih onih emotivnih i estetskih kvaliteta poput iskustava, verovanja, ideja, sećanja i utisaka koje neko ima o određenoj državi“ (Kotler, 1999: 205).

Ako država želi da ga promeni, ojača i zaštiti potrebno je da u ovom modernom svetu, epohi razgranatih informatičko-komunikacijskih sredstava na javnost deluje mekom moći. Odnosno da do izražaja dođe „nacionalna volja, sistem vrednosti, diplomatsko umeće, kulturno-umetničke tvorevine, istorijska sećanja, način života, nauka, obrazovna struktura stanovništva, kao elementi meke moći“ (Nye, 1990: 154). Meka moć država dolazi u međunarodnim odnosima u prvi plan jer vojna sila jedne države, kao prvorazredni izvor njene ukupne moći, nailazi na sve veću zabranu upotrebe u međunarodnoj zajednici (Simić, 1999: 229), a države koje je koriste radi ostvarivanja sopstvenih ciljeva to čine na uštrb svog ugleda u međunarodnoj javnosti. Nema potrebe

za tim jer i meka moć predstavlja „manifestovanje moći kao načina potčinjavanja voljâ, samo drugim, suptilnijim sredstvima“ (Kolev, 2014: 249) i kao takva pokazuje se u novonastalom geopolitičkom ambijentu efikasnijem od klasičnog ispoljavanja moći kao vojne sile.

S druge strane, prednost meke moći se ogleda u sposobnosti argumentovanog ubeđivanja drugih država, divljenja i oponašanja vrednosti, političkog i ekonomskog sistema pojedinih država širom sveta (Nye, 1990). Ako država na ispravan način nastoji da koristi izvore moći kojima raspolaže, od kulture, istorijske prošlosti, preko ekonomije do političkih programa, nastojeći da doprinese boljem životu svojih građana, druge države će je uvažavati. Ako država koristi izvore moći na razborit, uviđajan i pošten način u odnosima sa drugim državama i promoviše politiku dobra u međunarodnim odnosima to će joj obezbediti poštovanje i prijateljstvo drugih država. I ako država ima sposobnost da daje predloge u međunarodnim institucijama koje će ostatak zajednice smatrati korisnim i pravednim, onda će to proizvoditi njenu moć. Ponašanje države po prethodnim obrascima proizvodiće njenu moć i biće izvor njenog ugleda u međunarodnoj zajednici.

Proces brižljivog negovanja ugleda države na ovim premisama se u naučnoj literaturi u poslednjoj deceniji sve češće, ne samo na Zapadu, već širom sveta, čak i u Rusiji i Kini, označava kao brendiranje države (eng. *nation branding*) (Aaker, 1996). Reč je o konceptu u kome nacionalni identitet i odlike pojedine države bivaju tretirani kao „svojevrstan proizvod koji se teži obogatiti posebnim svojstvima kako bi predstavljao prednost ili dodatnu vrednost države u međunarodnim odnosima“ (Anholt, 2007: 127). „Različitosti između pojedinih država i međusobno razlikovanje pojedinih nacionalnih identiteta okosnica su za uspeh, odnosno razvoj zasnovan na nacionalnim posebnostima i prednostima predstavlja ključ uspešne primene ovog koncepta“ (Porter, 1998: 19).

U cilju izgradnje ugleda u novom geopolitičkom ambijentu, važan deo spoljne politike država jeste nastojanje ka sjedinjavanju različitih izvora moći. Reč je, pre svega, o mogućnosti spajanja meke i tvrde moći na najpovoljniji način kako bi se, po Džozefu Najju, dobila pobednička strategija (Nye, 2008) i označava se kao mudra moć. Mudra moć treba da pomogne državama da na najbolji način ostvare u posto-

ječem geopolitičkom ambijentu svoje nacionalne interese. Ugled države građen pomoću mudre moći ne podrazumeva samo sposobnost da se različite dimenzije moći objedinjuju, već da se razume sredina u kojoj se ugled države gradi kako bi se na najdelotvorniji način skrenula pažnja javnosti na postignuća države i njen kvalitet. Država koja gradi sopstveni ugled bez opažanja i razumevanja okolnosti u kojima se odvija zane-marujući svoju prošlost i bez sopstvene dugoročne vizije za budućnost neće postići cilj.

U savremenom svetu postoji mali broj država za koje se s pravom može tvrditi da poseduju tvrdnu moć. Međutim, s druge strane skoro svaka država poseduje niz istorijskih, tradicionalnih, kulturnih, geografskih i ljudskih različitosti koje može da pretvori u svoje prednosti u odnosu na druge države. Kultura, tradicija i istorija predstavljaju značajan izvor moći za izgradnju ugleda u međunarodnoj zajednici. I može se reći da nikada ranije u međunarodnim odnosima ugled države nije imao toliki značaj. Treba pri tom uzeti u obzir da jednom izgrađen dobar ugled ne traje večno. Tako državama ugled predstavlja vrednost koju treba stalno održavati i unapređivati.

Odbrana vitalnih vrednosti slabih država

Suštinsko pitanje svake države jeste kako da na odgovarajući način štiti i neprekidno razvija, organizuje, oblikuje i jača sve svoje vitalne vrednosti. Imajući u vidu opasnosti koje prete vitalnim vrednostima jedne države, jasno je da je postizanje tog cilja u najvećoj meri povezano, a ne retko i u direktnoj zavisnosti od unutrašnje (meke i tvrde) moći države i sposobnosti da ih mobiliše i njene sposobnosti da uoči osnovne karakteristike dominantnog geopolitičkog ambijenta.

Aдекватно sagledavanje posthladnoratovskog geopolitičkog ambijenta je jako bitno, jer se time stiče jasnija predstava o opasnostima po vitalne vrednosti države, a onda se blagovremeno planiraju mehanizmi za njihovu odbranu. Posebno je ovo važno ako pođemo od činjenice da vitalne vrednosti država različitog stepena moći nisu ugrožene istim intenzitetom. Briga o odbrani vitalnih vrednosti zemalja koje se nalaze pri vrhu hijerarhije moći je daleko manja od onih koje se nalaze bliže dnu. Posebno ako se ima u vidu da je gužva na začelju te liste daleko

veća od one pri vrhu. Otuda, prepoznavanjem svog mesta kao više ili manje udaljenog od hijerarhijskog vrha, svaka država spontano „pravi“ inventar izvora mogućih pretnji njenim vitalnim vrednostima. Što je ova percepcija realističnija, to je jasnija predstava ugrožavanja vitalnih vrednosti, a samim tim veće su šanse za iznalaženje efikasnog sistema odbrane (Kilibarda, 2009: 76).

Jasno izgrađen geopolitički kod jedne države pruža mogućnost državi da prevaziđe iluzije o „večnim“ saveznicima i zaštitnicima ili neprijateljima. Takav geopolitički kod očišćen od stereotipnih iskrivljenih slika obezbeđuje državi da jasno formuliše svoje nacionalne interese, identifikuje pretnje tim interesima, planira odgovore na te pretnje i da ih na kraju opravda (Taylor, 1993). On treba da uzme u obzir i promene koje su nastale u posthladnoratovskom geopolitičkom ambijentu a tiču se mogućnosti odbrane vitalnih vrednosti koje su bitno drugačije od onih do sada primenjivanih. Naime, reč je postepenom zamenjivanju vojne moći u odbrani vitalnih vrednosti ekonomskom moći. Ovakva mišljenja dolaze i od strane predstavnika (neo)realističke škole mišljenja. Kenet Volc je uključio ekonomske faktore u svoj pojam „ukupnih mogućnosti“ kojim je želeo da naglasi složenost moći jedne države da očuva svoje vrednosti ili da ih nametne drugima (Volc, 2008).

U odbrani vitalnih vrednosti najznačajnije mesto zauzima tvrda i meka moć države. Moć države se još uvek snažno oslanja na vojnu moć, ali sve veći značaj dobija i ekonomska moć, kao i moć države izražena kroz sposobnost balansiranja između velesila, jačanja nacionalnog jedinstva i svesti, zatim kroz postavljanje objektivnog geopolitičkog koda, i na kraju kroz mogućnost mobilizacije svih resursa (pravnih, političkih, ekonomskih, kulturnih, moralnih) u odbrani vitalnih vrednosti.

Vojna moć je pretrpela velike promene. Tokom Hladnog rata bezbednost je poistovećivana sa „dovoljnom vojnom sposobnošću i borbenom gotovošću“ kojim bi država pobedila u eventualnom ratu. Uvećanje vojne moći i realizacija nacionalnih interesa suparničke države često su smatrani neposrednom pretnjom za sopstvene vitalne vrednosti. Stanje koje se može opisati maksimumom: „najbolji mir je priprema za vođenje rata“, proizvelo je takozvanu bezbednosnu i odbrambenu dilemu.

Od pada berlinskog zida realnost je postala drugačija. Pre svega, neposredna konfrontacija Zapad-Istok je nestala. Pod parolom „dividenda mira“ oružanim snagama je sve više nametana nužnost štednje. Istovremeno, troškovi nabavki i održavanja su naprosto eksplodirali. Zbog toga su oružane snage u Evropi drastično smanjene. Mnoge od njih su od obaveznog služenja vojnog roka prešle na profesionalnu vojsku. Terorizam širom sveta, fundamentalističke religiozne i (među)kulturološke borbe, građanski ratovi i fenomen „neuspelih država“ postali su transnacionalni bezbednosni problemi. Rat na Balkanu, u Iraku i produžene operacije u Avganistanu doveli su do kompletne promene predstave o savremenoj slici rata. Klasični rat između nacionalnih država otišao je u drugi plan. Umesto njega na scenu stupaju novi oblici ugrožavanja vitalnih vrednosti država putem ekonomske i kulturne dominacije.

Kao što je odbrana od vojnih pretnji podrazumevala jačanje sopstvenih vojnih kapaciteta, tako je i odbrana od ekonomske i kulturne dominacije moguća samo kroz povećanje sopstvene ekonomske moći i jačanja nacionalne svesti i nacionalnog jedinstva. Tako, pored vojne moći, ekonomska moć smatra se podjednako važnom garancijom odbrane vitalnih vrednosti. Razlog tome je što je ekonomska moć u znatnoj meri „promenljiva“ i lako se transformiše u vojnu moć – novcem se kupuje oružje, a radna snaga može da se preusmeri iz civilne sfere u vojnu industriju i vojnu službu, pa se bogatstvo izjednačava s potencijalom za vojnu mobilizaciju. Drugo, ekonomska moć je funkcionalna zamena za vojnu moć i može da se koristi u svrhu vojnih napada i odbrane. Ekonomski ratovi, blokade i sankcije vode se radi onesposobljavanja privrede protivničke zemlje, a posredno i njenog vojnog potencijala. U tom slučaju, ekonomska moć u slučaju ekonomskog rata državu čini nepovredivom. Zbog toga je „ekonomska samodovoljnost“ (postojanje dovoljnih sopstvenih sirovinskih i proizvodnih kapaciteta i dovoljnog sopstvenog tržišta) sredstvo uspešne odbrane vitalnih vrednosti (Møller, 2003: 44-45).

Za odbranu vitalnih interesa države veoma je važno da država uporno čuva i jača svoju nacionalnu svest i nacionalno biće, državnu ideju i geopolitički centar svog državnog, nacionalnog i kulturnog prostora. U vreme kad je subverzija zamenila invaziju, nacionalno jedin-

stvo postalo je najvažnije odbrambeno sredstvo nacionalnih država. „Nacionalna država, država gde nosilac suverene vlasti ne smatra sebe vlasnikom tla, niti gospodarem onih koji na njemu žive već predstavnikom jednog naroda i izrazom njegove volje, na čemu počiva solidarnost nacije i vođstva“ (Bodrožić, 2011: 32), najbolja je odbrana od ovog tipa ugrožavanja. Ovo je razlog zašto ideja nacionalne države i danas ne gubi na značaju. U suprotnom, mala država, bez dovoljno resursa, i unutrašnje kohezije koju obezbeđuje moralna sila nacionalnosti, svoj opstanak prepušta slučaju. Ovom činjenicom mora se rukovoditi politička vlast, ali i tzv. nacionalna elita, koja mora u oskudnim trenucima preuzeti odgovornost i postupati onako kako nalaže dužnost.

Međutim, treba znati da i pored toga što unutrašnja kohezija i duhovna snaga predstavljaju pokretačku snagu nacionalne države, to nije dovoljno da bi ona delovala samostalno u geopolitičkim odnosima. Samostalna delatnost zahteva silu. Tako da nacionalna država mora razvijati i materijalnu i moralnu silu kako bi bila učesnik u svetskoj istoriji. Kad sila nestane, narod se mora pomiriti s tim da je okončan njegov samostalan život. U skladu s tim, Čičerin uočava da „nad narodima ne postoji viša vlast. Svaki bi trebalo da zna kako da se bori za sebe, a za to je potrebna sila. Kao najvažniji uslov unutrašnje sile pojavljuje se sposobnost organizovanja. Duhovne težnje nisu dovoljne za praktičnu delatnost. Potrebno je da narod, koji teži političkoj samostalnosti, kao prvo zna da se bori, a kao drugo, da zna kako da formira više ili manje stabilnu vladu, koja će oko sebe okupiti snage date zemlje. Narod, koji je lišen vojničkih sposobnosti, ne može imati pretenzije na državno postojanje“ (ibid.: 34).

Prema tome, političko i pravno, vojno i ekonomsko, moralno i duhovno, državno i nacionalno jedinstvo i sloga suštinski su preduslovi opstanka odnosno odbrane vitalnih vrednosti države. Njima posebno doprinosi mobilizacija svih dostupnih resursa države sa jasnim ciljem. Optimalno organizovanje države, vojske i policije, privrede i saobraćaja, dobre finansije i promišljena ekonomska politika, državno i narodno jedinstvo, verska tolerancija i osećanje građanske odgovornosti i državotvornosti značajni su uslovi odbrane vitalnih vrednosti države – opstanak, teritorijalni integritet, suverenitet, kvalitet života i ugled.

Zaključak

Savremeni geopolitički ambijent odlikuju složene protivrečnosti: međunarodni sistem, iako manje dominantan, još uvek jeste moćan; države se menjaju, ali ne iščezavaju; državni suverenitet je „erodirao“, ali se još uvek snažno brani; vlade su oslabile, ali su još uvek uticajne; javnost je zahtevna, ali češće povlađuje; granice još uvek sprečavaju uljeze, ali su poroznije; iako je evidentna svedimenzijska otuđenost pojedina i grupa teritorijalnost je, još uvek, preokupacija mnogih naroda (Mijalković, 2009: 65).

Važna karakteristika geopolitičkog ambijenta je da velike sile i bogate zemlje imaju privilegovan položaj u njemu, dok se brojne nerazvijene zemlje ili zemlje u razvoju i male zemlje nalaze u podređenom, a neke od njih i u neokolonijalnom položaju. Otuda je budućnost pojedinih malih i slabih, pa čak i nekih srednjih država u posthladnoratovskom geopolitičkom ambijentu neizvesna i nesigurna, nezavisno od važećih međunarodnih i političkih akata kojima su zagarantovani ravnopravnost, suverenitet i teritorijalna celokupnost svih država.

I pored toga, ne treba zaboraviti da je prirodna i najstarija, a verovatno će ostati i najtrajnija odlika države njena težnja za opstankom. Stoga će nacionalni opstanak, opstanak teritorija, suverenitet i fizičko samoodržanje, ugled u međunarodnoj zajednici, kao i težnja naroda da mu država obezbedi samostalan i miran život biti ključne vrednosti kojih se nijedna država i nacija u svetu neće svojevolejno i u potpunosti odreći. Najzad, države još uvek jedine poseduju sve kapacitete (ljudske, materijalno-tehničke i organizacione) za odbranu svojih vitalnih vrednosti od najvećeg broja izazova, rizika i pretnji.

Suštinsko pitanje svake države jeste kako da na odgovarajući način štiti i neprekidno razvija, organizuje, oblikuje i jača sve svoje vitalne vrednosti. Imajući u vidu u prethodnom tekstu navedene opasnosti koje prete vitalnim vrednostima jedne države jasno je da je postizanje tog cilja u najvećoj meri povezano a neretko i u direktnoj zavisnosti od unutrašnje (meke i tvrde) moći države i sposobnosti da ih mobilise i njene sposobnosti da uoči osnovne karakteristike dominantnog geopolitičkog ambijenta.

LITERATURA

- Aaker, D. (1996). *Building Strong Brands*, New York: Free Press, 1996.
- Avramović, Z. (2002). Regionalizam i demokratija. Regionalizam kao ideološko sredstvo desuverenizacije, *Sociološki pregled*, vol. XXXVI (2002), no. 1-2, str. 191–200.
- Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*, New York: Palgrave Macmillan.
- Auge, M. (1995). *Non-places: Introduction to the antropology of supermodernity*, London: Verso.
- Arent, H. (1995). *O slobodi i autoritetu*, Zrenjanin: Gradska biblioteka "Žarko Zrenjanin".
- Bartoš, M. (1954). *Međunarodno javno pravo*, I, Beograd: Kultura.
- Bodrožić, Đ. (2011). „Nacija i globalizacija – identitet i interes“, *Politička revija*, vol. 10, br. 2.
- Ćirić, J. (2008). „Suverenitet u savremeno doba“, *Filozofija i društvo*, vol. 19, br. 1.
- Dimitrijević, V., Stojanović, R. (1996). *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd.
- Dimitrijević, V. (1973). „Bezbednost i politička zajednica“, *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*, Savez udruženja pravika Jugoslavije, Beograd, str. 7-38
- Dugin, A. (2004). *Osnovi geopolitike*, I, Zrenjanin: Ekopres.
- Ejdus, F. (2012). *Međunarodna bezbednost*, Beograd: Službeni glasnik.
- Hantington, S. (2000). *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog porетка*, Podgorica: CID.
- Held, D. (1997). *Demokratija i globalni poredak, Od moderne države ka kosmopolitskoj vladavini*, Beograd: Filip Višnjić.
- Hejvud, E. (2004). *Politika*, Beograd: Clio.
- Karaganov, S. (2009). „Nova geoe ekonomska i geopolitička revolucija“, *Nacionalni interes*, vol. 6, br. 3.
- Kilibarda, Z. (2009). „Geopolitička polazišta strategije nacionalne bezbednosti“, *Vojno delo*, vol. 61, br. 2.
- Kilibarda, Z. (2008). *Osnovi geopolitike*, Beograd: Fakultet bezbednosti.

Kolev, D. (2014). „Geopolitička moć: Prilog određenju pojma“, *CIVITAS*, br. 8, str. 227-251.

Kotler, P. (1999). *Marketing Places Europe: How to Attract Investments, Industries, Residents and Visitors to Cities, Communities, Regions and Nations in Europe*, Financial Times Management, 2nd edition, London.

Leontjev, K. (1994). *Vizantizam i slovenstvo*, Beograd: Logos, Ortodos,

Martin, I., Eroglu, S. (1993). „Measuring a Multi-Dimensional Construct: Country Image“, *Journal of Business Research*, Vol. 28, No.3.

Møller, B. (2003). „Nacionalna, socijetalna i ljudska bezbednost – Opšta razmatranja sa prikazom balkanskog slučaja“, *Ljudska bezbednost*, broj 1, FCO, Beograd.

Mijalković, S. (2009). „Nacionalna bezbednost: od Vestfalskog koncepta do posthladnoratovskog“, *Vojno delo*, 2/2009.

Milivojević, J. (2011). „Nova filozofija kvaliteta života“, *Nacionalna konferencija o kvalitetu života*, FQ2011 Festival kvaliteta.

Nye, Joseph S. Jr. (2006). „In Mideast, the Goal is ‘Smart Power.’“, *The Boston Globe*, August 19.

Nye, J. (1990). „Soft Power“, *Foreign Policy*, No. 80, pp. 153-171.

Pečujlić, M. (2002). *Globalizacija: dva lika sveta*, Beograd: Gutenbergova galaksija.

Porter, M. (1998). *Competitive Advantage of Nations*, The Free Press New York.

Radojević, P. (2010). „Važnost novih dimenzija moći za unapređenje imidža države: slučaj Srbije“, *Srpska politička misao*, vol. 30, br. 4.

Schuman, F., *International Politics*, New York, 1969.

Simonov, K. (2007). *Globalni energetski rat*, Moskva: Algoritm.

Simić, P. (1999). *Poredak sveta*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Šmit, K. (2001). *Pojam političkog – Norma i odluka, Karl Šmit i njegovi kritičari*, Beograd: Filip Višnjić.

Taylor, J. (1993). *Political Geography*, Essex: Longman Scientific & Technical.

Volc, K. (2008). *Teorija međunarodne politike*, Beograd: CCVO.

Zorić, M. (2001). „Država i geopolitika“, *Vojno delo*, vol. 53, br. 3-4.

Eberwein, Wolf-Dieter. (2001). "Realism or Idealism, or Both? Security Policy and Humanitarianism", *WZB Discussion Paper*, No. P 01-307.

Hippel, Karin von. (2000). *Democracy by Force. U.S. Military Intervention in the Post-Cold War World*, Cambridge: Cambridge University Press.

DEFENSE CHALLENGES OF VITAL VALUES OF WEAK STATES IN POST-COLD WAR GEOPOLITICAL ENVIRONMENT

ABSTRACT. The fundamental question of any country is how to adequately protect and constantly develop, organize, shape and strengthen its vital values. From previous behavior of countries and in proportion to the few explicit statements of statesmen and scholars, it can be concluded that essential values which are common to all countries are survival (of the state, of the nation, the physical self-preservation), territorial integrity and sovereignty, and in the post-Cold War geopolitical environment more often quality of life of members of the political community and its reputation in the international community. Defending of these vital values represent the deepest sense of the state organization of each particular community. Therefore, the subject of this paper will be the complexity of the conditions in which state exists in the post-Cold War geopolitical environment, determination of its essential values as well as the challenges faced in defending them.

KEYWORDS: *post-Cold War geopolitical environment, vital values, survival, territorial integrity, sovereignty, quality of life, the state reputation, defense*

Marko Krstić^{1*}
Ministarstvo unutrašnjih poslova
Policijska uprava u Šapcu
E-mail: marko.krstic1982@gmail.com

UDK: 327.84:323.28
Stručni rad
Primljen: 26. 9. 2016.
Odobren: 01. 10. 2016.

ULOGA OBAVEŠTAJNOG FAKTORA U BORBI PROTIV TERORIZMA

SAŽETAK: Problematika suzbijanja terorizma iziskuje adekvatan odgovor na pitanje o modalitetima borbe protiv ovog globalnog fenomena, a uzimajući u obzir strukturalnost, rasprostranjenost i opasnost ove pojave, antiterorističke mere su dosta raznovrsne i složene, gde se akcenat naročito stavlja na temeljno proučavanje uzroka terorizma. Naime, terorizam kao jedna od najaktuelnijih pretnji globalnoj bezbednosti, kao i državama ponaosob, predstavlja ogroman izazov za tradicionalne obaveštajno-bezbednosne strukture. Vremenom, ova borba zadobija ključno mesto u strateškim opredeljenjima gotovo svih savremenih obaveštajnih agencija koje, po pravilu, deluju na razotkrivanju priprema i planiranja terorističkih akcija. Obaveštajna služba, kao ključna komponenta nacionalne odbrambene moći, ima nemerljiv i konkretan doprinos u kompleksnom sistemu odbrane jedne države od terorističkih napada. Obaveštajna aktivnost predstavlja sastavni deo jedne od najvažnijih funkcija države – funkcije bezbednosti i stoga će se u radu koncipirati mesto, zadatak i doprinos koji obaveštajna služba ima na polju borbe protiv savremenog terorizma. Autor je objasnio i tokove obaveštajne delatnosti u sveukupnoj antiterorističkoj državnoj strategiji gde prikupljanje obaveštajnih podataka o teroristima i njihovim planovima predstavlja najznačajniju meru u ovoj sferi odbrane.

KLJUČNE REČI: terorizam, antiterorizam, obaveštajna služba, obaveštajna aktivnost, odbrana od terorizma.

^{1*}Master pravnik, master menadžer za terorizam, organizovani kriminal i bezbednost.

Uvod

Terorizam danas doživljava vrhunac i poprima zastrašujuće razmere kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom planu, ugrožavajući demokratske postulate i bezbednost velikog broja država i stabilnost celokupnog međunarodnog poretka. Kao pojava, terorizam nije novijeg datuma ali pretnja koju nosi u sebi i distribuirana je intenzivnija je nego ikada ranije – služi se strukturalnim smrtonosnim nasiljem da zastraši ljude kako bi proizveo sistematsku dominaciju i podređenost a, takođe, koristi se i kao instrument ekstremnog nasilnog protivljenja strukturama dominacije i eksploatacije.

Danas je terorizam postao instrument kojim se bezuslovno teži afirmaciji političkih ciljeva, a nasilje i brutalnost pomoću kojih se oni realizuju upravo je ono što terorizmu daje prefiks specifičnosti i kvalifikuje ga kao upečatljiv društvenopolitički fenomen. Teško je na adekvatan način shvatiti suštinu i karakteristike modernog terorizma bez razumevanja širih kulturnih, socijalnih, ekonomskih i političkih okvira u kojima se realizuje. Pošto je koncipirana i definisana na one koji imaju kontradiktorne interese i ciljeve, tema terorizma je dosta kompleksna, teška i neobjašnjiva i postoji veliki raskorak u uspostavljanju konsenzusa među teoretičarima koji se bave ovom temom. Danas terorizam sve više poprima međunarodni karakter jer se komanda i kontrola terorističkih grupa, regrutovanje, obuka, aktivna dejstva i ciljne grupe mogu nalaziti u različitim zemljama. Jedna od osobina koja definiše terorizam 21. veka jeste složenost jer on predstavlja sublimaciju toliko različitih aspekata ljudskog iskustva, uključujući sfere kao što su: politika, psihologija, filozofija, vojne strategije i istorija.

Teroristički pokreti su produkt političkih i vojnih sukoba, hroničnih etničkih i verskih tenzija, kao i lošeg upravljanja. Dok epistemologija i sprovođenje zakona pružaju korisne uvide u ovaj fenomen, oni ne uspevaju da detektuju inherentnu složenost onoga što je u osnovi sistemskog problema. Svaka država ponaosob i međunarodna zajednica teže da se raznim instrumentima i metodama suprotstave savremenom globalnom terorizmu čije suzbijanje predstavlja jedan od prioriteta moderne države u cilju zaštite njenih osnovnih civilizacijskih i demokratskih tekovina. Veliki broj zemalja u svetu nastoji da njihov protivterori-

stički sistem odbrane bude besprekorno preventivno efikasan i, ukoliko u tome uspeju, svode na minimum mogućnosti terorista da ugroze vitalne vrednosti društva.

Delovanje obaveštajnog aparata samo je jedan od činilaca tj. načina za suzbijanje terorizma. Obaveštajna služba predstavlja značajan faktor u borbi protiv terorizma jer je suštinski problem u borbi protiv ove globalne pošasti njegova identifikacija u čemu obaveštajna služba predstavlja „prvu liniju odbrane“. Nephodnost suprotstavljanja terorističkim napadima iziskuje angažovanje svih kapaciteta države, a naročito obaveštajnih službi, kao organa sa prevashodno preventivnom ulogom na ovom polju, a koje su jedine kompetentne da primenjuju konspirativne metode i sredstva u cilju otkrivanja nosilaca tajnih priprema i delatnosti koji predstavljaju pretnju po bezbednost jedne države. Transformacija bezbednosnih službi, kao posledica događaja od 11. septembra 2001. godine u zemljama tzv. tradicionalne demokratije, uslovlila je unutrašnje promene u delovanju obaveštajnih struktura, osavremenjivanje metoda i delovanja, kao i njihovu povezanost na međunarodnom planu, ali i postavila izazov zaštite ljudskih prava. Međunarodne obaveštajne aktivnosti predstavljaju neke od najkontroverznijih aspekata „rata protiv terorizma“.

Ukoliko jedna država teži da zadovolji nacionalne strateške ciljeve i porazi terorizam, neophodno je da se obrati pažnja na prikupljanje i analiziranje obaveštajnih podataka o teroristima, a zatim da se temeljno šire i „distribuiraju“ obaveštajni „produkti“ onim organizacijama koje su najbolje opremljene da ih adekvatno implementiraju u odlučnim akcijama protiv terorističkih kolektiviteta. Obaveštajne službe predstavljaju najosetljiviji zaštitni bezbednosni štit za jednu državu i uglavnom rade u senci, razvijaju izvore i prodiru u redove neprijatelja sa ciljem prikupljanja informacija od vitalnog značaja za opstanak zemlje. Njihov značaj je ogroman jer je suštinski problem u borbi protiv ove globalne pošasti zapravo njegova pravovremena identifikacija. Na osnovu tako prikupljenih podataka, obaveštajne službe analiziraju i procenjuju ugroženost zaštićenih dobara i preduzimaju preventivne mere ili upućuju svoje procene donosiocima spoljnopolitičkih i drugih državnih odluka koji dalje sintetizuju ta obaveštajna saznanja u cilju formiranja adekvatne strategije nacionalne bezbednosti i zaštite sopstvenih državnih interesa.

Pretnja transnacionalnog terorizma značajno je preoblikovala međunarodnu razmenu obaveštajnih podataka, jer su za razliku od tradicionalnih ratova u kojima je neprijatelj bio prepoznatljiv, lako lociran, uočljiv i uglavnom predvidiv, terorističke mreže fleksibilne, visoko mobilne i nisu ograničene međunarodnim zakonima. Kao rezultat toga, veći fokus je stavljen na obaveštajnu delatnost koja omogućava državama da predvide ono što je teško predvidljivo. U sveopštoj borbi protiv globalnog terorizma obaveštajni podaci su, bez sumnje, od ključnog značaja za uspeh nacionalnih i međunarodnih kontraterorističkih operacija i iz tog razloga je obaveštajna aktivnost jedan od ključnih segmenata nacionalne moći.

Pojam i definisanje terorizma

Kao specifična politička pojava, terorizam se u teoriji formuliše kao vid političkog kriminaliteta kojim se putem nepredvidivog nasilja teže ostvariti određene promene u društvu (Ignjatović, 2006, 83–84). On predstavlja jednu vrstu taktike, izabranu da sprovodi političke poruke, što samo govori da je politika u stvari u samoj srži terorizma (Hamlin, 2006: 3). Originalnost njegove definicije se reflektuje u činjenici da krajnji politički cilj predstavlja osnovne kriterijume za diferenciranje terorističkog od ostalih krivičnih dela (Casale, 2008: 60).

Termin *terorizam* je iskonstruisan da opiše sistematski podsticaj straha i anksioznosti u cilju kontrolisanja i usmeravanja civilnog stanovništva (Crainshaw, 1981: 380) i on se u svojoj metodologiji delovanja pridržava sopstvenih principa i modaliteta, kao i komunikacije sa svojim okruženjem i prema onima kojima su terorističke poruke namenjene (Kovačević, 1992: 25).

Terorizam se može opisati kao bezumno, besmisleno i iracionalno nasilje (Jenkins, 1974: 2), tj. nasilje počinjeno nad licima koji su neborci radi unapređenja određenih ideoloških, verskih, ili političkih ciljeva (Borum, 2004: 6). Ovaj vid političkog nasilja se manifestuje gotovo svuda, sa različitim frekvencijama, intenzitetom ili dinamikom, gde izaziva duboke ljudske i materijalne gubitke (Wojtechovski, 2005: 12). Društvenougrožavajući karakter terorizma obuhvata otmice, ucene, pretnju silom u okviru intenzivno psihološko-propagandne delatnosti,

psihofizičko zlostavljanje, sabotaze, diverzije, atentate, pojedinačna i masovna politička ubistva, tendenciju ispoljavanja ređe nad stvarnim i potencijalnim protivnicima, a najčešće nad nevinim žrtvama (Simeunović, 1989: 132).

Terorizam je produkt društveno-ekonomskih odnosa koji se baziraju na eksploataciji, ekonomskom i političkom potčinjavanju (Đorđević, 1988: 15) i ne postoji jedinstven stav o njegovoj definiciji, jer se toj reči često daje subjektivna konotacija kako bi se opravdalo vlastito ponašanje i osudilo ponašanje drugih (Bhatia, 2007: 156). Jedna uža definicija terorizma glasila bi da on predstavlja „pretnju nasiljem i korišćenje straha da se pridobije javna pažnja“ (Rogers, 2012: 239).

U današnjem značenju, terorizam se prvenstveno odnosi na akte nedozvoljenog nasilja koje sprovode društvene grupe u cilju promovisanja svog cilja izvan granica jedne države (Kuper, 2004: 1438).

Profesor Dragan Simeunović kreirao je jednu sveobuhvatnu definiciju terorizma koja glasi: „Kao višedimenzionalni politički fenomen, savremeni terorizam se može teorijski najopštije odrediti kao složen oblik organizovanog grupnog i ređe individualnog ili institucionalnog političkog nasilja, obeležen ne samo zastrašujućim fizičkim i psihološkim, već i sofisticirano-tehnološkim metodama političke borbe kojima se obično u vreme političkih i ekonomskih kriza, a retko i u uslovima ostvarene ekonomske i političke stabilnosti jednog društva, sistematski pokušavaju ostvariti ‘veliki ciljevi’ na morbidno spektakularan način, a neprimereno datim uslovima, pre svega društvenoj situaciji i istorijskim mogućnostima onih koji ga kao političku strategiju upražnjavaju.“ (Simeunović, 1989: 132).

Neophodno je napomenuti da je terorizam, kao oblik oružanog političkog nasilja, akt koji iziskuje daleko manja materijalna sredstva i kapacitete nego ostali vidovi oružanog nasilja, da nije neophodna velika i složena organizacija, ali i da pored svega svakako može biti veoma efikasan i za realizaciju političkih ciljeva (Dragišić, 2014: 119).

Aleks Šmit (Alex Schmidt) i Albert Jongman (Albert Jongman) opisuju terorizam kao „anksiozno-inspirativan model koji karakterišu nasilne akcije od strane polutajnih pojedinaca, grupa ili državnih aktera, iz idiosinkratskih, kriminalnih ili političkih razloga, pri čemu za razliku od atentata, direktna meta nasilja nisu ciljane mete. Neposredne ljudske

žrtve nasilja su u globalu izabrane neselektivno iz ciljane populacije i služe kao generatori određene poruke“. (Schmidt, Jongman, 1988: 28).

Iako mnogi istraživači formulišu terorizam prema etimologiji same reči, gde egzistira preko sto definicija, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je ovaj pojam u celosti definisan i jasan. Neke od ovih definicija se fokusiraju na specifičnu prirodu žrtava; pojedine prave distinkciju između žrtava i realnog terorističkog cilja; druge se opet oslanjaju na samu prirodu nasilnog čina, tj. na nemoralnost kao bitnu karakteristiku. U jednoj temeljnoj studiji obuhvaćeno je više od sto definicija sa ciljem da se raščlane i izdvoje zajedničke komponente. Od svih izdvaja se ona koja sadrži oko dve stotine reči i sublimira u sebi sledeće elemente: sam čin nasilja, simbolične ili nasumične žrtve, planiranje unapred, karakteristike samih terorističkih kolektiviteta, kriminalni karakter akcija, metodologiju i ponavljanje operacija, politički zahtev, kao i odsustvo priznatih moralnih načela (Zirojević, 2008: 321).

Osnovna karakteristika većine istraživanja terorizma jeste odsustvo jedne univerzalne definicije, jer je reč o izuzetno raznovrsnom i teško definišućem fenomenu za šta su razlozi dosta kompleksni i različiti. Naime, neophodno je da se utvrdi precizan konceptualni i metodološki okvir koji bi obezbedio da se priroda i suština terorizma što svestranije sagledaju (Bajagić, 2011: 204). Aleks Šmit (Alex Schmidt), jedan od vodećih svetskih istraživača terorizma i nasilja, još početkom 80-ih godina prošlog veka težio je da formuliše akademsku definiciju terorizma na bazi konsenzusa tako što je izvršio analizu 109 akademskih definicija i došao do zaključka da je nasilje tj. sila najzastupljenija sa čak 83,5%, ispred straha, pretnje, psiholoških efekata, cilja, strategije, metoda borbe nepoštovanja prihvaćenih pravila, prisila, publiciteta i ostalih elemenata prisutnih u svim definicijama terorizma (Simeunović, 2009: 25).

Jedna od osnovnih karakteristika nekonvencionalnih pretnji bezbednosti, gde spada i terorizam, jeste da ih ne sprovode države već manje ili više neformalne grupe i kolektiviteti, a druga njihova karakteristika jeste da akteri ovih pretnji teže da utemelje jedan vid kontrole nad javnim institucijama u cilju efektivnog i dugoročnog izvođenja sopstvenih aktivnosti (Zirojević, 2008: 349–351). Iz tog razloga, svaki teroristički akt predstavlja specifičnu „propagandu delom“ koju akteri otvoreno promovišu, odnosno prihvataju odgovornost za njegovu realizaciju (Hofman, 2005: 12).

Obaveštajna služba kao činilac suprotstavljanja terorizmu

Obaveštajna služba se definiše kao posebno strukturirana i organizovana aktivnost, tj. institucija, koja po nalogu i težnjama vodećih struktura, frakcije ili države, prikuplja, tumači, ocenjuje i plasira tajne i druge podatke o protivniku ili neprijatelju, zatim štiti sopstvene strukture i resurse i angažuje se na sprovođenju drugih aktivnosti kojima se realizuju izvesni politički ciljevi (Đorđević, 1989: 300).

Kako bi se prikazao ogroman značaj obaveštajne službe za jednu državu, mogu se citirati davno izgovorene reči – „sa slabom vojskom ne mora da se izgubi rat, ali sa slabom obaveštajnom službom to je sigurno“ ili „vojsku možeš da stvariš na brzinu, ali ne i obaveštajnu službu“ (Ronin, 2009: 12). Ona se još formuliše i kao „organizovana aktivnost ili specijalizovana državna organizacija ili ustanova koja se bavi prikupljanjem, evaluacijom, proučavanjem i korišćenjem različitih podataka iz sfere vojnog, političkog, ekonomskog, naučnog, kulturnog i tehničkog života i razvoja drugih zemalja, prvenstveno onih za koje je data država posebno zainteresovana“ (Aleksić, Škulić, Žarković, 2004: 207).

U materijalnom smislu, obaveštajna služba obuhvata obaveštajnu aktivnost i ciljeve koji se tom aktivnošću realizuju, a u formalno-organizacionom smislu – organizaciju i sredstva kojima se obaveštajna funkcija ostvaruje (Politička enciklopedija, 1975). Još se može objasniti i kao „obaveštajni sistem i specijalizovana organizacija državnih organa, nacionalnih pokreta i drugih nacionalnih organizacija“ (Bošković, 198: 218) i ključna je komponenta bilo koje države koja pruža nezavisne analize podataka bitnih za bezbednost države i društva, kao i zaštitu njihovih životnih interesa (Delić, 1997: 119). U savremenom dobu, ona predstavlja jednu od najspeifičnijih i najosetljivijih sfera društvene delatnosti i njeno značajno mesto i ključna uloga u savremenim društvenim zbivanjima trebalo bi da predstavlja zaseban predmet naučnih istraživanja (Milašinović, 1996: 191). Suštinski zadatak obaveštajnih službi je pravovremeno detektovanje i osujećivanje ugrožavajućeg faktora, tj. aktivnosti aktuelnog i potencijalnog neprijatelja, kao i izveštavanje političkih odlučilaca o preduzetim merama i radnjama (Tešić, 2005: 16).

Obaveštajna delatnost je prevashodno politički proces iz razloga što oslikava skup aktivnosti ponašanja različitih vidova povezanosti i

grupisanja ljudi koji se rukovode izvesnim nagonima i interesima, različitim predstavama i shvatanjima i koriste različite instrumente i metode kako bi izvršili pritisak i uticaj na društvena kretanja u skladu sa ličnim aspiracijama i ciljevima (Bajagić, 2011: 58).

U razvoj i produktivnost obaveštajnih službi se mnogo ulaže, one su neophodne i njih se niko ne odriče, ali i pored toga, političke strukture na njih ne gledaju uvek blagonaklono, naročito u situacijama kada greše, kvalifikujući ih kao nekompetentne (Konatar, Kovačević, 2012: 366). Pravovremene informacije i znanje o neprijatelju i njegovim aktivnostima i namerama je od suštinske važnosti za nastanak političkih ideja i akcija (Stajić, 1999: 232). Drugim rečima, ona kreira povoljne uslove kako bi političko rukovodstvo države svoje aktivnosti baziralo isključivo na tačnim, verodostojnim i pouzdanim informacijama (Lazović, 2013: 36). Obaveštajna služba predstavlja „specijalizovanu, relativno samostalnu instituciju državnog aparata, ovlašćenu da legalnim, ali i tajnim sredstvima i metodama, prikuplja neophodne obaveštajne podatke i informacije o drugim državama ili njenim institucijama i mogućim unutrašnjim protivnicima sopstvene države, potrebne za vođenje politike zemlje i preduzimanje drugih postupaka u miru i ratu i da sopstvenom aktivnošću, samostalno ali u saradnji sa drugim državnim organima, sprovodi deo državnih političkih ciljeva zemlje” (Gaćinović, 2013: 339).

Mađarski vojni historičar i novinar, Ladislav Farago (Ladislav Farago) navodi da je „obaveštajna aktivnost plansko i organizovano delovanje na pribavljanju podataka, njihovom procenjivanju, i postepenom koncipiranju u jednu celinu, dok se ne ostvare krupnije i jasnije slike koje omogućavaju da se sagledaju konture stvari koje treba da nastupe“ (Savić, 2000: 36).

U rečniku nemačkog jezika, ona se opisuje kao državna tajna služba za obradu tajnih informacija naročito u vojnoj, političkoj ili ekonomskoj oblasti (Duden, 2011: 1232). Širok spektar saznanja i informacija koje pružaju drugi izvori u modernim životnim uslovima ne može predstavljati kompenzaciju za informacije i obaveštenja koje pruža obaveštajna služba, koja osim relevantnih i proverenih podataka daje i predloge za izvršenje zadataka i unapređenje zacrtanih ciljeva. Ali to svakako ne znači da sam proces obaveštajnog rada nije podložan greškama i propustima (Milašinović, 1979: 10).

„Tajnost je jedno od ključnih obeležja službi i u korelaciji je sa faktorom iznenađenja, tajnost svake obaveštajne operacije osujećuje protivnika da se pravovremeno pripremi za odbranu ili zaštiti vrednosti koje su ugrožene“ (Gligorević, 2008: 15). Bez obzira na to da li se odnose na informisanje i izveštavanje, bezbednost ili takozvane neobaveštajne metode, sve aktivnosti obaveštajnih službi se zasnivaju na informacijama dobijenim putem obaveštajnog rada (Mijalković, 2014: 7).

U savremene zadatke obaveštajnih službi spadaju planiranje i preduzimanje adekvatnih i efikasnih mera i aktivnosti s ciljem otkrivanja, praćenja, dokumentovanja, presecanja, onemogućavanja, suzbijanja nosilaca terorističke delatnosti (Mijalković, 2012: 78).

Robert Mos (Robert Moss), britanski autor, naglašava da se „čitava veština borbe protiv terorizma sastoji u dubokoj obaveštajnoj službi. Ljudi koji su zaslužni da prate i otkrivaju političke ekstremiste moraju da razumeju njihove motive i način mišljenja, kako bi unapred predvideli njihove moguće poteze i korake“ (Keča, 2011: 138). Obaveštajna služba ima ključnu ulogu u pružanju pomoći kreatorima politike da shvate i kadriraju izazove sa kojima se suočavaju i u smanjenju sposobnosti protivnika da realizuje napade, ali dobra obaveštajna služba ne može sama po sebi rešiti političke probleme. Obaveštajni menadžeri moraju doprineti potpunijem i sveobuhvatnijem razumevanju problema politike, ali moraju i da pomognu u njenom kreiranju. Obaveštajni opseg treba da reflektuje veoma široku perspektivu, čak i šire nego što političari identifikuju i osvetljavaju određena pitanja koja su prevideli ili koja su neugodna i iz političkih razloga se ignorišu i stavljaju „pod tepih“ (Jenkins, 2005: 3).

Borba protiv terorističkih kolektiviteta postavlja fokus obaveštajnih aktivnosti na evaluaciju informacija o stožerima ugrožavanja bezbednosti, njihovim ciljevima, planovima, motivima kao i izveštavanje vodećih organa države a, sa druge strane, osujećivanje njihovih aktivnosti i njihovo lišavanje slobode (Krštenić, Matijašević, 2014: 109). Proces obaveštajnog delovanja se obično sastoji od velikog broja operacija koje podrazumevaju dosta zadataka, faza, podfaza i pojedinačnih aktivnosti koje čine jednu složenu strukturu obaveštajnog projekta (Banović, Manojlović, Mijalković, 2011: 190). Često se postavlja pitanje: iz kog razloga je nužno detektovanje obaveštajnog činioca, tj. obaveštajne

službe u jednoj državi, naročito kada je reč o borbi protiv terorizma? Pa upravo iz razloga što je u modernom svetu nepojmljiv koherentan opstanak bilo kog ljudskog entiteta naročito države ukoliko, pored ostalog, nije adekvatno i blagovremeno informisan o prikrivenim tendencijama i planovima raznih aktera u svom okruženju rukovođenih različitim pobudama. Ogroman značaj obaveštajne službe ogleda se i u činjenici da svaka savremena država ima najmanje dve a one veće i nekoliko obaveštajnih i bezbednosnih službi. Njihov nemerljiv doprinos se manifestuje u otklanjanju svih strategijskih iznenađenja za datu državu. Slobodno se može reći da one predstavljaju primarne i preventivne snage, instrument za neoružano onesposobljavanje terorista dok, sa druge strane, specijalne antiterorističke jedinice predstavljaju udarne snage za njihovo oružano, represivno onesposobljavanje (Konatar, Mijalkovski, 2012: 282).

Identifikacija terorističke pretnje

U svetlu savremenih globalnih bezbednosnih izazova i pretnji zadaci obaveštajnih službi podrazumevali bi planiranje i preduzimanje adekvatnih mera i aktivnosti s ciljem identifikovanja, dokumentovanja, praćenja, osujećivanja, suzbijanja i onemogućavanja nosilaca terorističkih i ostalih kriminalnih delatnosti (Mijalković, 2011: 86). U periodu nakon Hladnog rata a posebno posle događaja od 11. septembra 2001. godine, obaveštajne službe gotovo svih zemalja našle su se procesu prilagođavanja novim izazovima i pretnjama bezbednosti². Za razliku od prošlosti, danas se najvećom pretnjom po bezbednost država više ne smatra mogućnost stranog vojnog napada već ekspanzija organizovanog kriminala i terorizma (Born, Li, 2005: 16). Promenljiva bezbednosna situacija u svetu ukazuje da obaveštajna aktivnost verovatno nije ni-

² Dok su američke obaveštajne agencije samo teoretski sprovodile saradnju, naročio nakon 9/11, ne postoji centralizovani informacioni sistem za komparaciju i evaluaciju podataka prikupljenih među njima. Kritičari tvrde da je ova birokratska i tehnička fragmentacija jedan od osnovnih razloga zašto su teroristi bili u stanju da razviju i realizuju svoj plan napada na Njujork i Vašington i pored vladinog „radara“. I pored toga što obaveštajne agencije integrišu i unapređuju svoje znanje o teroristima, instrumenti koji su im u ovom trenutku dostupni, sada i za dogleđno vreme, neće dorasti zadatku pružanja blagovremenog upozoravanja neophodnog da se osujeti teroristička zavera (Hogan, 2001: 45).

kada bila važnija za svetsku politiku nego što je to na pragu 21. veka što se svakodnevno potvrđuje, prvenstveno zbog njenog ključnog značaja u prevenciji globalnih i gorućih svetskih izazova i pretnji bezbednosti (Bajagić, 2011: 353).

U borbi protiv terorizma težište protivterorističkih aktivnosti se prenosi u sferu obaveštajne delatnosti. Treba naglasiti da se rad obaveštajnih službi gotovo uvek temelji na razotkrivanju terorističke delatnosti u fazi planiranja terorističkog akta. Ove takozvane protivterorističke obaveštajne službe su naročito organizovane i osposobljene za suzbijanje terorizma kako u zemlji, tako i u inostranstvu. Prvi a glavni zadatak im je da prikupljaju obaveštajne podatke o aktivnostima terorista, ali isto tako i da ofanzivno deluju na polju sprečavanja ovih aktivnosti (Milošević, 2001: 180). Informacije o terorizmu su neophodne kako bi se akcije usmerile ka liderima organizacija pre nego što izvrše akte terorizma, ali i da se iskorene uzroci terorizma, uključujući težnje suprotstavljanja marginalizaciji potencijalnih terorista, nedostatku njihovog obrazovanja, kao i nezaposlenosti ovih lica. Najvažnija uloga obaveštajne službe jeste da se utvrde mogućnosti i namere protivnika jedne države, da se upozori i fokusira na potencijalne pretnje, podrži razvoj planova i identifikuju novonastali problemi koji utiču na dugoročno planiranje i strateško okruženje jedne zemlje (Bruneau, Domborski, 15).

Izazov sa kojim su se obaveštajne službe širom sveta suočile u borbi protiv terorizma jeste kako da dođu do informacija o zagonetnom neprijatelju koji se bori na nekonvencionalan način i koji deluje u izuzetno pogodnom okruženju, obično gde se ne razlikuje od civilnog stanovništva (Hoffman, 2002: 4).

Sve bezbednosne službe jedne države, uključujući i obaveštajnu službu, moraju implementirati neophodnu kontraterorističku strategiju koja sadrži sveobuhvatan, uravnotežen i multidisciplinarn pristup – pristup koji povezuje preventivno delovanje i istrage terorističkih akata. Nov model uspostavljanja takve jedne holističke strategije je koncept „obaveštajne policije“ koja povezuje prikupljanje podataka za strateške analize što dovodi do procene budućih pretnji i, u krajnjoj meri, do implementacije instrumenata za sprovođenje zakona (Storбек, 2005: 8).

Najpoželjniji pristup suzbijanju terorizma je jasno onaj koji se pre bazira na preventivnim akcijama, nego represivnom delovanju.

Dobro razumevanje ambijenta za vršenje terorističke aktivnosti je od ključnog značaja za uspeh aniterorističke kampanje sa akcentom na preventivne akcije (Elbakidze, Yanhong, 2014: 2). Pouzdani i pravovremeni obaveštajni podaci su ključni faktor u efikasnoj kontraterorističkoj politici tako da obaveštajna aktivnost kao sredstvo borbe protiv terorizma ima nekoliko aspekata: operaciju na terenu, tajne akcije, tehničko prikupljanje podataka i analizu (Pavličević, 2012: 58). Obaveštajne službe, gotovo uvek, deluju na razotkrivanju terorističkih aktivnosti u ranoj fazi, tj. fazi same pripreme i planiranja terorističkog akta i preokupiranost i angažovanost na ovom polju vremenom dobija dominantno mesto u strateškim planovima svih modernih obaveštajnih službi (Mijalković, Milošević, Amidžić, 2011: 458). Stari modeli prikupljanja obaveštajnih podataka i analize neće dati delotvorne rezultate u borbi protiv terorizma jer je ovde reč o hijerarhijski visoko strukturiranom neprijatelju koji stalno mutira i menja svoju konfiguraciju. Obaveštajne službe moraju biti okretne, sposobne za brzo kreiranje jedne nove i moderne mreže za prikupljanje, analizu i razmenu obaveštajnih podataka i pokretanje *ad hoc* sklopova koji prevazilaze institucionalne i nacionalne granice. Obaveštajne službe će morati da nauče kako da se pametno i brzo, koristeći različite zatvorene i otvorene izvore i staromodnu kontrašpijunažu i sisteme za prikupljanje podataka i najsavremeniju tehnologiju, efikasno i pravovremeno suprotstave globalnom terorizmu (Jenkins, 2005: 14).

Fleksibilna priroda protivnika iziskuje jednako agilne i efikasne obaveštajne napore. Borba protiv asimetrije i nekonvencionalnog rata zahteva atipičan pristup jer ako asimetrično ratovanje uključuje sposobnost neprijatelja da stalno menja oblik i metode, onda i obaveštajni faktor treba da otkrije znake ovog novog operativnog oblika kao i pojavu novih konvencionalnih i nekonvencionalnih mogućnosti. Dakle, obaveštajna služba mora prvo otkriti kako neprijatelj može promeniti svoju operativnu strukturu i stvarnu organizaciju u pokušaju da realizuje svoje ciljeve, a zatim da sazna u kojim oblastima taj isti neprijatelj može da razvije vrhunsko znanje ili, bez presedana, izopačeno korišćenje svojih mogućnosti (Schreier, 2005: 55).

Terorističke aktivnosti predstavljaju ogroman izazov za obaveštajne službe, gde na prvom mestu mora postojati svest o društvenom, ideološkom i političkom okruženju u kom teroristički pokreti deluju, a

takva svest obično iziskuje temeljno poznavanje geografskih, etničkih, verskih, ekonomskih i političkih prilika u regionima. Značajan deo informacija neophodnih za analizu terorističkog miljea potiče iz opsežnih studija i transparentnih izvornih dokumenata – novina, pamfleta, časopisa, knjiga itd. (Best, 2003: 10). Pod identifikovanjem problema podrazumeva se lociranje određene destruktivne pojave ili ličnosti koja „ugrožava“ interese spoljne politike jedne države ili otežava realizaciju njenih strateških ciljeva. Ta faza je sastavni deo redovnog delovanja obaveštajne službe – prikupljanje, evaluacije i analize obaveštajnih informacija (Džamić, 2004: 37).

Međunarodna saradnja je uvek bila važan segment obaveštajne komponente terorističke kampanje koja je naročito intenzivirana nakon 11. septembra 2001. godine³ a većina uspešnih operacija protiv Al Kaide i pre ovog događaja bila je rezultat zajedničkih inicijativa i aktivnosti. Uključivanje američke i drugih stranih obaveštajnih službi u borbu protiv terorizma pre 9/11⁴ tačnije Al Kaide i strategije poznate kao „plan“ oslanjala se na hapšenja terorista. Tadašnji direktor CIA je izjavio kongresnim istražiteljima 2002. godine da je ta služba sarađivala sa brojnim evropskim vladama, kao što su italijanska, nemačka, francuska i britanska u cilju osujećivanja i rušenja terorističkih grupa (Rosenau, 2007: 5).

³ Teroristički napadi na SAD su razumljivo izazvali dve reakcije: da je ovo najgori obaveštajni neuspeh u novijoj američkoj istoriji i da aktivnost na prikupljanju obaveštajnih podataka i analiza mora biti znatno poboljšana i unapređena. Kako bi se eliminisale špekulacije, važno je prvo razumeti ograničenja obaveštajne komunikacije koja je nasleđena, dok su napadi 9/11 pokrenuli rasprave o adekvatnosti američkih obaveštajnih sposobnosti, konkretno ljudskog faktora. Na tom polju, angažovanje špijuna je bitan aspekt borbe protiv terorizma i obaveštajna zajednica nije ignorisala ljudsku inteligenciju, niti zapostavljala terorističke grupe kao što su Al Kaida, naprotiv, bilo je značajnih uspeha u prodiranju u terorističke grupe i sprečavanju planiranih terorističkih akata, ali ti uspesi jednostavno nisu privukli pažnju javnosti (Smith, Deuch, 2002).

⁴ Jedno od najaktuelnijih pitanja koje je postavljano nakon 9/11, kada je reč o pripremama same terorističke operacije, jeste kako objasniti da američke službe bezbednosti nisu uspele da otkriju teroriste, iako su se pripremali na američkoj terorizaciji i kako protumačiti činjenicu da obaveštajne službe nisu bile sposobne da identifikuju terorističke grupe koje su nastojale da uđu SAD? Sa jedne strane, čini se da američke vlasti nisu uzele za ozbiljno razne pretnje pojedinih terorističkih grupa tokom nedelja koje su prethodile atentatima, međutim, rizik je shvaćen ozbiljno, budući da su mere obezbeđenja američkih ambasada i vojnih baza na Bliskom istoku pojačane (Kurmnik, Ribnikar, 2003: 121).

Polazeći od samog procesa analize uloge obaveštajnih službi u antiterorističkim aktivnostima potencira se specifična uloga nauke u edukaciji kadra za antiterorističko delovanje. Obaveštajna aktivnost se manifestuje kroz tajnu i javnu komponentu, a upotreba naučnih tehnika i metoda u značajnoj meri će oplemeniti sadržinu i smisao delovanja obaveštajnih službi u borbi protiv terorizma, jer i teroristički kolektiviteti obavljaju temeljne konspirativne poripreme za izvođenje kratkotrajne i iznenađujuće akcije (Gaćinović, 2008: 39). Strateške procene terorističke kampanje svakako pomažu efikasnom vođenju antiterorističke politike u svim segmentima, podrazumevajući i raznovrsne instrumente borbe kao i ofanzivne operacije. Obaveštajne službe krasi strateški osećaj za identifikaciju takve pretnje – polazeći od toga da li se one intenziviraju ili opadaju, koje grupacije predstavljaju krucijalne opasnosti na koje treba obratiti pažnju i u kojim sferama je neophodno realizovati operacije i sl. (Wilijams, 2012: 486).

Efektivna borba protiv terorizma iziskuje kvalitetan obaveštajni faktor, ali za borbu protiv terorizma obaveštajne službe se umnogome razlikuju od podrške obaveštajnih službi koja je bila potrebna za vreme Hladnog rata. Glavni izazovi i problemi za obaveštajnu službu su ljudski faktor, prikupljanje, analiziranje podataka, zatim saradnja sa agencijama za sprovođenje zakona, kao i deljenje informacija – osigurati da u realnom vremenu obaveštajni podaci o terorističkim aktivnostima dostignu onaj nivo kako bismo mogli na najefikasniji način da im se suprotstavimo. Prodor u terorističke komunikacije je drugi način preventivnog delovanja obaveštajnih službi i blagovremena temeljna analiza i distribucija informacija o teroristima i njihovim aktivnostima će umnogome poboljšati sposobnost vlade da destabilizuje i spreči teroriste i da pruži korisna upozorenja privatnom sektoru i stanovništvu (Schreier, 2005: 131).

Dalje, ona ima ključnu ulogu u otkrivanju finansijske imovine terorista, kao i u obezbeđivanju krucijalnih podataka za nametanje zakona i realizaciju vojnih manevara i operacija. Najznačajnije podatke o teroristima obaveštajne službe prikupljaju putem tajnih i prikrivenih metoda, međutim, nemerljiv procenat obaveštajnih informacija službe pribavljaju upotrebom legalnih tehnika i izvora, kao što su javni skupovi, masovni mediji, intervjui i ankete stanovništva (Šepić, 2013: 47).

Prethodna priprema za borbu sa terorističkom grupom uslovljena je preciznošću obaveštajnih podaka o opasnosti i jačini grupe, njihovim kapacitetima, naoružanju i položaju, kao i licima koja im pružaju logistiku i zaštitu. Do preciznih podaka o ovim grupama se dolazi studijskom, stručnom i naučnom analizom i konstatovanjem prethodno utvrđenih mesta i lokacija napada po prioritetnom redu: delovanjem diplomatsko-konzularnih predstavništava, akcijama službe državne bezbednosti, iz informativnih razgovora sa državljanima koji žive i rade u inostranstvu, kontinuiranim praćenjem određenih stranih državljanika koji borave u našoj zemlji, praćenjem stranih masovnih medija, od lokalnog stanovništva i, na kraju, hvatanjem članova terorističke grupe (Gaćinović, 2005: 200).

Obaveštajna služba predstavlja oruđe koje je najnaglašenije i najzastupljenije od svih drugih usmerenih na borbu protiv terorizma. Teroristi su naročito oprezni i zavere koje izvedu uključuju mali broj aktera koji ih realizuju u najstrožoj tajnosti, izbegavajući kontakt i komunikacije, kao i svaku otvorenu akciju koja ih može na bilo koji način razotkriti, što znatno otežava rad obaveštajnih službi. Jedan od njenih najvažnijih zadataka jeste otkrivanje strateških pojedinosti terorističkih zavera, a rezultati na ovom planu ubrajaju se među antiterorističke pobeđe i uspehe koji naročito motivišu, međutim, treba naglasiti da su takvi uspesi sporadični, najviše iz razloga što će pojedine terorističke zavere gotovo uvek proći neprimećene bez obzira na kvalitet i pouzdanost obaveštajnih akcija (Wilijams, 2012: 485).

Najznačajniji metod u koncipiranju elemenata terorističke pretnje jeste operativna procena službe bezbednosti na čijoj bazi pripadnici službe donose određene zaključke. Jedan od tih zaključaka je da li situacija u državi može da uzrokuje političku, versku, socijalnu i etničku isključivost pojedinca ili grupe, a takođe i o pobudama i motivima potencijalnih terorista. Ukoliko konstatuju takvu mogućnost, mobilizuju se sve raspoložive snage u cilju identifikacije terorističke pretnje u samoj državi, a razmenom informacija sa ostalim službama u zemlji prikupljaju podatke o terorističkim faktorima i opasnostima po vitalne vrednosti date države. Ovo prikupljanje informacija o teroristima je ključni aspekt delovanja obaveštajne službe, a prioritet je doći u posed dokumenta koji sadrži osnovne podatke o ovim licima obučavanim u određenoj zemlji

koja ih sponzoriše, kao i da se otkriju i ostali detalji o terorističkim kolizivitetima (Jordanov, 2008: 127).

Zaključak

Zaključak je da obaveštajne službe predstavljaju veoma važne institucije sa primarnom ulogom zaštite države od potencijalnih pretnji. Istovremeno su i očekivanja od ovih službi velika – od njih se očekuje da znaju skriveno i da predviđaju nepredvidivo. One svakako mogu uticati na opstanak države, a u današnjem vremenu punom turbulencija i nezvesnosti pred njih se postavljaju novi izazovi među kojima terorizam zauzima visoko mesto.

One ne mogu da funkcionišu pod okriljem javnosti, njihov rad je tajan, kontinuiran, metode kojima se služe su specifične i nedostupne javnosti i jedino takvim načinom rada mogu proniknuti u tajne sfere terorističkog delovanja. Obaveštajne službe i njihova aktivnost moraju predstavljati ne samo preventivni faktor u suzbijanju terorizma, već i represivni, snažan i efikasan. Nerealno je računati na brzo i istovremeno eliminisanje faktora koji pospešuju, podstrekavaju i osnažuju terorizam, mada se on svakako može ograničiti i ublažiti adekvatnim metodama. Zadovoljavajući rezultati se mogu postići strateški korišćenjem nemoći postojećih terorističkih formacija i njihovog načina delovanja – naročito konfrontacije unutar grupe.

Metodika suzbijanja terorističkih aktivnosti zauzima značajno mesto u programskim konceptima gotovo svih modernih obaveštajnih službi a postulati koherentnosti obaveštajnog rada po tom pitanju se intenziviraju u gotovo svim bezbednosno-obaveštajnim sistemima. Usled ekspanzije terorizma, a kako bi službe uspele da drže korak sa ovom globalnom i sve destruktivnijom pojavom javlja se neophodnost za njihovom kontinuiranom ekspanzijom i prilagođavanjem novonastaloj bezbednosnoj situaciji. Terorizam prevazilazi državne granice i samim tim postaje internacionalni problem koji zahteva odgovore obaveštajnih službi. Jedan od aspekata borbe protiv terorizma o kom se često raspravlja a koji se retko detaljno ispituje jeste preklapanje rada obaveštajnih službi i sprovođenja zakona i uloge lokalnih agencija za sprovođenje koje su krajnje „oči i uši“ u ratu protiv terorizma. Neophodno je raspolagati pouzdanim

informacijama, a adekvatni obaveštajni kapaciteti, razmena i evaluacija podataka predstavljaju neke od ključnih preduslova produktivnosti antiterorističke strategije. Zatim potrebno je poboljšati treninge i obuke, proširiti obaveštajne kapacitete naročito u domenu analize kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. Obuka bi uključivala tehnike za povećanje svesti domena i za preduzimanje procene pretnji a pažnju bi, takođe, trebalo usmeriti i na ostale vidljive probleme i raznovrsne *ad hoc* prirode smernica o suprotstavljanju terorističkim obaveštajnim činionicima. Kako bi se uspelo u odbrani države od terorističkih napada, neophodno je implementirati pomenute mere, razumeti terorističke organizacije i pretnje koje oni predstavljaju.

Obaveštajna služba se smatra prvom linijom odbrane protiv terorizma gde prikupljanje podataka nema naročito svrhu ako se detaljno ne analizira a potom i ne deli sa drugim institucijama i agencijama zaduženim za ovu borbu. U cilju razvijanja ovog ozbiljnog plana treba usvojiti jedan kritički pogled na nedostatke koji bi ukazali na pojedine obaveštajne slabosti. Pretnja transnacionalnog terorizma u značajnoj meri je izmenila međunarodne obaveštajne podatke i tokove i, iako terorizam ne predstavlja novu pretnju, od ključne važnosti je preispitati barijere sa kojima se suočava jedna država u dubljoj distribuciji obaveštajnih podataka sa tradicionalnim saveznicima, kao i širenje i razmenu obaveštajnih podataka sa novim saveznicima. Mnoga rešenja vezana za izazove kontraterorističke borbe i za obaveštajnu razmenu podataka će zahtevati dugoročno strpljenje, kompromis i budnost što će, bez sumnje, biti težak zadatak jer obaveštajni faktor predstavlja prvu liniju odbrane od terorizma i kao takav on je imperativ za svaku državu.

U cilju što efikasnijeg suprotstavljanja savremenom terorizmu, neophodna je kontinuirana nadogradnja organizacione kulture obaveštajnih službi koja bi ih učinila transparentnijim za saradnju, nove ideje i promene jer je samo tako moguće nositi se i održavati korak sa svim savremenim nosiocima terorističkih ugrožavanja koji teže da uvek budu korak ispred obaveštajnih službi. Obaveštajne preventivne mere služe za obezbeđenje zaštite potencijalnih objekata od terorističkog delovanja, a pravovremeno posedovanje obaveštajnih podataka vezanih za terorizam od presudne je važnosti za efikasno i odlučno suprotstavljanje ovoj globalnoj pošasti. U međuvremenu, neodložna potreba bavljenja nizom

sve neuhvatljivijih transnacionalnih protivnika primorava obaveštajne službe da rade zajedno i koordinisano, uprkos instinktivnom animozitetu ka multinacionalnim razmenama i saradnjama. Dakle, rad obaveštajnog faktora u borbi protiv terorizma u 21. veku će biti težak zadatak, dok će međunarodna obaveštajna saradnja nastaviti da se produbljuje uprkos kompleksnim problemima koji je prate.

Literatura

1. Bhatia, A. (2006). The discourses of terrorism, *Jurnal of pragmatics* 14, Department of Hong Kong, 279–289, DOI: 10.1016/j.pragma. 2008.05.016.
2. Best, R. (2003). *Intelligence to Counter Terrorism: Issues for Congress* congressional Research Service & The Library of Congress.
3. Born, H., Li, J. (2005). *Pravni standardi i najbolji načini nadzora obaveštajnih službi*, Oslo.
4. Borum, R. (2004). *Psychology of Terrorism*, Tampa University of South Florida.
5. Bruneau, C. T., Dombroski, R. K. "Reforming Intelligence: The challenge of control in new Democracies", <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/pais/people/aldrich/vigilant/bruneau.pdf>, pristupljeno 28. 09. 2015.
6. Casale, D. (2008). EU Institutional and Legal Counter-terrorism Framework. *Defence Against Terrorism Review*, 1 (1), 49–78.
7. Crenshaw, M. (1981). *The Causes of Terrorism*, Comparative Politics, Vol. 13 (4), Middletown, USA.
8. Duden Universalwörterbuch (2011). Bibliographisches Institut GmbH, Germany.
9. Elbakidze, J., Yanhong, J. (2014). Socio-Economic Antecedents of Transnational Terrorism: Exploring the Correlation. Under review at *applied economics* (Seniority of authorship is equally shared), 1–11.
10. Hamlin, P. (2006). *The Political Motivations of Terrorism*, New York.
11. Hofmann, B. (2000). Unutrašnji terorizam, „NK Alfa“, Beograd.
12. Hogan, K. (2001). "Will Spyware Work?" *Technology Review*, vol. 104, 43–47.

13. Jenkins, B. (1974). Kidnapping and terrorism, Santa monica.
14. Jenkins, M. (2005). Intelligence, The international summit on democracy, terrorism and security, confronting terrorism - the club de Madrid serie on democracy and terrorism, Vol. 2.
15. Pillar, P. u Wilijams, P. (2012). Antiterorizam, Uvod u studije bezbednosti, „Službeni glasnik“, Beograd.
16. Rogers, R. (2012). Terorizam – Uvod u studije bezbednosti, „Službeni glasnik“, Beograd.
17. Ronin, R. (2009). Obaveštajni rad, „Službeni glasnik“ i Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd.
18. Rosenau, W. (2007). Liaisons Dangereuses? Transatlantic Intelligence Cooperation and the Global War on Terrorism, Washington.
19. Schmid, A., Jongman, A. (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data bases, Theories, and Literature*. Amsterdam: North Holland, Transaction Books.
20. Schreier, F. (2005). Transnational Terrorism: The Newest Mutation in the Forms of Warfare, Combating Terrorism and Its Implications for the Security Sector.
21. Schreier, F. (2005). Combating Terrorism and Its Implications for Intelligence, Combating Terrorism and Its Implications for the Security Sector.
22. Storbek, J. (2005). Policing, The international summit on democracy, terrorism and security, confronting terrorism - the club de Madrid serie on democracy and terrorism, Vol. 2.
23. Wojciechowski, S. (2005): The triad of terrorist motivation – Introduction, Poznan,
24. Aleksić Ž., Škulić M., Žarković M. (2004): Leksikon kriminalistike, „Živojin Aleksić“, Beograd,
25. Bajagić, M. (2011). Samoubilački terorizam – savršeno terorističko oružje, Zbornik radova Suprotstavljanje terorizmu; međunarodni standardi i pravna regulativa, Banja Luka.
26. Bajagić, M. (2011). Obaveštajna aktivnost u sistemu političke vlasti, Politička revija, godina (XXIII) X, Vol.28 (2)
27. Banović, B., Manojlović, D., Mijalković, S. (2011). Intelligence operations: conception and structure, Vojno delo Vol.63 (4), Beograd.
28. Bošković, M. (1998). Kriminološki leksikon, Matica srpska i Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
29. Gaćinović, R. (2005). Antiterorizam, „Draspar partner“, Beograd.

30. Gaćinović, R. (2008). Fenomenologija savremenog terorizma, *Vojno delo* br. 3/08, Beograd.
31. Gaćinović, R. (2010). Terorizam u političkoj teoriji, *Srpska politička misao*, br. 2 god. 17., Beograd.
32. Gaćinović, R. (2012). Odgovornost države za izgradnju i funkcionisanje antiterorističkog sistema, *Strani pravni život*, Beograd.
33. Gligorević, M. (2008). Paukova mreža globalizacije, „Pan plast“, Beograd.
34. Delić, M. (1997). Pojemno određivanje obaveštajne aktivnosti i obaveštajne službe, *Bezbednost*, 1/97, Beograd.
35. Dragišić, Z. (2014). Protivteroristička bezbednosna procena, *Vojno delo*, Beograd.
36. Đorđević, O. (1989). Leksikon bezbednosti, „Privreda publik“, Beograd.
37. Đorđević, O. (1988). Osnovi državne bezbednosti – posebni deo, *Viša škola unutrašnjih poslova*, Zemun.
38. Zirojević, M. (2008). Terorizam kao nekonvencijalna pretnja bezbednosti, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, Vol. LX, Beograd.
39. Ignjatović, Đ. (2006). Kriminologija, „Službeni glasnik“, Beograd.
40. Jordanov, M. (2008). Službe bezbednosti: koliko znanje stranih jezika doprinosi u borbi protiv terorizma, „NIC Vojska“, Beograd.
41. Keča, R. (2012). Terorizam – globalna bezbednosna pretnja, *Banja Luka*.
42. Kovačević, S. (1992). Terorizam i Jugoslavija, „Arkede print“, Beograd.
43. Konatar, V., Mijalkovski, M. (2012). Terorizam i obaveštajna moć države, *Thermal Science*, Beograd.
44. Konatar, V., Kovačević, Ž. (2012). Politički odlučio i obaveštajne agencije, *Kultura polisa*, god. IX, posebno izdanje 1, Beograd.
45. Kuper, A., Kuper, Dž. (2004). Enciklopedija društvenih nauka, „Službeni glasnik“, Beograd.
46. Krštenić, M., Matijašević, A. (2014). Problemi obaveštajnih službi u procesu prilagođavanja savremenim izazovima, rizicima i pretnjama, *Vojno delo*, Beograd.
47. Lazović, R. (2013). Međunarodna obaveštajna saradnja, *Vojno delo*, Beograd.
48. Mijalković, S. (2011). Obaveštajno-bezbednosne službe i nacionalna bezbednost, *Bezbednost*, Beograd.

49. Mijalković, S. (2014). Sex-Espionage' as a Method of Intelligence and Security Agencies, *Bezbednost*, 1/2014, Beograd.
50. Mijalković, S., Milošević, M., Amidžić, G. (2011). Sličnosti i razlike između obaveštajne delatnosti obaveštajnih službi i „obaveštajnog delovanja“ terorističkih organizacija, *Bezbednost-policija građani*, Banja Luka.
51. Milašinović, R. (1979). CIA – moć i politika, „Jugoštampa“, Beograd.
52. Milašinović, R. (1996). Američki pohod na svet, „ZAD“, Beograd.
53. Milašinović, R, Mijalković, S. (2010). Terorizam kao savremena bezbednosna pretnja, *Zbornik radova Suprotstavljanje terorizmu – međunarodni standardi i pravna regulativa*, Tara.
54. Milošević, M. (2001). Sistem državne bezbednosti, *Policijska akademija*, Beograd.
55. Pavličević, P. (2011). Obaveštajne agencije i obaveštajna saradnja u konceptu kontraterorizma Evropske unije, *Nauka, bezbednost, policija*, Vol. XVII, No.1, Beograd.
56. Politička enciklopedija. (1975). *Savremena administracija*, Beograd.
57. Savić, A. (1998). Osnovi državne bezbednosti, *Viša škola unutrašnjih poslova*, Beograd.
58. Savić, A. (2000). Uvod u državnu bezbednost, *Viša škola unutrašnjih poslova*, Beograd.
59. Simeunović, D. (1989). Političko nasilje, „Radnička štampa“, Beograd.
60. Simeunović, D. (2009). Terorizam, „Edicija Krimen“, Beograd.
61. Stajić, Lj. (1999). Osnovi bezbednosti, *Policijska akademija*, Beograd.
62. Tešić, M. (2005). Etiologija i prevencija pojava ugrožavanja bezbednosti, *Istraživački centar za pitanja bezbednosti balkana*, Beograd.
63. Džamić, D. (2004). CIA iznutra, „Knjiga komerc“, Beograd.
64. Šepić, M. (2013). Tehničko-tehnološki aspekti prevencije i suzbijanja terorizma, doktorska disertacija, *Univerzitet Singidunum, Departman za postdiplomske studije*, Beograd.

ROLE OF INTELLIGENCE FACTORS IN FIGHT ON TERRORISM

SUMMARY: suppression of terrorism requires an adequate response to a question on the modalities of the struggle against this global phenomenon, taking into account the structural arrangement, distribution and risk of this occurrence, measures of control are quite diverse and complex, and the emphasis is particularly placed on a detailed study of the causes of terrorism. Over time, this struggle takes on a key role in strategic choices of almost all modern intelligence agencies, which usually works on disclosure of preparing terrorist acts. The intelligence activity is an integral part of one of the most important functions of the state - security features, and will therefore work to conceive place, the task and the contribution that intelligence has in the fight against modern terrorism, and the author will also elaborate streams of intelligence activities in the overall national anti-terrorist strategy papers. Gathering intelligence about terrorists and their plans is the most important measure in this sphere of defense, because intelligence as a key component of national defense power has an immeasurable and concrete contribution to a complex system of defense of a state against terror attacks. The terrorism as one of the most pressing threats to global as well as the security of states individually, represents an enormous challenge for traditional intelligence and security forces, and the collection and evaluation of intelligence about terrorists, the most important link in this hierarchy of defense.

KEY WORDS: *terrorism, counterterrorism, intelligence, intelligence activity, defense of terrorism.*

UPUTSTVO AUTORIMA

Naučni radovi koji će biti objavljivani u časopisu CIVITAS ograničeni su obimom od 20.000 do 26.000 karaktera. Radovi treba da se pišu u fontu *Times New Roman*, veličine slova 12 i sa proredom 1,5.

Tekst rada mora biti predat kao Word dokument (.doc).

Autori bi trebalo da predaju svoje radove elektronski, putem stranice „Prijava rada”. U prijavi rada, uz sam rad, neophodno je dostaviti Izjavu o originalnosti rada.

Jedan autor može objaviti samo jedan rad godišnje u časopisu. Objava rada uslovljena je dobijanjem dve pozitivne anonimne recenzije i preporuke recenzenata za štampu.

Autori će dobiti besplatan primerak broja časopisa u kom je njihov rad štampan.

Redakcija časopisa zadržava pravo da članak prilagodi jedinstvenim standardima uređivanja i pravopisnim pravilima srpskog i engleskog jezika.

FORMAT I STIL RADA

Svi radovi koji se šalju započinju navođenjem (u gornjem levom uglu) imena i prezimena autora, a u fusnoti označenoj zvezdicama za svakog autora navodi se titula, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen i kontakt podaci.

Naslov rada piše se na sredini, velikim slovima i boldom (font 14). Podnaslovi (ukoliko ih ima) pišu se na levoj strani, malim slovima i boldom i mogu biti numerisani arapskim brojevima.

Pre samog teksta piše se kratki **rezime** obima do 15 redova i **pet ključnih reči** (u proredu *single* i fontu 11). Na kraju teksta, posle navođenja **literature**, pišu se naslov rada, rezime i ključne reči na srpskom i engleskom jeziku.

Ukoliko rad sadrži fusnote (napomene uz tekst koje ga dodatno pojašnjavaju), one se pišu u proredu *single* i fontu 10. U fusnotama se *ne navodi* literatura, nego se ona, sledstveno *APA stilu*, navodi kao integralni deo osnovnog teksta.

CITIRANJE I POZIVANJE NA LITERATURU

U samom tekstu, nakon „doslovno citiranog dela“, otvara se zagrada (obična) u kojoj se navodi prezime autora, zarez, razmak i godina izdanja dela (pod delom se podrazumeva i članak objavljen u časopisu, odrednica iz enciklopedije i sl.), nakon čega se stavljaju dve tačke, razmak i upisuje se broj strane koja se citira. Literatura se navodi u originalnom pismu na kom je pisana.

Primer za navod u tekstu: **(Kršev, 2007: 46)**, odnosno **(Anderson & Reid, 2009)**.

Primer za navod u literaturi na kraju teksta: Pegrum, M. (2009). *From blogs to bombs: The future of electronic technologies in education*. Crawley, W.A: UWA Publishing. Ili Page, A.C., & Stritzke, W.G.K. (2015). *Clinical psychology for trainees: Foundations of science-informed practice* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Ukoliko navođenje ne predstavlja citat u doslovnom smislu, te se ne poziva na određeni deo teksta, nego samo na delo (u smislu: vidi), onda se navodi bez broja strane.

Primer za navod u tekstu: **(Kršev, 2007)**.

Ukoliko se poziva na više dela istog ili različitih autora, navode se prezimena autora prema hronološkom redu godine izdanja dela.

Primer za navod u tekstu: **(Kršev, 2007; Howitt & Cramer, 2008; Anderson & Reid, 2009; Njegomir & Stojić, 2011)**.

Ukoliko se poziva na više dela jednog autora koja su objavljena iste godine, pored broja godine stavlja se abecedni indeks.

Primer za navod u tekstu: **(Boarov, 2000a; Boarov, 2000b; Boarov, 2000c)**.

Ukoliko se poziva na knjigu sa više od tri autora, ili članak sa više od osam autora, koristi se oznaka et al.

Primer za navod u tekstu: **(Ranzijn et al., 2009)** ili **(Sohrabi, et al., 2011)**.

Primer za navod u literaturi na kraju teksta: za knjigu Ranzijn, R., McConnochie, K., & Nolan, W. (2009). *Psychology and indigenous Australians: Foundations of cultural competence*. South Yarra, Vic: Palgrave Macmillan. za članak Sohrabi, H. R., Weinborn, M., Badcock, J., Bates, K. A., Clarnette, R., Trivedi, D., ... Martins, R. N. (2011). New lexicon and criteria for the diagnosis of Alzheimer's disease. *Lancet Neurology*, 10(4), 299-300.

Ukoliko se poziva na knjigu bez autora, navodi se samo naziv knjige.
 Primer za navod u tekstu: (**The Australian Oxford dictionary, 1999**).
 Primer za navod na kraju teksta u literaturi: *The Australian Oxford dictionary* (3rd ed.). (1999). Melbourne: Oxford University Press.

Ukoliko se poziva na knjigu koju je izdala organizacija, navodi se ta organizacija i godina izdanja.
 Primer za navod u tekstu: (**Australian Bureau of Statistics, 2000**).
 Primer za navod na kraju teksta u literaturi: Australian Bureau of Statistics. (2000). *Population by age and sex, New South Wales, 30 June 2000* (ABS Cat. no. 3235.1). Canberra, Australian Capital Territory: Author

Ukoliko se poziva na delo sa direktnim citiranjem, primer za navod u tekstu je: Gagné et al. (2015) navode da "Rezultati su pokazali da je MWMS imao invarijantnu konfiguraciju na tri jezika" (str. 185),...

Ukoliko se poziva na izveštaj, navodi se organizacija pisac izveštaja.
 Primer za navod u tekstu: (**Western Australia. Department of Health Nursing and Midwifery Office, 2013**).
 Primer za navod na kraju teksta u literaturi: Western Australia. Department of Health Nursing and Midwifery Office. (2013). *Aboriginal Nursing and Midwifery Strategic Plan 2011–2015*. Retrieved from <http://www.nursing.health.wa.gov.au/projects/>

Ukoliko se navodi arhivska građa, navodi se naziv arhiva, fond i signatura.
 Primer: [**Arhiv Srbije (AS), Fond Milana Stojadinovića (37), sign. 33–243**].

Ukoliko se citira deo publikacije, ili članka sa interneta a nema autora teksta, navodi se samo deo naziva sajta i godina objavljivanja. Naglašavamo da se izvori kao što je Wikipedia ne mogu koristiti kao relevantna referenca u radovima.
 Primer za navod u tekstu: (**"Improve indigenous housing", 2007**)
 Primer za navod u literaturi na kraju teksta: Improve indigenous housing now, governments told. (2007). Retrieved from <http://www.raia.com.au/i-cms?page=10220>

Ukoliko se citira deo publikacije ili članka sa interneta a nema datuma objavljivanja, navodi se izvor na sledeći način: (**Jones, n.d.**)
 Primer za navod u literaturi na kraju teksta: Jones, M. D. (n.d.). Commentary on indigenous housing initiatives. Retrieved from <http://www.architecture.com.au>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

3(05)

CIVITAS : časopis za društvena istraživanja /
glavni i odgovorni urednik Vladimir Njegomir. -
God. 1, br. 1 (2011)- . - Novi Sad : Fakultet za
pravne i poslovne studije, 2011- . - 25 cm

Dva puta godišnje.
ISSN 2217-4958 = Civitas (Novi Sad)
COBISS.SR-ID 261516807